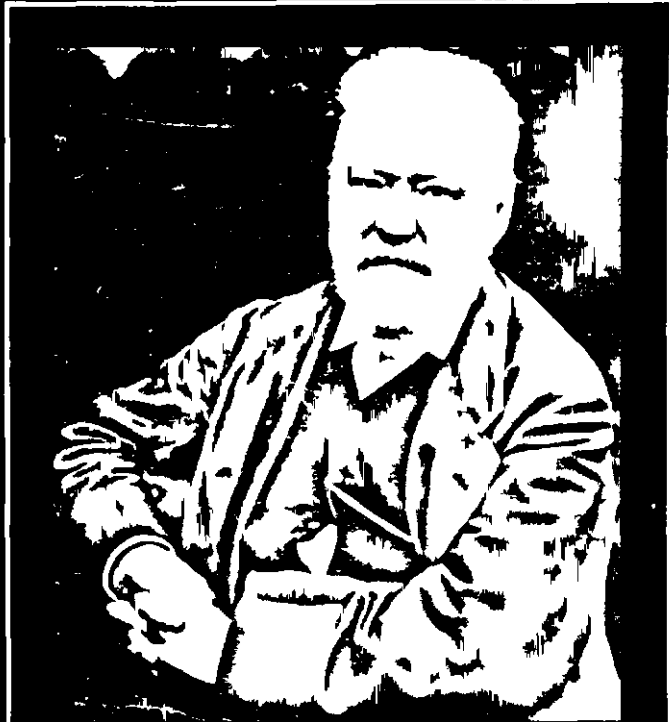

Բարձր

Պարծանք մըն է ինձ հայերն թարգմանուիս:
Ինձի համար բառական չէ, որ նոր սերունդը
մեզի յաջորդէ, ես կ'ուզեմ, որ ան շարունակէ մեզ:
Ազգերը ամբողջ դարեր կը կորսնցնեն եւ դար-
ձեալ ձեռք կը բերեն կորսուածը մէկ ժամուան
ընթացքին:

Հայրենիք կը վերադառնամ միայն այն ատեն,
երբ հսն կը վերազանայ ազատութիւնը:

ՎԻՔՏՈՐ ՉԻԿՈ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.-	* * *	Վիժժոյր Հիւկօ
3.-	Ալէն ՏԸՔՕ	Ամբողջ Ֆրանսան Հիւկոյարպաշտ պիտի դառնայ
8.-	* * *	Վիժժոյր Հիւկոն Հայ գրականութեան մէջ
12.-	Վ. Հիւկօ	Նամակներ Ատէլ Ֆուշէին
17.-	Վ. Հիւկօ	Բանաստեղծութիւններ (Թարգմ. Մ. Իշխան)
21.-	Շ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ	Վիժժոյր Հիւկօ
29.-	Հ. Գ.	Les têtes du Sérail
30.-	Վ. Հիւկօ	Ուրուականք (Թարգմ. Մ. Պէշիկպաշխան)
31.-	Վ. Հիւկօ	Ուրուականքներ (Թարգմ. Եղիշէ Արք. Դարեան)
37.-	Բ. ԹԱՇԵԱՆ	Վիժժոյր Հիւկօ եւ Ն. Ռուսինեան
39.-	Վ. Հիւկօ	Թշուառները (Հասուած)
52.-	Վ. Հիւկօ	Լիզ (Թարգմ. Վ. Թէլէեան)
54.-	Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ	Վիժժոյր Հիւկօ
58.-	Վ. Հիւկօ	Ultima Verba (Թարգմ. Ա. Ալիքեան)
60.-	Վ. Հիւկօ	Տղան (Թարգմ. Ս. Կապուտիկեան)
61.-	Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Վիժժոյր Հիւկօ
65.-	Վ. Հիւկօ	Տրամուրիւն Օլիմպիոյի (Թարգմ. Մ. Կիրանեան)
70.-	Վ. Հիւկօ	Յանքի եղանակ - Իրիկուճը (Թարգմ. Եղիշէ Արք. Դարեան)
71.-	Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ	Յան
72.-	Ալէն ՏԸՔՕ	Վիժժոյր Հիւկոյի վերջին սերը (Հայագոյց՝ Փ. Ճ.)
78.-	Հ. Գ.	Տունը...

Քաղաք

ԱՅՍԱԿԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍԻ

ԽՈ. ՅԱԲԲ. ԽԻՒԷ ԵՐԱՆՈՒԱՐ 1946 ՊԵՐՏԻԻՔ

Վ Ի Թ Ո Ր Հ Ի Ի Կ Օ

Իր գոյութեան քառորդ դարուն ընթացքին «Քաղին» իր էջերը գրեթէ միշտ բաց պահած է գրական միջազգային դէմքերու եւ անոնց գործերուն, յանախ նաեւ թարգմանական նմոյշներ ներկայացնելով անոնցմէ: Բայց սաիկա առաջին անգամն է, որ առանձին թիւ մը կը նուիրէ օտար դէմքի մը, սրուած ըլլալով, որ բացառիկներու շարքին մէջ գտնուող Ֆրանց Վերֆել թուրքովին օտար մը չէ հայութեան համարումին մէջ: Գրեթէ նոյնը կարելի է ըսել Վիլթոր Հիւկոյի համար, պարզ այն պատճառով, որ մեր ժողովուրդին հետ ունեցած կապերով ու գործերուն պարզած պատկերով չափով մը մեզմէ կը համարուի ինք եւս:

Արդարեւ, տարբեր է Հիւկոյի պարագան: Չենք ըսեր մեծ, — իրմէ աւելի մեծերը կան, հաննարեղներ՝ Շէյխսիբ, Տանթէ, Տաստուսկի, կա՛ն, բայց ստունցմէ եւ ոչ մէկը մեր գրականութեան ու մտաւորականներուն հետ այնքան սերտ աղերս չէ ունեցած, որքան ունեցած է ֆրանսացի այս վարարուն հեղինակը, որ իր բանաստեղծութիւններով, վէպերով, թատերգութիւններով ու հրատարակագրական յօդուածներու յորդութեամբ բացառիկ անդրադարձ մը ունեցած է մեր գրականութեան յղացքային այլազանութեան, աշխարհահայեացքի գարգացման, հայրենասիրութեան ու ազատութեան համար մզած մեր աննահանջ պայքարին վրայ:

Հիւկոյի տաղանդին պայթիւնը գուցադիպեցաւ մեր գաղթօնին, իմացական թէ ազգային մարգերուն մէջ, եւ հայ ժողովուրդին նաւը վարողները անոր ազատախոսութեան շաղախով անբացուցիկ մէկ կարեւոր մասը իրենց ազատախոսութեան, հայրենասիրութեան մէջ՝ հայրենասիրութեան կրակը, դուր ու դադար չեն նշեցող պայքարին մէջ՝ պայքարի իրենց կորովը: Միշտ կարգացին իր գործերը, իր գրականեցին կարեւորները, բեմադրեցին թատերգութիւններ, անձնապէս իր նկարագրի նկարագրաւ տեւաբար, զը-

Յ. Մ. Կ.

10237 2007 digitised by A.R.A.R. @ 000

րոյցներու առանցք, կազմելով այսպէս հիւկոյականութեան տիեզերական առասպելին գուցէ երկրորդը, — հայկականը:

Անմիջապէս պիտի ընդգծենք, որ միահամուռ այս համարումը Հիւկոյի սոսկական ազատասիրութեան արդիւնք չէր, — հոս չի կրնար բացառիկ մէկը եղած ըլլալ. հայրենասիրութիւնը չէր, — իրմէ աւելի խռովիչ հայրենասէրներ կային նոյն օրերուն. պայքարի շունչը չէր, — աւելի երկարաշունչներ կային անգամ իր ժամանակաշրջանին, իր միւս արժանիքն էր, հարուստ լեզուն, պատկերներու քարմուքիւնը, փայլատակումը թեւաւոր խօսքերուն, գրողական բոլոր արժանիքները խտացնող արուեստը, կախարդական բան մը ունէր, հա՛մ մը, մարդս առօրեայէն անջատող ու վեհասպանձ ոլորտներու մէջ նետող հրաշագործ գորութիւն մը:

Այս բացառիկ ուժին, արուեստի՛ն շնորհիւ էր, որ Հիւկոյի ազդեցութիւնը, այլ ժողովուրդներու կարգին՝ ծաւալեցաւ նաեւ մեր մէջ, հաւանաբար նոյն ուժին բերմամբ է նաեւ, որ իր հայրենիքին յաջորդական սերունդները, կուտակուած հին արժէքները հովուն տալու բազում առիթներ ստեղծելով հանդերձ, չկրքան թանգել Հիւկոյի առասպելը: Աւելի՛ն. հիւկոյականութիւնը իրականութիւն էր մինչեւ անգամ անո՛նց մօտ, որոնք կը փորձէին անգիտամայ անոր գործին արժէքը: Յատկանշական է ժան Քոֆթոյի արձանագրած դարձումները. «Վիքթոր Հիւկոն խենթ ճըն է, որ ինքզինք Վիքթոր Հիւկօ կը կարծէ»:

Ո՛չ միայն Ֆրանսայի, այլեւ ամբողջ աշխարհի տարածքին Վիքթոր Հիւկոն կարելի է համարել մայր բնութեան անմախքութեան պարզեւնեւեղ մէկը: Ապշեցուցիչ կանխահատութեան, երկտասարդական յախուռն ծաւալումներու ու մինչեւ ծերութիւն հասնող անցամաքի կայտառութեան շքեղ օրինակ մը: Մեծափանակի մարդ էր ու մեծափանակի մարդ մնաց մինչեւ վերջ, ուտելու, խմելու, սիրելու, ստեղծելու ու պայքարելու բոլոր մրդումներուն տակ:

Ներսի էջերուն մէջ ընթերցողը յաճախ պիտի հանդիպի այդ ներուժ կարողութիւններէն մէկուն կամ միւսին դրսեւորումներուն: Նաե՛ւ իմացական պայծառութեան: Առիթով մը, Նարեկացիի Փրանսերէն քարգմանիչներէն Լիւֆ-Անտրէ Մարսել կ'ըսէր, որ իր ծովածաւալ գրականութեան մէջ, Վիքթոր Հիւկօ *մէկ* բառ միայն սխալ գործածած է եւ այդ մէկ սխալին շուրջ տարակարծութիւնը մինչեւ օրս կը շարունակուի: Ֆրանսական ակադեմիային անդամներուն կէտը *ճիշդ* կը գտնէ Հիւկոյի *սխալը*, իսկ միւս կէտը կը պնդէ սխալին վրայ: Իր լեզուին հանդէպ ցոյց տուած այս նախանձախնդրութիւնը պիտի բաւէր իրեն, եթէ ինք Վիքթոր Հիւկօ չըլլար, այսինքն՝ վարժեցուցած չըլլար իր հայրենիքը եւ մեծ ու փոքր միւս ժողովուրդները նման անհամար պսակներու:

Մեր լեզուին, գրականութեան ու ոգիին վրայ իր ունեցած անհերքելի անդրադարձներուն համար, մահուան 100ամեակին առիթով՝ մեծք եւս ունէ՛ինք Վիքթոր Հիւկոյի յիշատակին ընծայելիք տուրք մը, որուն մէկ չնչին արտայայտութիւնը կը հանդիսանայ «Բազին»ի ներկայ թիւը:

Վիքթոր Հիլտի կենսագրութեան կարգ մը կողմերուն վրայ լոյս նետող հետեւեալ գրութիւնը խոստցուելով հայացուած է Փրանսական ակադեմիայի անդամ Ալէն Տըբոյի «Վիքթոր Հիլտի» անուն կրթողական հատորէն, որ կը հաշուէ 1035 էջ:

Քառասուն տարինեւէ մը վրայ երկարած հիասքանչ աշխատքի մը արդիւնք է Ալէն Տըբոյի այս աշխատասիրութիւնը, որուն խմբագրութիւնը միայն հինգ տարի արժած է հեղինակին:

Մահուան 100ամեակին առիթով հայտնուած Վիքթոր Հիլտի տարին (1985) բացուեցաւ Ալէն Տըբոյի ա՛յս գործով, որուն լայնորէն անդրադարձան Փրանսական թերթերը, անկէ արտադրուած առանձին հատորներու առջեւ:

**Ա Մ Բ Ա Ղ Ջ Փ Ր Ա Ն Ս Ա Ն
Հ Ի Ի Կ Ա Յ Ա Պ Ա Յ Տ
Պ Ի Տ Ի Դ Ա Ռ Ն Ա Յ**

Ուսէ գրողի փառքը կարելի չէ համեմատել Հիլտի փառքին հետ: Յրանսայի մէջ չկայ քաղաք մը, որ չունենայ Վիքթոր Հիլտի անունը կրող իր հրատարակչը, պոլիտան կամ փողոցը: Պիտի տօնինք իր մահուան 100ամեակը այնքան մեծ շուքով, որքան տօնեցինք իր ծննդեան 100ամեակը՝ 1902ին: Անոր պիտի նուիրուին բազմաթիւ ցուցահանդէսներ, որոնցմէ մէկը՝ Մեծ Պալատին մէջ: Շատրի մէջ Վիթեզ պիտի բեմադրէ անոր երկու մեծ թատերախաղերը: «Քոմեդի Յրանսէզ»ը, «Օտէն»ը, Գաւառի թատրոնները նախանձախնդրօրէն պիտի փառաբանեն Հիլտին:

Պարագայական ծիսակատարութի՛ւն: Երբե՛ք «Անմեղ» Փատուի բռնակալը

100ամեակին չուսանց, որպէսզի երկար ամիսներէ ի վեր յորդեցնէր Փանլուի Պարոյի սրահը: Հոսէյի բեմադրութեամբ ներկայացուած «Փարիզի Աստուածամօր տանքը» եւ «Թշուառները» սեպտեմբերի մատնեցին թատերասէր լայն հասարակութիւնը՝ ղէպի «Սփորի Պալատը»: Իր մեծ վէպերէն մէկուն հետեւողութեամբ հազի՛ւ ժապաւէն մը իրազործուած, յաջորդի մը ծանուցումը կ'ըլլայ: Գրպանի դիրքերը անդադար կը վերհրատարակուին: Կա՛րճ: Մենք կը դանդաղենք Հիլտի մնայուն ներկայութեան զիմաց:

Մեկնելով այս կէտէն՝ կը փորձուինք հաւատալ, որ բանաստեղծի մը կամ ժողովուրդի մը նոյնացումը ծնաւ այն

վայրկեանին, երբ այդ բանաստեղծը ներկայացուց իր առաջին գործը, եւ այդ օրէն ի վեր այդ նոյնացումը ի զօրու կը մնայ: Ի՞նչ թիւրբմտցութիւն: Հիւզօ դարձաւ ամէնէն ժողովրդական ղէմքը, մինչ իր կենդանութեան, անկասկած, եղած է Ճրանասոյժի գրադէտներուն մէջ ա- մէնէն ատելին:

Ինչ որ սկսաւ ահաճելի դառնալ, իր կանխաստութիւնն էր: Ռորհեցէք. տաս- նըհինգ տարեկան պատանի մը, Գոլէճի մը դիւշերօթիկ, կը շահի Ճրանասական ա- կադեմիայի բանաստեղծութեան մրցա- նակը, կարճ ժամանակ մը ետք կը ստա- նայ ակադեմիայի մէկ ուրիշ մրցանակը: Արդարեւ, Եաթօպրիան կը հաստատէ, որ կը դառնաինք բացառիկ տղոն մը առ- ջեւ, բայց այս հանդամանքը հասնելի չի թուիր որոշ մարդոց:

Տասնչորսի կը երևունի միջեւ՝ ան դպրոցի մը ղեկավարն է, ճանչցուած ե- րիտասարդներէն, որոնք կը շտապեն թա- դրանցել նոթր Ծամ տէ Եանի իր յարկա- բաժնի փոքր սենեակներէն ներս, եւ կը դմայլին՝ ղինք տեսնելով սերելի կնոջ մը եւ պաշտելի զաւակներու մօտ, երջան- կութեամբ ողողուն: Այդ երիտասարդ- ները կը կոչուին Վինյի, Պալլաք, Մե- րիմէ, Տիւժա, Կոթիէ, Պերլիոզ, Տըլա- քըրուա: Գեղեցիկ, սիրուած, երջանիկ, հուշակաւոր. արդէն շատ է ստիկա: Բայց երբ ինքզինք կը համարէ միպպաշտու- թեան մարգարէն եւ պապը, զայրոյթն է, որ ծայր կու տայ:

«Էռնամի»էն սկսեալ չէ գրած թա- տերգութիւն մը (բայց «Լիւքրէս Պոր- ժիա»էն), որ վայթակղութեան մը ծը- նունդ տուած չրլլայ, Բոլորն ալ մերժը- ւած ու արհամարհուած են հանրութեան եւ քննադատութեան կողմէ: Հիւզօ կը դառնայ ծաղրի ու ատելութեան առար- կայ: Բառերը, զորս կը գործածեն իր մա- սին խօսած ատեն, գրադէտէ մը աւելի՛ կը յարմարին ոճրապրծներու: Կարդա- ցէք Վիեննէի օրագրութիւնը եւ իսկոյն պիտի համոզուիք: Իր գործերէն երկու- քը արգելուած են, մէկը՝ Եարլ Ժ.ի, եւ միւսը՝ Լուի-Ֆրիլիփի կողմէ: Փարատեք-

որ կը կայանայ անոր մէջ, որ մէկ կող- մէ կը նախատեն ղինք, միւս կողմէ սա- կայն կը շտապեն տեսնել իր թատերա- խաղերը: Վիքթոր Հիւզօն արհամարհելը անցած է նորոյթի կարգը: Միւս փարա- տեղը այն է, որ նշաւակուած այս մար- դը հետզհետէ աւելի հռչակաւոր կը դառ- նայ: «Փարիզի Աստուածամօր տաճարը» գրավաճառներու մօտ կը գտնէ աննա- խընթաց յաջողութիւն:

Իր բանաստեղծութիւնները կը կար- դացուին բոլորին կողմէ այնպիսի ժամա- նակ մը, երբ ամէն ոք բանաստեղծու- թեամբ յափշտակուած է: Ան կը շարու- նակէ իր ճամբան, եթէ ո՛չ ինքնավտա- հութեամբ, առնուա՛ղն զրական այն յե- դափոխական ճշմարտութեամբ, զոր ինք կ'առաջնորդէ: Կը ներկայանայ Ճրան- սական ակադեմիային եւ կը ստանայ մի- այն երկու ձայն, — Եաթօպրիանի եւ Լա- մարթինի ձայները: Կը յամարի իր փա- առասիրութեան մէջ, կը ձախողի շորս ան- զամ եւ հինգերորդին կը յաջողի ընտը- րիլ: Ան կը նպատակադէ մտնել Եամպ- րը տէ Փէրի մէջ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ իր տեսակէտներուն մէջ դրեթէ միակն է այս բանաստեղծը, որ կը մեթէ թշուա- ութիւնը ճակատագիր մը համարել: Ան կը նայի շուրջը, կը նշմարէ սեւ երա- մակները գիւղացիներու, որոնք կանչը- ւած են մեծ քաղաքներու մօտակայքը, աշխատելու համար գործարաններու մէջ՝ ճարտարարուեստական առաջին դարա- շրջանին: Ան կը տեսնէ այդ խեղճերը անպաշտպան, ենթակայ՝ հիւանդու- թեան, գործադրկութեան, անտեսական քմայքներու: Ան կը տեսնէ հինգ տարե- կան պղտիկներ աշխատանքի հարկադ- րանքին տակ, ուրիշներ — այս մէկը ե- րեւակայական պատկեր մը չէ — որ կը մեռնին անօթութենէ: Բանաստեղծը չի հանդուրժեր այս մէկը: Ան կ'ուզէ հիմ- նել ատեան մը՝ պաշտպանելու համար այդ «թշուառները»: Կը յաջողի. Լուի- Ֆրիլիփի կ'իրականացնէ իր բաղձանքները:

Ուրեմն, ամէ՞ն ինչ ունի այս Հիւ- կոն: Այն ատեն, երբ մարդիկ կը նախա- ճին իր անհաշուելի յաջողութիւններուն,

ան չափազանց կը տուտայտի: Իր կինը, զոր սիրած է, սեւաչուի Ատէլը, որ ծագ-կեցուց իր երիտասարդութիւնը, այդ կոյսը, որուն համար ինքզինք կոյս պահեց, կը դաւաճանէ իրեն՝ իր լուսագոյն բարեկամին՝ Սէնթ Պէօլի համար: Անձնապահ կ'ըլլար՝ եթէ չըլլային իր գաւազններն ու աշխատանքը: Իր թատերախաղը՝ «Լիւէրէս Պարթիա» պատահութիւնը կ'ընծայէ իրեն հանդիպելու դերասանուհիի մը, փայլուն, դիւրամատչելի, որ կը փրկէ զինք: Այսպէս է, որ Ժիւլիէթ Տրուէն եւ ինք կը հաստատեն կէսդարեայ այնպիսի՝ կապ մը, որ ցայսօր հիացնելու աստիճան կը սարսափեցնէ մեզ: Ինչպէ՞ս ըմբռնել, որ կին մը ամէն ինչ մերժէ, ինքզինք բանտարկէ հրկու սենեակներու մէջ, ընտրէ ամէնէն ճշիւ առանձնութիւնները մարդու մը համար, զոր կը սիրէ, այն միակ յոյսով, որ հրեկոյնէն քանի մը վայրկեանի համար պիտի տեսնէ իր պաշտելի սիրահարը: Անհրաժեշտ էր Հիւկոյի այս վե՛նալուք եւ հրէշային բացատրութիւնը:

Եւ Ժիւլիէթը չի բուսեր իրեն, կը դաւաճանէ անոր: Ժիւլիէթի ամէնէն համակրալի սիրամարդորդը կը կոչուի Լիոնի Պիար, կինը անտապանդ նկարչի մը: Հիւկո կը հանդիպի անոր Սէն Ռուշի մօտակայքը, կահաւորուած սենեակի մը մէջ. հոն է, զժրախտ արշալոյսի մը, որ աստիճանապետ մը կը բարիէ դուռը: Պարոն Պիար բողբոյ ներկայացուցած է: Գայթակղեցուցի՛չ յանցանք...

Ինչ կը պատահի Վիքթոր Հիւկոյի փառքին: Թերթերը կը յիշատակեն այս ակազեմականին ամօթը, ամօթը Տրանսայի խորհրդարանին աւագ անդամին, որուն հոմանունին, հազիւ հազուատները վրան առած՝ կ'առաջնորդուի Սէն Լագուրի քանոնը, զողորու եւ բողբոյ մէջ: Կը գրեն, կը խօսին, կը մտածեն, որ «Աշուան տերեւներ»ու հեղինակը այս հարուածէն ալլեւս չի բուժուի: Վե՛րջ՝ պարոն Վիքթոր Հիւկոյին: Մինչ ինք, մեկուսացած, զգետնուած՝ կը սկսի գրել «Թշուառները»:

«Շրանսան առագական է, — ըստ

Լուկրեցիա ԲՈՐՁԱ

Լաճարթիի մենախօսութեան, — կարնի է վերականգնիլ ամէն անկուսէ ետք, միջնու իսկ քանափէէ մը: Ձինք փրկողը կ'ըլլայ զարձեայ իր գործը: Իր մը-ւած պայքարին չնորհու է, որ մարդիկ կը սկսին աւելի սիրել զիրար: 1848ին, պահպանողական երեսփոխան՝ ան կը զարմանայ, որ հանրապետութիւնը զիչ կը դառնա տառապեալներով: Կը դատապարտէ յունիսեան օրերը եւ առանց վախի կը զլխաւորէ օրէնքի ուժերը՝ ընդդէմ պատեհչներուն: Ան կը խորանէ ըմբոստութիւնը, սրովհետեւ, ըստ իրեն՝ քուէրիութեան վայրկեանէն սկսեալ մարդիկ այլեւս իրաւունք չունին ապրտամբելու: Բայց երբ ճնշումը կը վերստին կը պոսթիւայ ու կ'աճապարէ օգնել աւանդ, զորս կը դատապարտէ: Յանկարծ նոր թշնամիներով կը շրջապատուի, կը պաշտպանէ Լուի Նափոլէոնի թեկնածութիւնը, որովհետեւ կը հաւատայ այս ընկերային պոնափարթականութեան, զոր քաջայայտելու համար կայսեր զարմիկը կու գայ մինչեւ իր դուռը: Բայց երբ կը հաստատէ, որ ան չի յարգեր տուած խոստումները, նորէն կը բարձրացնէ իր ձայնը, ընդդէմով իր առանձնութիւնը եւ բազմութիւնը անոնց, որ զինք կ'անարգեն:

Աքտորը կը սպասէ իրեն եւ իր դէմ

կը ցցուի նոր խոչընդոտ մը: Ճրանասփռներուն իննսուն առ հարիւր համեմատութիւնը կ'ընդունի նափուէնն Գ.ը եւ ինչպէ՞ս շատեն այն բանաստեղծը, որ կը թափափ Պրիւքսէլէն Ժերոնէ, եւ Ժերոնէն Կերնեոսէ: «Պատիժները» գլուխգործոց մըն է, բայց Ճրանասփռաատ չէ ընդունելու այդ բանաստեղծութիւնները, որոնք կը խանգարեն իր անգործութիւնը: Ճրանասփռաատը կը բաժնուի Վիքթոր Հիւկոյէն:

Եւ, յանկարծ, լոյս կը տեսնէ գիրք մը, որ որեւէ առնչութիւն չունի քաղաքականութեան հետ, — «Խոնկումներ»: Այս հատորին նիւթը կը դառնայ իր կորսնցուցած աղջկան շուրջը եւ շուրջ այն վէրքին, որ գինք պիտի արիւնէր մինչեւ վերջին ժամը: Գիրքը, արգարիւ, ամբողջութեամբ ինքն է՝ Լէոփոլտինը, Հիւկոյի մանաստեղծին: Ինչ որ ակնբախ է՝ բանաստեղծին վրձինն է, այնքան լայնատարած, որ դեռեւս կը թուի մեծնալ: Պզտիկ աղջկան մը շուրջը կ'անցնի անոր վրայէն եւ ամէն ինչ նուրբ է հոն ու լուրջ: Յանկարծ իր ներշնչումը կը մըթազնի: Կը դառնայ մտածողութիւն՝ լայն եւ դառն, կեանքին, մահուան եւ յաներժութեան գիմաց կանգնած մարդուն մասին: Այն խորխորատէն, ուր Հիւկո կը մխրճէր ընթերցողը, կը յառնէ յոյսը, որովհետեւ կը խօսի Աստուծոյ բարձր ձայնը:

Ընթերցողները գրախանութիւններէն եւ իրարմէ կը խլեն «Խոնկումներ»: Վաթսուն հազար օրինակ կը ծախուի մէկ տարուան ընթացքին: Հիացումը կը դառնայ համընդհանուր: Մարդիկ կը վերադառնան բանաստեղծին: Հանճարին յաղթանակը...

Բացարձակ առանձնութեան մէջ, ան կ'աւարտէ «Ժուլառները», կու տայ «Իարիբու առասպելը», «Մուվու աշխատաւորները», «Մարդը՝ որ կը ծիծաղի»: Ենորհակալութիւն, նափուէնն Երրորդ: Հիւկո կ'ապրի անբախտելի այն խորհուրդին մէջ, որ դիւեր մը, Ժերոնէի մէջ, Տելֆին տը ժիրարտէնը առիթ կու տայ իրեն սորվելու սոսկաբացութիւնը: Մերացող աը-

տրականը կ'ոգեկոչէ Տանթէն, Շէյքըսփիրը, Յիսուս Քրիստոսը եւ անոնք հլուհնազանդ կը շտապեն ներշնչել իրեն հիանալի էջեր, ուր ան կը հաւատայ բացառապատճ ըլլալ կեանքի ու մահուան դաղտնիքը: Այնուհետեւ, անտեսանելի կ'ընկերանայ իրեն: Ամէն դիւեր զոգիները կը բախեն իր զուռը, կը շրջապատեն իր ջընացած մարմինը, կը հովահարեն դէմքը: Անօրինակ այս հանդիպումներէն ծնունդ կ'առնեն երկու գլուխգործոցներ, օրին անձանթ, եւ որոնց հզօր նշանակութիւնը կը զգանք այսօր. «Սատանային վախճանը» եւ «Աստուած»:

Հայրենիքէն հեռացած տուն Երկրորդ Կայսրութեան երեսասարգութիւնը կը գտնէ կանխող սերունդին կողմէ ահաւարտուած պարտաւազիրը: Լիւէնթրուն մէջ ուսանողութիւնը կը կարգայ «Փոքրիկն նափուէնն», կ'արտասանէ «Պատիժներ»-էն տողեր: Եւ այսպէս, սուկական մարդ մը, որ կը կոչուի Վիքթոր Հիւկո, կը դառնայ ղեկավարը ընդդիմադրութեան, որ շուտով պիտի աւելտանի ամբողջ վարչակարգ մը: Նափուէնն Երրորդը արդէն շատոնց ներում շնորհած է բոլոր աքսորեալներուն: Հիւկո կը մերժէ վերադառնալ. «Իսկ երբ մէկը մնայ, ապա այդ ես կը լինեմ»:

4 Սեպտեմբեր 1870ին, Սետանէն ետք, Կայսրութիւնը կը խորտակուի: Յաջորդ օրը, իր զաւակներուն ու թոռներուն հետ, Հիւկո Պրիւքսէլէն կ'առնէ Փարիզի շուկանը: Հիւսիսի կայսրանը կը տեսնէ խոնկած. ամբոյս մը, որ կը յորդի մերձակայ հրապարակներէն ու փողոցներէն: Հարիւր հազար մարդեր ու կիներ կը պրոտան. «Կեցցէ՛ Վիքթոր Հիւկոն»:

Կ'երգեն «Մարտէյեզ»ը եւ «Հրածնշտի երգ»ը: «Պատիժներ»-էն բարձրագոյն քերթուածներ կ'արտասանեն: Ան կը գրէ. «Ես աւելի քան հազար հոգիի ձեռք սեղմեցի: Հիւսիսի կայսրանէն մինչեւ Լաւալի անուան փողոցը՝ ճամբան տեսցնելու ժամ»:

Կ'ուզեն արձակել իր կտուրին միերը: Կը մերժէ: Կ'ուզեն առաջնորդել զինք Փարիզի քաղաքապետարանը: Կը մերժէ:

Բացի քանի մը յաղթական զօրավարներէ, ո՞վ երբեւիցէ արժանացած էր այն ընդունելութեան, զոր Փարիզ ընծայեց Վիգթոր Հիւկոյին: Վերահաստատուած օրինապահ՝ ան պետի դատաւարտէ Կոմունան եւ նշաւակուի ձախակողմեաններէն: Իայց երբ կը վերսկսի թիէրի անորակելի ճնշումը, ծերունի բանաստեղծը, ինքն իրեն հաւատարիմ, անյիշաչարութեան կոչ կ'ուղչէ: Կը պաղատի, որ մոռնան գինք, ներեն իրեն եւ սիրեն զիրար: Յանկարծ աջը նողկանքով կը դիմաւորէ զինք: Նոր խղում:

Ինչպէս կարճ ժամանակ մը առաջ, հաշտութիւնը կը պարտի իր հանճարին: «Լ'Անտաներէ» անուն իր վէպը կը վերանուանէ բոլոր միտքերը:

«Մեծ հայր ըլլալու արուեստը»՝ բոլոր սիրտերը:

Նախկին աստիճանները մէկ կողմ կը դրուին:

Նոր սերունդը, ինչպէս եւ գինք կանխողը, Հիւկոյի գործերը կարգաւով հիացումով կը յորդի:

Իպրոցներուն մէջ մանուկները կը սորվին իր բանաստեղծութիւնները:

Իր թատերգութիւնները կը բեմադրուին անընդհատ:

«Թշուառները», «Ծովու աշխատատեղերը», «Ինքնուներէ»՝ կրկին ու կըրկին հրատարակուելով՝ մուտք կը գործեն բոլոր ընտանիքներէն ներս:

Երիտասարդ բանաստեղծները զայն

կը կարդան՝ աւելի լաւ բաներ արտադրելու համար:

Նախօրօք բոլոր կուսակցութիւնները շփոթի մատնած է եւ բոլորն ալ կը մեղադրեն զինք: Վերջապէս կը հասկնան, որ այս մարդը չէր ծնած քաղաքական ասպարէզի համար, եւ թէ՛ ան իր հաւատոյ հանգանակը կազմած էր բոլոր աշատութիւններուն եւ մարդկային իրաւունքներուն հիմամբ, եւ իր հանգանակին ծառայած է օրինակելի հաւատարմութեամբ: Կը հասկնան, որ ան կը կրէ իր մէջ անբաղդատելի լոյս մը, եւ ան՝ որ կ'ընդունի այդ լոյսին մէկ հատագործը, անմիջապէս կը հասնի հասունութեան մակարդակին: Իր նկարը կը տեսնուի ամէնուրեք: Կը պատկասին իր ճերմակ մագերուն ու մօրուքին զիմաց: Ժորժ եւ Ժան թոռնիկները առասպելին կը պատկանին այլեւս:

Երբ Հիւկո կը թեւակոխէ ութսունի սեմին, մեց հարիւր հազար մարդ կը տալանցեն իր տան առջեւէն, էլլօ պողոտային մէջ, որ հետագային կ'ընդունուի Վիգթոր Հիւկոյի անունով:

Ժիւլիէթ Տրուէ մահուան սեմին կը գտնուի: Այդպէս ալ կը պատահի՝ կը մեռնի շուտով: Երկու տարի ետք, Հիւկո կը հետեւի անոր, Ժորժին եւ երիտասարդ Լէոն Տոտէին ըսած է. «Հոգը կը կանչէ զիս»:

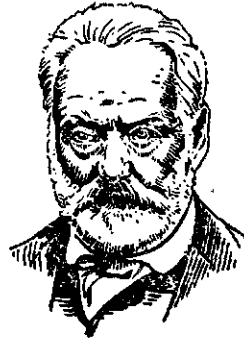
Երբ իր զաւակը կու գայ Ալֆոնս Տոտէին իմացնելու Հիւկոյի այս խօսքը, Տոտէ, ծխամորճին մոխիրը թօթուելով՝ կ'ըսէ. «Ան արդէն զիտէր ատիկա»...

ԱԼԷՆ ՏԸՔՕ

Հայրենի մամուլին հետևողները անպայման հանդիպած պէտք է ըլլան «Շէյխփիրը հայ գրականութեան մէջ», «Գեօրգէն հայ գրականութեան մէջ», «Պայրընը հայ գրականութեան մէջ» խորագիրներով կամ նոյնանունակ տնօրէններու սակ տարազբաւած գրութիւններու եւ կրթման ամբողջ հասարակութիւնը: Բառացի շարքին բացառիկ տեղ մը կը գրուէ Հայի Գոսպարեանի աշխատասիրութիւնը, որուն լուսանկարչական պատճէնը կ'երեւի հոս՝ «Վիկտոր Հիլզոն հայ գրականութեան մէջ»:

Կասկած չկայ, որ տարիներու վրայ երկարած ազնաշան աշխատանքի մը պիտի է այս գործը, որ փաստական պատմութեան ընդմէջէն կը շողայ անտեսանելին, զեղեցկութիւններու առջև բացուելու սովոր այն ոգին, որ կրնայ շարժուիլ մեր ժողովուրդին:

Հետագայ հաստատումները քաղած ենք Հայի Գոսպարեանի այդ շնորհակալ աշխատասիրութիւնէն:

ՎԻԿՏՈՐ ՀՈՒԳՈՆ
 ՀԱՅ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
 ՄԵՁ

Կը պայտեմ մեր Հայրն Վիքթոր Հիլզոն. ամէն դարուց եւ ամէն սրբերու քերթողաց քերթողահայր կը համարիմ ես այն բանաստեղծն: . . . : Ողջո՛յն, վսեմախոհ, օգոստոսփառ ծերունի, վեհազոյնդ ի բանաստեղծս, դու բանաստեղծ գթութեան եւ եղբայրութեան, Հիլզո, երբիցս մեծ, Հիլզո, երբիցս աստուածային, քեզ ողջոյն եւ կրկրպագութիւն յաւէտ («Մասիս», 1880, քիւ 2699):

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Աշխարհ ընդհանուր կերպով հասարակապետութիւն պիտի ըլլայ եւ Վիքթոր Հիլզոյի Երևակայած իտէալը պիտի թագաւորէ («Նրկերի լիակատար ժողովածու», հատոր 9, Երեւան, 1938):

ՅԱԿՈՒՅ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Ինչ բոց, ինչ խանդ, ինչ աւիւն, որ կը վառէր իր գրուածոց մէջ մինչ երկուսուսուքէն, նոյնը կը ցոյց տակաւին իր ամէն մի առդին մէջ: Մանչայ փրփրուն ալիք չեն կրցած մարել կրէտական հուրով ձուլուած շանթը, զոր Փարիզէն ի Կերնտի փոխադրեց Հիւկօ: Միշտ միեւնոյն զօրականի որդին է, որոյ գրիչը սուր մրն է ազատութեան որ չը մրտտեր: Կը կտրէ («Նրկրագունդ», 1870, թիւ 9):

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

Մայրս ևւ դաստիարակներս մանկութիւնից սկսած այնպէս էին արել, որ խեղճի, տանջուողի, հալածուածի նկատմամբ ես միշտ վերաբերուել եւ վերաբերում եմ մեծ կարեկցանքով: Օրինակ, ես երբեք չեմ մտնանայ այն ցնցող սպաւորութիւնը, որ կրկնի ջառտուն տարի առաջ բնագրում կարգալով Վ. Հիւկոյի դերքը («Գլխակնուրթեան եւ արուեստի թանգարան», Երեւան):

ԳԱՐԻԻԷԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆ

(Աւադ Աֆթանդրիտանցին) Ես ձեզ շատ անգամ նախանձել եմ՝ տեսնելով Հիւկոյի բնադիր հեղինակութիւնները ձեր դրամեղանի վրայ, որոնք ես չեմ կարողանում կարգալ: Ես կարգում եմ միայն հայերէնի թարգմանուածները, որոնք բնագրի համն ու հոտը չունեն: . . . : Երանի՛ քեզ, Ֆրանսիա, որ Հիւկոյի պէս բանաստեղծ ես ծնել: . . . եւ ո՞վ կարող է հաւասարուել նրան («Պատուկերներ Բաֆֆիի կեանքից», Այլքսանդրապոլ, 1904):

ԲԱՅՅԻ

(«Մահապարտի վերջին օրը» գիրքին առիթով) Գրքոյկը բաղկացած է բնագրէն 150 էջերից, բայց նորա մէջ այնքան ըզդացմունք, գեղարուեստ եւ փիլիսոփայութիւն կայ, որչափ դժուար է գտնել: . . . բազմաթիւ հաստ հատորների մէջ: Քիչ գրել, բայց շատ բան արտայայտել, — ահա տաղանդաւոր գրչի արժանաւորութիւնը, եւ այդ արժանաւորութեան «Մահապարտի վեր-

ըին օրը» Համապատասխանում է լիովին: Իւրաքանչիւր տողը այստեղ ներչնչուած է հեղինակին խորունկ կարեկցութեամբ դէպի թշուառ դատապարտեայը, իւրաքանչիւր էջ պարունակում է իւր խորիմաստ փիլիսոփայութիւնը («Արձագանգ», 1887, թիւ 35):

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԷ

Հիւկոն կը բողոքէ այս օրինաց հեղինակներուն դէմ, սրբամբուութեամբ կը բողոքէ ընկերային ամէն զօրութեանց դէմ, կը բողոքէ եկեղեցական իշխանութեան դէմ, կը բողոքէ երկրային արդարութեան դէմ, եւ այս պերճարառ բողոքին առջեւ եւ այս շանթածիգ որոտումին դղրդումէն տիեզերական խիղճը սրափուքով մը կը համակուի, յանցաւորները կը սասանին, եւ քանդում մըն է կը սկսի, քանդում հին աշխահրի, քանդում, որ այսօր աներեւոյթ՝ այլ վաղը երեւելի է:...: Մենք կը հաւատանք այս քանդումին («Թշուառներ»ու յառաջաբանէն, 1868):

ԳՐԻԳՈՐ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Վիքթոր Հիւկո միայն հանճար մը չեղաւ, այլ բնութեան երեւոյթ մը... Բանաստեղծին կեանքը կը լեցնէ գրեթէ ամբողջ դարն, եւ դարուն հոգին կը թրթռայ նորա ամէն գործերուն մէջ («Արեւելիք», 1885, թիւ 407):...: Այդ երկար կենաց, այդ գործերու դէզին մէջ ի՞նչ ճոխութիւն, ի՞նչ զանազանութիւն: Զկայ գաղափար մը, որ պաշարած չլինի անոր ուղեղը, չկայ զգացում մը, որ անցած չլինի իւր սրանէն, չկայ իրողութիւն մը, որ զերծ մնացած չլինի իւր հոգածութենէն, չկայ իրականութեան երեւոյթ մը, զոր չներկայացնէ, չկայ անտեսանելի անկիւն մը, զոր խուզարկած չլինի, չկայ բնութեան գոյն մը, հոտ մը, ազմուկ մը, որ չնշուէ, չհնչէ իւր տողերուն մէջ: Իւր գործերը աշխարհ մ'են, ուր կեանքը կը դեղու («Մասիս», 1885, թիւ 3374):

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

Վիքթոր Հիւկոյի «Թշուառներ»ուն հայացումը մեր ազգին մտաւոր յեղաշրջումին պատմութեան մէջ շատ մեծ էջ մը կը

գրաւէ: Նոր երիտասարդութիւն, որ գպրոցէն չափաւոր ուսում միայն ստացած էր, «Թշուառներ»ով կրթուեցաւ 1868էն ետքը: Պոլիս՝ վարպետ, աշկերտ, գրագէտ, սպասաւոր — ամէնքն ալ Հիւկօ կը կարգային, շուկան վերէն վար Հիւկօ տարածուած էր: Հայաստանի ամէն քաղաք, մինչեւ իսկ գիւղերու մէջ, Հիւկօ մը կար: Ամէնքը Հիւկօ կը կարգային, ամէնուն մտքին առջեւ նոր աշխարհ մը կը բացուէր («Նոր կեանք», 1899, թիւ 23):

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Հիւկօ իւր հետ բերած է իւր ուրոյն տարրերէ կերտուած ոճն... Նոր ու անյուր Փրանսերէն մ'էր այն, զոր ոչ Ռապըլէ խօսած էր, ոչ Գորնէյլ, ոչ Վոյթէր, ոչ Պուլլօ երեւակայած, եւ որոյ բազմաճոխ եւ մեծագոր հնարից գոյութիւնն ոչ Հոմեր կասկածած էր եւ ոչ Տանթէ նախզգացած: Ամէն ինչ իրեն յատուկ էր, սկզբնատիպ-իմաստն, հոգին, նիւթն ու ձեւը («Ներկրագունդ», 1885, թիւ 5):

ՌԵԹԷՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կարելի չէ ուրանալ, թէ իմ սերունդիս երիտասարդներէն շատեր Ձիլինկերեանի թարգմանած «Թշուառներ»ու ընթերցումէն մեծապէս ազդուած են, եւ Պրենվընիւ եպիսկոպոսին ու Ժան Վալ-Ժանին, Պանթիէին ու Գոպէթին, Ժաւերին ու Կամուշին նկարագիրները շատերուն հոգիին մէջ խորունկ դրոշմ ձգած են: Պէրպէրեանն էր որ գրած է տեղ մը, թէ իր բարեկամներէն մէկը ըսած է իրեն. «Նրբ «Թշուառներ»ու ընթերցումը աւարտեցի, այնչափ ազդուեցայ, որ սկսայ թշուառներ փնտռել՝ անոնց օգնութեան հասնելու համար» ('Իրմաստուերներ», 1921, Պոլիս):

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

■

Իրենց ընտանեկան կապերուն շնորհիւ, Ատէլ Ֆուշէ եւ Վիգթոր Հիւկօ ժանկութեան շարքին դրժթէ իւրաքու հետ կ'ապրին Պատանուֆեան շրջանին, Հիւկոյի գարոցական տարիներուն՝ ակամայ կը հետանան իրարմէ եւ դիւրաւ կը գտնեն միայն 1820ին, երբ Հիւկօ արդէն աւեր էր որչա՛հ համբաւի մը: Այդ տարին

ՎԻԹՈՐ ՀԻՒԿՈՆ

ՀԻՆՊՇԱՐԹԻ, 27 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1821

Ատէլ, ես նրկուշաբթի դարձեալ անցուցի երջանիկ օր մը՝ միայն գիշերը թունաւորուած այն գաղափարով, որ թերեւս պողտային ճեզի՝ տեւաբար մօտդ ըլլալուս համար: Սիրելի բարեկամուհիս, այն գաղափարը, որ պիտի կարենաս ինձի համար կրել նուագագոյն վիշտը, իմ ամէնէն սուր կակիճներէս մէկն է: Սակայն չեմ հասկնար, որ նուագագոյն ցու մը կրնայ գոյութիւն ունենալ այն բանին մէջ, որ զիս երջանիկ կ'ընէ: Բոլոր պարագաներուն, սիրեցեալ Ատէլս, ես պիտի ուզէի գոհաբերել ամէն ինչ, քան իմ պատճառովս տեսնել քու տառապանքդ: Այս բոլոր տրտուեցնեբը ե՞րբ պիտի անհետանան: Ե՛րբ պիտի կարենայի փառաւորուիլ աշխարհի դիմաց՝ ճեզ սիրելուս համար: Դուն, որուն համար այնքան հպարտ եմ, դուն, որուն մէջ զրի ամբողջ փառքս եւ հպարտութիւնս: Քու Վիգթորդ, սիրելի Ատէլ, քու ամուսինդ երջանիկ պիտի ըլլայ այն օրը, երբ ան պիտի կարենայ երապարակու կրել ամուսինի հանգամանքը, զեղեցկագոյնը՝ իր աչքերուն համար: Դեհ, մենք օր մը ուրախ պիտի ըլլանք:

Բայց մենք երջանիկ ենք, այլապէս (թօսելու համար առանց նախապաշարումի) շատ պիտի տրտեցայի այսօր: Այնքան երկար օրերու ընթացքին, այնքան ինչ ժամեր միայն ըլլալ մօտդ, եւ այդ ժամերը տեսնել մնացուն ցաւի մը տառապանքով իի, իրականութեան մէջ, բոլոր միտ ցաւերս, որոնք պիտի բռնէին թերեւս ցուրտ սրտի մը աւելի դառն, ոչինչ էին ստորում: Բոլոր իմ բարեկամներս, որոնք յանախ ինձի կը հարցնեն, թէ ինչ է պատճառը տխրութեանս եւ մտահուգութեանս, հետոս եմ գիտնալու այդ տխրութեան ճշմարիտ պատճառը:

Բայց, Ատէլ, դուն զիս կը սիրես, եւ իմ երեւակայութիւնս չ'ըմբռնեմ այնպիսի տարափելի ճշմարտութիւն մը, որուն միակ գաղափարը կը միտքարէ զիս: Ինձի կը բաւէ յանկարծօրէն անցնելու սրտաբեկութեան բերկրաւի վիճակի մը մէջ: Այնքան ատեն, որ կը զգայի, թէ ճեզի ընծայելիք կեանք մը ունիմ, պիտի չբողոքէի իմ բաժնինս համար: Քու գերիդ, իմ պաշտելի բարեկամուհիս, երկու բազուկներ չունի՞ քու երջանկութիւնդ կատուցելու համար: Օ՛հ, կ'աղաչեմ, սիրէ զիս, եւ չկասկածիմք այսպէսի մասին: Ընթանանք դէպի հոն հաւատարիմ սրտով, եւ հպարտ ճակատով: Ստովցուր

բանաստեղծը կը սկսի երկար թղթակցութիւն մը Աստի Կետ, առաջին օրէն զայն նամարելով իր աւաղաց կէնը: Երկու ընտանիքներուն կամ- ջով՝ 20 Ապրիլին երկու սիրահարները դար- մեալ կը բաժնուին իրարմէ եւ յաջորդ տար- ան Մարտին միայն կը վերսկսին թղթակցել, ոչ կը տեսնէ միեւն իրենց ամուսնութեան թուականը՝ 12 Հոկտեմբեր 1822:

ԻՐ ՍԻՐՈՒՅԻՒՆ

Ինձի, դուն՝ որ ամէնէն ազնիւն եւ Աստուծոյ նմանօր արարածներուն մէջ, սորվեցուր ինձի՜ քու հրեշտակային առաքինութիւններդ, որովհետեւ ամէն ինչ կը սպասեմ քեզմէ: Եթէ միևնչեւ հաս կլլցայ, ապրիլ կեսմէք առանց կտր- մըրելու, ատիկա քեզի չէ՞, որ կը պարտիմ, Աստի: Այո, այսօր, իմ բոլոր վիշտերուս մէջ որեւէ խղճախայթ չեմ գտներ, եւ այդ մէկը չե՞մ պարտիր դարձնալ իմ վրաս ունեցած քու կեցուցիչ ազդեցութեան: Որքան պէտք է սիրեմ քեզ, դուն՝ որ ամէն ինչ վերապահեցիր ինձի համար եւ ամէն ինչի պիտի առաջնորդես զիս: Որքան կը սիրեմ քեզ, դուն՝ որուն կը պարտիմ քեզ սիրելու կարողութիւնս, քեզի արժանի եղանակով մը: Եթէ դուն ես քիչ մը սիրես զիս, այն ատեն գտնախոտութիւնը ոչ մէկ կշիռ կրնայ ունե- նալ...

ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, 24 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1822

Քու վիճարդ միայն քեզմով պիտի գրագի այս գիշեր: Սիրելի բա- րեկամուհիս, միշտ շարաք մը առաջ, այս նոյն ժամուն, մենք առանձին-ա- ռանձին պարահանգէտի կ'երթայինք, ուր քու ամուսինդ այնքան պիտի տա- ռապէր, որ ամուսինի այդ հանգամանքը չէր կրեր բոլորի աչքին: Եթէ դուն իմս ըլլայիր, Աստի, ես քեզ բազուկներուս մէջ պիտի տանէի այդ բոլոր տաղտկալիներէն հեռու, պիտի հսկէի վրադ, կուրծքիս քնացած միջոցիդ, եւ այն ատեն այդ տխուր գիշերը նուազ վշտալի պիտի ըլլար քեզի համար, եւ իմ խնամքներս ու գգուանքներս պիտի ամոթէին վիշտերդ: Ցաշարդ առ- տու, դուն պիտի արթննայիր իմ կողքիս, ողջ օրը պիտի տեսնէիր զիս ու- րեքուդ մօտ, պատրաստ՝ քու նուագագոյն բաղձանքներուդ գահացում տա- լու, եւ նոր վիշտերէդ իրաւանչիւրը պիտի դիմագրաւէի նոր խնամքով մը: Այս ամբողջ երջանկութեան փոխարէն, իմ սիրեցեալ Աստի, որքա՞ն տազ- տակներու հանդիպեցանք, որքա՞ն կաշկանդումներու:

Այսուհանգերձ, այս շարչարանքը գարկ չէր հրճուանքէ: Երբ առանձ- նութեան եւ ազատութեան վայրկեան մը լրտեսելէ ետք շուրջս, ոտքե- րուս ծայրերով կրնայի մտնել քու սենեակդ եւ մօտեմալ այն մանակային, ուր դուն կը բնանայիր այնքան գեղեցկօրէն եւ այնքան թովչամէով, դե՛հ, ասիկա լաւ վարձատրութիւն մը եղաւ ինձի՜ պարտահանգէտի եւ թեթեա- շարոյ այդ մարդերուն փոխարէն: Եթէ նոյնիսկ ինձի արտօնուած ըլլար

համբարել միայն քու ստեղծող՝ առիկա ինձի համար պիտի ըլլար մեծ երջանկութիւն մը: Եւ եթէ, երկար ատեն զիս հետու պահել էտք, վերջապէս ուղղէր քողը եւ յուզիչ խօսք մը, եւ եթէ այնքան տառապանքներու մէջ կարեւոր չի քու հետ մը ծածկուած ու հմայիչ նայածովդ մէջ կարգաւ քիչ մը սէր ինձի հանդէպ. Ատէլ, այն ատեն ես չեմ գիտեր, թէ տխրութեան եւ ուրախութեան ինչ խառնուրդ մը ազնկայազօրէն պիտի ձգտէր իմ ոգի էութիւնս, եւ ես պիտի չփոխէի այդ բզկտող ու քողը ապրումը երեւոյնկային երջանկութեան հետ:

Այն գաղափարը, որ դուն իմ կիներ էիր եւ որ իմ տեղս ուրիշներուն հետ իրատունք քեզի մտնեալու, զիս կը խոցէր: Ա՛հ, անհրաժեշտ է, որ այս կաշկանդումները շուտով չքանան, անհրաժեշտ է, որ իմ կիներ ըլլայ իմ կիներ: Եւ մեր ամուսնութիւնը դառնայ մեր միութիւնը: Կ'ըսենք, որ ամուսնութիւնը խենթ կ'ընէ, եւ ամուսնութեան արեւի գէշ ի՞նչ տառանգութիւն կայ այս աշխարհին վրայ: Եւ դուն պիտի չուզէիր հաւատալ, սիրելի բարեկամուհիս, անհատաւոր ի՞նչ փոթորկումներու ենթարկուեցայ. գիշերը իմ անհանգիստութեան մէջ կը համբարել սնկողինս սիրոյ գալարումներով, մտածելով քու մասին, իմ երագներուս մէջ քեզ կը կանչեմ, քեզ կը տեսնեմ, կը համբարել, կ'արտասանեմ անուշ. կ'ուզէի տալուդի քու ստեղծող փոշիին մէջ, անգամ մը եւս քեզի ըլլալ ու մեռնիլ:

Ատէլ, իմ սէրս քեզի հանդէպ անխառն է ու կուտականք ինչպէս քու շունչդ, բայց նայնիսկ իր սրբութիւնը գայն արեւի կը բռնկեցնէ. անկա զիս կը լսի՛նք՝ ինչպէս ուժգին բոց մը: Բայց անկա նուիրական կրակ մըն է, որ միայն քեզի համար կը բոցավարի եւ միայն դուն իրատունք ունիս գայն բարբառելու: Քու սեռիդ միւս բոլոր ներկայացուցիչներուն հանդէպ ես կայր եմ եւ անգայ: Կ'անգիտանամ, թէ այսպիսի կիներ գեղեցիկ է եւ այնպիսի սիրտը մը՝ ոգեղինացած. կ'անգիտանամ գայն՝ ինչպէս հայելի մը, որուն գիտնաց անոնք կ'անցնին՝ իրենք իրենց վրայ հիանալու համար: Գիտեմ միայն, որ բոլոր կիներուն մէջ Ատէլ մը կայ, որ իմ կեանքիս երջանիկ համարն է եւ որուն մէջ ես պարտ եմ տեղաւորել իմ բոլոր առաքինութիւններս, ինչպէս եւ բոլոր երեւանքներս: Սիրելի բարեկամուհիս... մեր երջանկութիւնը կախում ունի այնքան պզտիկ բաներէ...

Ինչ որ վերջին նամակովդ ինձի կ'ըսես 17ի գիշերուն մասին, գորշատ կը յուզէ: Գե՛հ, եթէ իմ խնամքներս կրնան քեզ բուժել, անոնք եղիր, շուտով իրատունք կ'ունենան գանձ քեզի շոտիւնու, այլապէս կամքս եւ կեանքս գաւաթի մը պէս պիտի խորտակուին: Խորիկ, որ քու վիճաբար մարդ մըն է, եւ այդ մարդը՝ ամուսինդ:

Ճշմարիտ է, Ատէլ, որ 29 Յունիսի այդ բախտորոշ գիշերը պիտի նետուէր բազուկներուս մէջ, եթէ ազատ ըլլայիր: Օ՛, այս գաղափարը որքան պիտի սփոփէր զիս յուսահատական այս վայրկեանին: Եւ որքան քողը է անկա ինձի համար այսօր իսկ, որ առաջին վայրկեանները անցած են, եւ որ քու վեհանձն ազատամեքի վկայութիւնները սպիացուցին այդ դաժան վերջը: Ի՞նչ չես կրնար ընել ինձի համար, եւ ի՞նչ չես ինձի համար...: Վիշտերս եւ ուրախութիւններս քեզի կը բխին, ամէնք կը սերին իմ Ատէլէս: Քեզի հետ դժբախտութիւնը քողը է, եւ առանց քեզի՝ բարբառութիւնը դառն: Որպէսզի ես աներբը ընթանամ կեանքիս մէջ, անհրաժեշտ է, որ դուն ընկերանաս ինձի: Այո, իմ պաշտելի Ատէլ, դուն ժպտով մը կամ արցունքով մը կրնաս ներգործել վրաս:

Հոգիիս մէջ մեծ յատկութիւն մը ունիմ, — սիրելու յատկութիւնը, եւ դուն գայն ամբողջութեամբ ոգեղեցիկ, որովհետեւ, քեզի հանդէպ ունե-

ցած զցացումներու քով ոչինչ է սերը, գոր ունիմ՝ ընկերներուս հանդէպ, ծնողքիս հանդէպ, պաշտելի այլ դժբախտ մօրս հանդէպ: Ո՛չ անար համար անշուշտ, որ գանձնք նուազ կը սիրեմ, քան պէտք է սիրել ընկեր մը, ծնողք մը, մայր մը, այլ անտէր համար, որ քեզ կը սիրեմ աւելի, քան ոեւէ կին երբեքից սիրուած ըլլայ աշխարհի մէջ, որովհետեւ քեզմէ գտաւ յետէ մէկը արժանի չէ եղած ասոր:

Յոտուութիւն այս իրիկուան համար: Հանգիստ քուն պիտի մտնեմ, այն նոյն ժամուան, երբ ութ օր առաջ մոտաանջուածքեմք մտայ անկողին: Յոտուութիւն, իմ սիրեցեալ Ատէլս, կը համբարեմ քեզ: Պիտի համբարեմ այն պաշտելի մագեղը, գորս դուն նուիրեցիր ինծի եւ սրանց համար շնորհակալութիւն չյայտնեցի, որովհետեւ բառերը կը պակսին այս թանկագին նուէրին համար երախտագիտութիւնս յայտնելու: Սիրոյ այսպիսի յուզիչ գրաւականներուն եւ կրնամ միայն քու առջեւ ծերադրելով պատասխանել, եւ ազօթելով քեզի իբրեւ իմ պահապան հրեշտակա՝ այս կեանքին համար, եւ քայրս՝ յաւերժութեան համար: Յոտուութիւն, զոտուութիւն: Հագար ու հագար համբարեմք:

ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ, 24 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1822

Եթէ նոյնիսկ խոստանայի քեզի չաշխատիլ երէկ գիշեր՝ ատկեա անկառելի պիտի ըլլար: Տակաւին ամբողջովին զինով եմ քու կողքիդ անցուցած այդ հրաշալի գիշերով, դնել զլուսնս եւ գաղափարներս աշխատանքի մը մէջ, որ անբապար պիտի թուէր ինծի, եթէ չմտածէի, որ աշխատելով է, որ եւ կրնամ ստեղծել քեզի նուիրուելու արժանի կեանք մը: Ես այլակերպուած վերադարձայ: Մ՛նչ երջանկութիւն պիտի ըլլար իմ երջանկութիւնս: Քնացայ, որովհետեւ մտածեցի, որ այդ նոյն վայրկեանին դուն եւս կը մնանայիր: Երկար ատենէ ի վեր մտքիս մէջ կը պտղացնեմ այնքան խաղաղ, այնքան կարճ եւ այնքան ցաւալի այդ վայրկեաններուն նուազագոյն անցուդարձերը, գորս ապրեցայ իմ պաշտելի Ատէլիս հետ: Քու սիրելի յուշդ երկար ատեն արգիլեց ինծի մնալով, եւ երբ վերջապէս քունս եկաւ, երջանկաբեր հագար երազներ կրկին անգամ բերին հմայեալ ու քաղցրութեամբ մտազայթող քու պատկերդ:

Սիրելի բարեկամուհիս, որ չես տեսներ իմ մերկ հագին՝ հոն վերագտնելու համար քու մտածումդ, որ անդադար կ'իշխէ իմ բոլոր միւս մտածումներուս վրայ: Օ՛հ, որքան կը սիրեմ քեզ եւ ի՛նչ հրեզն արտայայտութիւններով կրնամ բացատրել քեզի իմ սերս: Հագար անգամ կ'ուզեմ ըսել, որ կը սիրեմ քեզ, կ'ուզեմ, որ դուն եւս նոյնը ըսես հագար անգամ: Ահա՛ ասիկ կ'ամբողջ երջանկութիւնս: Հաննարի եւ սիրոյ ո՞ր լեզուն պիտի բաներ ընծայէր ինծի, որպէսզի կարենայի քեզի հանդէպ ունեցած զգացումներս արտայայտել: Դուն այնքան բարի ես, այնքան ազնիւ, այնքան վեհանձն: Բոլոր առաքինութիւնները այնքան քաղցրօրէն դրոշմուած են քու դէմքիդ, որ կը գարմանամ, թէ ինչպէս քեզ տեսնողները չեն խնայեալ: Բայց անոնք այնքան խնայեալ հայեացք մը ունին, այնքան տկար դատողութիւն եւ այնքան հասարակ հոգի: Այս, սիրելի Ատէլ, դէմքիդ մէկ մի շնորհը կը յայտնաբերէ քու հոգիիդ կատարելութիւններէն մէկը: Դուն քու վիճակովդ համար հրեշտակ մըն ես, պարիկ մը, մուսա մը, էակ մը՝ այնքան մը միայն մարդկային, որ կրնայ ապրիլ առարկայական եւ երկրային էակի մը շեմին, անտէր՝ որուն հետ դուն արժանի պիտի նկատէիր բաժնելու մակատագիրդ ու կեանքդ:

Մի ժպտիր, սիրելի բարեկամուհիս, այս ոգեշունչ խօսքերուն համար: Աշխարհի վրայ ո՞ր մէկ արարածը քեզմէ աւելի արժանի է նման խանդավառութիւն մը յուզելու: Օ՛հ, դուն քեզ չես տեսներ այնպէս՝ ինչպէս որ ես, այնպէս՝ ինչպէս կը տեսնէ քեզ ամ՝ որուն դուն պիտի դառնաս յաւիտեանս պաշտելի ընկերը: Իմ հոգիիս անմահութիւնը ինձի պիտի թուէր ընդարձակ ու տխուր անապատ մը, եթէ երբեք ես չկարեհայի իմ բազուկներու մէջ կրնի այդ անմահութիւնը՝ քեզ: Այո, սիրելի Ատէլ, քու բազուկներու մէջ է, որ պիտի ապրիմ, բազուկներու մէջ է, որ պիտի նուանեմ յաւերժութիւնը: Հաս կամզ կ'առնեմ: Թոյլ տուր ինձի համզչիլ երջանկութեան այս գաղափարներուն վրայ: Ուրիշ օր մը կը մտածեմ աշխատանքի եւ փառքի մասին:

ՈՒՐԱԹ, 4 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1822

Երբ կը մտածեմ, սիրելի Ատէլ, որ մեր երջանկութիւնը շատ մօտ է եւ այսուհետեւ ոչ մէկ թան կրնայ գայն խանգարել, կեանքս երազ մը կը թուի ինձի:

Երկու տարի առաջ էր, տարի մը առաջ, որ ես այնքան դժբախտ էի: Այսօր ի՞նչ երջանկութիւն: Երբեմն կը խորհիմ, որ դուրս եկած եմ այդ երկար ու վշտալի շրջանէն, ուր քեզմէ եկած խուսափուկ ակնարկ մը, փողոցին մէջ հեռուէն կամ շրջապատյոյ մը ընթացքին նշարուած շրջագոյնով, աւելի ուշ՝ քանի մը վայրկեան տեւող տեսակցութիւն մը, վախով փոխանակուած քառ մը կամ երկու՝ կը կազմէին միակ երեւութեան, երկար տանն սպասուած, հազուադէպօրէն ձեռք բերուած միակ երջանկութիւնս:

Ի՞նչ ուրախութիւն: Այս բոլորը անցնալիս կը պատկանին եւ ի՞նչ երջանկութիւն՝ մեր ապագային համար: Հիմա, Ատէլ, ոչինչ այլեւս պիտի կարենայ մեզ բաժնել, ոչ ոք պիտի կարենայ արգիլել մեր տեսակցութիւնները, մեր գգուանքները, մեր սէրը:

Կը կրկնեմ քեզի, հազիւ կը հաւատամ երջանկութեանս, որովհետեւ ինձի կը թուի, թէ ես տակաւին քիչ քան ըրած եմ՝ տնօր այսքան արագ արժանի ըլլալու համար: Իմ ուրախութիւնս հոգիիս մէջն է՝ հաւասար իմ սիրոյս, այսինքն՝ արտայայտութիւնները կը պակսին այսօր սիրոյս համար, ինչպէս միշտ պակասած են ինձի՝ ուրախութեանս համար: Գիւտութեան եւ գոհարեւութեան քոյրը խօսքերը այնքան շատ շտապուած են, որ տկար են՝ սովորական ըլլալուն համար, եւ այն՝ որ կը գգամ, երջանկութեան այնքան ընկեր, այնքան մտերիմ, այնքան խորանկ գգացում մըն է, որ ոչինչով կը նմանի անո՛ր, զոր կարելի է ըսել խօսքով կամ գրիչով: Հարգաճանձէ քու հոգիդ, սիրեցեալ իմ Ատէլս եւ, եթէ նշարիտ է, որ դուն կը սիրես զիս, անիկա՝ քու հոգիդ, պիտի պատասխանէ քեզի ամէն ինչ, զոր իմ հոգիս չի կրնար մկարագրել առարկայական արտայայտութիւններով:

Մեր պատմութիւնը, սիրելիս, ապացոյց մը եղած պիտի ըլլայ այն նշարութեան, ըստ որում ուժգնօրէն կամենալը կարենալ է: Քանի մը ամիս քանցին՝ յարթահարելու համար բազմաթիւ խոչընդոտներ. քայքայ ինչնէր կրնայ ընել ամ՝ որ կը սիրէ եւ կը գգայ, թէ կը սիրուի քեզմէ:

Ցուեսութիւն, իմ պաշտելի Ատէլս, քու երջանկ ամուսնիդ կը համարուի քեզ, եւ մեծ անհամբերութեամբ կ'ուզէ գիտնալ, թէ ինչպէս անցած է քու գիշերդ եւ ինչ վիճակի մէջ է առողջութիւնդ այս վայրկեանին: Ցուեսութիւն ուրեմն:

ՎԻՔՏՈՐ ՀԻԻԿՈ

Վ. Հ Ի Ի Կ 0

*Հետևևալ երեք զերթուածները, զարուած
 Les Contemplations հասարկեան, Վիքթոր Հիւգօ
 նուիրած է վաղաճեորիկ իր աղջկան՝ Լեոփոլամին,
 որ մահացաւ զսան տարեկան հասակին:
 Լեոփոլամին եւ իր ամուսինը ինքզրմեան եղան,
 երբ նուազով պատրասի էին իւր Սէն զեսին վը-
 րայ:*

Ա.

Խնձորի պէս էի առաջին պահում.
 Երեք օր, առա՛գ, լացի դառնօրէն.
 Դու՛ք մարդիկ բոլոր, երբ որ ձեր ձեռքէն
 Տէր Աստուած իյեց ձեր յոյսը կանգուն,
 Հայրեր ու մայրեր, բաժնեկից ցաւի,
 Զգացի՞ք արդեօք ինչ ես գգացի:
 Կ'ուզէի գանկս փշրել յատակին,
 Ապա ընդվզած եւ մերթ մոլեգին,
 Այ՛հերս յառած այս մեծ սարսափին՝
 Ձէի հաւատար, կը գոչէի՝ ո՛չ:
 Միքէ Տէր Աստուած կրնա՛յ տալ մարդուն
 Այսքա՛ն տառապանք ու ցաւ անանուն.
 Որանք սիրտը մեր կ'ընեն յուսարեկ:
 Ամէն ինչ ահեղ կը թուէր երազ.
 Ձեր կրնար լքած բոլալ զիս Աստուած.
 Ինձի կը թուէր որ դեռ կը լսեմ
 Զայնն իր ծիծաղին քովի սենեակէն:
 Անկարելի էր, որ մեռած ուլար
 Եւ թէ այս դուռնէն ան ներս պիտի գար:
 Ա՛հ, քանի՛ անգամ բացագանչեցի.
 — Լոնցէ՛ք բոլորդ, ան է, կը խօսի,
 Տեսէ՛ք ձեռքին մէջ բանալին շարժող,
 Կեցէ՛ք, թոյլ տուէ՛ք որ մտիկ ընեմ,
 Զի ինքն է տան մէջ, տեղ մը, անպայման...

171-4000

Բ.

Մանուկ տարիքէն վարժուած էր ան
 Սենեակս գալու ամէն առաւօտ.
 Կը սպասէի զինք, ինչպէս կը մնան
 Նորածագ այգի ճանաչիւն կարօտ:
 Ան կը մտնէր ներս, կ'ըսէր մտերմիկ՝
 «Քարի լոյս, հայրիկ»:
 Գրիչս կ'առնէր, գիրքեր կը բանար,
 Թուղթերս բոլոր կը խառնէր իրար,
 Կը նստէր մահնիս եւ կը քրջար,
 Թռչնակի մը պէս կը մեկնէր յանկարծ
 Եւ ես այն ատեն մտնուի թեթեւցած՝
 Կիսատ իմ գործիս կ'անցնէի կրկին,
 Էջերուս վրայ գտնելով յանախ
 Նկարներ պէս-պէս եւ գիծերու խաղ —
 Հետքերը ծանօթ իր անգուսպ մատին...
 Ամէնէն անուշ տաղերս ծնան
 Իր այդ փութկամ թուղթերուն վրան:

Կը սիրէր Աստուած, ծաղիկներ, աստղեր
 Ու դալար մարգեր:
 Ան դեռ կիւն չեղած՝ ոգի մըն էր թարմ,
 Որուն ճայուածքին խորը կը ցոլար
 Իր հոգին պայծառ:
 Կարծիքս կ'առնէր ամէն մէկ վայրկեան
 Իր միտքը տանջող բաներու մասին.
 Օ՛ մըրան քանի՜ գիշերներ երկար
 Բարեկամներով նստած միասին
 Ու չորս գաւակներ ծունկերուս վրայ
 Կ'ընէինք գրայց շուրջը օճախին:
 Քիչով գոհացող կեանքն էր ասիկա...
 Եւ ըսել որ ան մեռած է հիմա.
 Խորտակուած սրտիս թող Աստուած գթայ.
 Ըսել որ երբեք ես չէի ուրախ,
 Երբ ինք անծպիտ ու տխուր ըլլար.
 Ամէնէն գուարթ խննդներուն իսկ
 Ես կը մնայի միշտ մտամոլար,
 Մեկնելու պահուն իր աչքերուն մէջ
 Եթէ տեսնէի ստուեր մը պզտիկ...

Գ.

Վաղն արեւածագին, երբ դաշտեր լուսնան,
 Եւ պիտի մեկնիմ. գիտեմ՝ կը սպասես:
 Կերթամ անտառէն, կը հասնիմ լեռան,
 Ձեռ կրնար քեզմէ հեռու ապրիլ ես:

Կը քայլեմ լոին ու մտասեւեռ,
 Շուրջս չեմ տեսներ, չեմ լսեր ոչինչ,
 Լինակ, անծանօթ ու կորստաւակ,
 Եւ օրը ծագող կը դառնայ գիշեր:

Ո՛չ վերջապառ կը տեսնեմ ոսկին,
 Ո՛չ առագաստներ՝ գետն ի վար սահող
 Եւ երբ կը հասնիմ կը դնեմ շիրմիդ
 Վայրի ցախերու փունջ մը նոր ծաղկող:

ԿԵԱՆՔ ՈՒ ՄԱՀ

Կ'ապրիմք, կը խօսիմք՝ երկինք մեր վերեւ.
 Կը կարդանք սիրով գիրքերն իմաստնոց,
 Կը կարդանք Տանթէ, ինչպէս Վիրգիլիոս
 Եւ կը մամբողջենք զուարթ ու թեթեւ
 Դէպի հեռաւոր վայրեր գեղեցիկ.
 Ճամբուն մէջ յանկարծ մայրուածք մը կնոջ
 Մեզ կը գրաւէ յուզումով սաստիկ:
 Կը սիրենք սիրով, նաեւ կը սիրուինք,
 Օ՛, երջանկութիւն, զոր չունին այսօր
 Արքաներն իսկ մեծ ու գերաւոր...
 Պուրակներու մէջ կ'ըլլանք ունկնդիր
 Բի՛ւր թռչնակներու կախարդիչ երգին,
 Կ'արթննանք առտուն եւ սեռ կրկին
 Ընտանիք մ'ամբողջ — մայր, տոյր ու զաւակ
 Քեզ կը համբուրեն տան երդիկին տակ.
 Նախանաշն ապա եւ թերթը օրուան,
 Յոյս, սէր, աշխատանք կը գրաւեն քեզ,

Կեանքն է որ կու գայ իր խոր յայգերով
 Եւ մեր շրթներէն բառեր հրակէզ
 Կ'աւզուին հաւաքուած մարդոց անխռով:
 Նպատակին դէմ եւ նակատագրին
 Կը գգանք մենք գրեթէ մերթ մեծ, մերթ նկուն,
 Կը դառնանք ալիքն ամբոխի ծովուն,
 Կը դառնանք ոգին փոթորիկներուն,
 Կ'անցնի ամէն ինչ — սուգ, տոնահանդէս,
 Մենք կը նստանցենք, կը հասնինք կարծես,
 Մենք կը պայքարինք եւ յետոյ իսկոյն
 Մահուան ամենի լուսփունն անհուն...

ՀԱՐՑՈՒՄ

Մինակ էի այեաց մօտ, գիշերուան մէջ աստղագարդ,
 Երկինքին մէջ ո՛չ մէկ ամպ, հեռուն՝ ո՛չ մէկ աստղաստ:
 Կը սուգուէին աչքերն իմ այս աշխարհէն ալ անդին
 Եւ անտաններ ու լեռներ, ինք՝ բնութիւնը ամբողջ
 Մրմունջի մը մէջ դողդոջ հարց կու տային անձկագին
 Ալիքներուն ծովերու եւ աստղերուն երկինքին:

Իսկ աստղերն այդ ոսկեվառ, կրակներու պէս անհուն,
 Բարձրադարակ, մեղմաճայն, հագար տաղով ներդաշնակ,
 Խոնարհելով դէպի վար իրենց պսակը կրակ,
 Եւ ալիքներն ալ անգուսպ, գոր կը սանձէ ո՛չ մէկ ուժ,
 Փոփարն իրենց կատարին խոնարհաբար վար առած,
 Բոլորը մէկ կ'ըսէին. «Տէրն մեր ինքն է, Աստուած»:

Թարգմ. Մ. ԻՇԽԱՆ

Շ. Տ Ա Ս Ն Ա Պ Ե Տ Ե Ա Ն

Վ Ի Ք Թ Ո Ր Հ Ի Ի Կ Օ

Ա. — Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ե Ր

Մնած 1802ին, «Հրաշք երեխան» շատ արագ պիտի հաստէ իր դրան-կան-արուեստադիտական կարողականութիւնները: 14 տարեկանին, թատերախաղ մը կը զրէ, 15ին՝ կ'արժանանայ Յրանսական ակադեմիայի մրցանակին, 17ին՝ թերթ կը խմբագրէ ու կ'ամուսնանայ մանկութեան իր ընկերուհիին՝ Ատէլ Յուշէի հետ, ամուսնութենէն անմիջապէս ետք կը հրատարակէ իր առաջին հատորիկը՝ «Տաղերը»: 1822ին Հիւլիօ լոյս կ'ընծայէ «Տաղեր ու գա-նազան բանաստեղծութիւններ» խորագրուած հատորը: Աւելի ուշ՝ 1826ին, լոյս կը տեսնէ «Ներբողներ ու զեղօցներ» հատորը: 1829ին, կու տայ «Արեւելեան մարիֆներ» կամ «Օրիանթալ»ը, որ կը դրուի մեծամասնաբար թուրքերուն զէմ յոյներու ազատամբութենէն ներշնչուած: Հիւլիօ երբեք չէ եղած Արեւելք, բայց այնքան հզօր է գրողի տեսլային երեւակայութիւնը, որ ան սքանչելիօրէն կը վերստեղծէ երազուած այդ Արեւելքը: Հատորէ նախարանին մէջ՝ ան կ'ըսէ ամէն արուեստի նախապայման ազատութեան զգլխիչ սկզբունքը, միաժամանակ հիմը դնելով դրական գունազեղութեան, Եկզաթիզմին:

1831ին Հիւլիօ կը հրատարակէ «Աշնան տերեւները», 1835ին՝ «Վերջալոյսի երգերը», 1837ին՝ «Ներքին ձայները», 1840ին՝ «Ճառագայթներն ու ստուերները»:

«Աշնան տերեւները» հատորը կազմուած է անձնական ու մտերմիկ զերթուածներէ, Հատորին առաջին զերթուածին մէջ՝ Հիւլիօ բանաստեղծը կը սահմանէ իր բեւ «ճայնային արձագանք»: Յաջորդող երեք թեմքերը կը ցոյցնեն աւելի լայն ու շողարձակ քնարերգականութիւն մը, ուր առաջ-նակարգ տեղ կը գրուեն բնութիւնն ու պատմութիւնը: Հոն կը հանդիպինք

նաև բանաստեղծի անձնական կեանքը յուզող գանազան դրուագներու գրառման, որոնց կարգին՝ Հիւկոյի պաշտօնական հոմանուհիին՝ Ժիւլիէթի հետ ապրած սիրոյ քաղցր պատմութեան բանաստեղծականացուած յուշը: Ընկերֆիմ ձայնելը» հատորի նախաբանին մէջ, բանաստեղծը կ'ըլլայ «մտերմիկ ու զազունի արձագանգ»։ անոր ձայնին կ'աւելնան բնութեան եւ մարդկութեան զոյգ ձայները: Քերթողը այն առանձնաշնորհեալ էակն է, որ միայն ինք կրնայ յայտնաբերել տիեզերքը լեցնող ձայներու խոր ներգաշնակութիւնը:

Տասներեք տարիներու լռութենէ մը ետք, Հիւկո աջտորի մէջ լոյս կ'ընծայէ «Պատիժները»: 1852էն սկսեալ, անգլիական խորհրդաւոր կղզիի մը ափերուն վրայ, բանաստեղծը կը սկսի արտադրել իր գլուխ-գործոցնէրը: Ան չի բաւարարուիր այլեւս լոկ արձագանգ մը ըլլալով, այլ ինքզինք կը դաւանի մտածող եւ մարդարէ. անոր ձայնը ուժգնորէն մասնակից է տիեզերքը շարժող ստեղծագործ ուժերու զօրութեանականութեան: Բանաստեղծը այն էակն է, որ անդադար կը քաշէ, գիշերային բոլոր մթութիւններուն մէջէն, ոչ ոյի հոյակապ արեւադաշնեւ լոյսը, մարդկային հաւաքական երթի պայծառափայլ զենիթը: Հիւկո, իր «Պատիժները»ով, կը ձաղկէ մա'նաւանդ բոլոր պատեհապաշտ բնականները, յանձին նափուլէն Երրորդի, զոր ըստնէն չի հեզնանքով մը կ'անուանէ Փոքրիկն նափուլէն:

1856ին կու տայ քնարական իր գլուխ-գործոցը՝ «Խօսկալները»: «Խօսկալներ»ու որոշ բանաստեղծութիւնները գրուած են ոգեհարցական փորձառութիւններու անմիջական ազդեցութեան տակ: Այսպէս, օրինակ, հատորի վերջին գիրքի վերջին յայտնութեանական քերթուածը՝ «Սը էք տի լա պառլ տ'Օմպը»: Բանաստեղծը, գերազանց մոգը, մահուան ու աջտորի փոխաբերական իրականութիւններուն շփման մէջ միայն կը ծնի ինքզինք, կը ծնի գիրքը: Լաւաստեութիւն միշտ կայ, բայց ընդունինք, որ Հիւկո հոս կը բեմադրէ ընդհարումը լաւատես զազափարաբանութեան — մարդկութեան փերկազորման անտեսութեան — եւ անձկութեամբ ու բնագանցական սարսափով լեցուն մարդ-էակի երեւակայութեան: Բանաստեղծը, բոլոր ձայներուն ուշադիր, անհասանջ ուժ մըն է, միշտ ընթացքի մէջ, միշտ արթուն, «անփերլանայի բանաստեղծութեան» խօսնակ անփիհեր:

«Դարերու առասպելը», որ կ'ընդգրկէ երեք բաժիններ, պարբերաբար հրատարակուած 1859ին, 1877ին եւ 1883ին, կը միտի ըլլալ մարդկային ցեղի դիւցազներգական պոեման: Թորքի եւ ձեւի զոյգ ու անբաժանելի տեսակէտներէն դիտուած՝ «Դարերու առասպելը» քեղուն երկ մըն է, իր յայտնաբերած շափազանցութիւններով իսկ: 1859ին, առաջին գիրքի նախաբանին մէջ, Հիւկո կ'ըսէ. — «Մարդկային դիւցազներգութիւնն է, դառն, իրապառնայի... Միակ ու վիթխարի մզում մը դէպի լոյսը... Ազատութեամբ զանդազ ու գերագոյն ծաղկումը...»: Իրականութեան մէջ, «Դարերու առասպելը» կը կազմէ առաջին գլուխը եռադրութեան մը, որուն երկրորդ եւ երրորդ բաժինները կը կոչուին «Սատանային վախճանը» (1886) եւ «Աստուած» (1891): Երկուքն ալ՝ յետ մահու հրատարակութիւններ:

Ըսուած է, որ «Դարերու առասպելը» իր լրումին կը հասցնէ Հիւկոյի բանաստեղծութեան ո՛չ միայն արժանիքները, այլ, մա'նաւանդ՝ թերինները: Իրաւ է, որ յաճախ պատկերները հոս կը խնդրուին բառերու տեղատարափին տակ, բայց զազափարները կ'ապրին անմահ: Քերթողը կ'ուսումնասիրէ մարդկութեան յոռաշիտազգը, նախապատմութենէն մինչեւ 19րդ դար: Կը ստեղծէ Առասպելը, կ'ապրի անով: Կը փառաբանէ Բնութիւնը,

մարդկային քաղաքակրթութիւնը: Բանաստեղծական երեւակայութիւնը կը վերածուի բացարձակ արժէքի: Մարդկութիւնը կ'ընթանայ դէպի Արդարութիւն, Ազատութիւն, վերջնական Երջանկութիւն: Հիւզօ առիթով մը կ'ըսէ.

«Արդարութիւնը եւ ազատութիւնը իրարու հետ միարձանելու եղած են. ազատութիւնը արդար է եւ արգարութիւնը՝ ազատ»: Այս»

«Ով իրաւունք ունի, ուժեղ է, իսկ ով ուժեղ է, ան կ'արհամարհէ քրոնութիւնը»:

«Սատանային վախճանը» հատորով, Հիւզօ կ'ըսէ շարքի տակուժը, տասպալուժը խորխորատին մէջ: «Աստուած»ը զօրծով, ան կը յիշէ գահաւիժող Սատանային վերջին խօսքերը.— «Աստուած սիրտ է»: Հիւզօյի ոճը արդէն ամբողջովին յայտնութեան կանգնէ: Թէեւ Աստուած չի գաղտնի անհասկնալի ըլլալէ: Բանաստեղծական ասքը կը յայտնարեւէ կեանքը, մահուան սուտը, չգոյութիւնը:

1865ին կը հրատարակէ «Երգեր փողոցներէ եւ պարակներէ», ուր առաւելարար կ'երգէ կեանքի վայելքը, սէրը, բնութիւնը: 1872ին կու տայ «Սոսկալի տարին», 1877ին՝ իր զոյգ թոնիկներու՝ ժորժի եւ ժանի սէրը իրեն կը ներշնչէ «Մեծ հայր ըլլալու արուեստը»: 1879ին կը դրէ «Գերագոյն ոգորմութիւնը», 1880ին՝ «Կրօնք եւ կրօն», ապա՝ «Աստուած», 1881ին՝ «Մտքի չորս հովիտը» եւ կարգ մը այլ հատորներ, որոնք կը կազմեն բանաստեղծին կարապի երգերը: Տակաւին զոյգութիւն ունին նաեւ անտիպներ:

Կ'ուզենք այժմ աւելի մանրամասնօրէն անդրադառնալ հետազոտող հատորին, հրատարակուած՝ 1866ին, Փարիզի եւ Պրիւքսէլի մէջ միտմանակ: Հետաքրքրական է հատորին նախաբանը: Հիւզօ կ'ըսէ.— «Քսամ-հինգ տարիներ կամ այս երկու գիրքերուն միջեւ»: «Հետազոտող» կը բաղկանան 1830ի եւ 1856ի միջեւ գրուած բանաստեղծութիւններէ: Երկին դրոշմապատկանները այլապէս են, յատկանշական թուական մը — 1843, Լէոփոլտինի մահուան տարին — թերթի կը բաժնէ երկու հաստար, թէեւ հիմնովին դանազանելի, մասերու: Լէոփոլտինի մահը հակայ ցնցում մը կ'առաջացնէ վշտահար չօր քրտին ու հոգիին մէջ: Կարելի է նաեւ յիշել աջօրը եւ իրեն հետ բերած ապրուած հակասութիւնները, ցաւերը, 1852ի եւ 1856ի միջեւ՝ Հիւզօ կ'ապրի ժրգրի եւ Կերնէզէյի անպիտան կզգիներուն մէջ: Խորտակուած կը գոյայ կեանքի ճակատագրականութիւնը, համապարօն ոգորդականութիւնը: Հատորի տառիկն մասը՝ «Երկ», կ'երգէ 1830ի եւ 1843ի միջեւ երկարող տարիները.— երջանկութիւնը, սէրը, ընտանեկան կեանքի ըրտը քաղցրութիւնները: Երկրորդ մասը՝ «Այսօր», կ'ըսէ սուգը, անձկութիւնը, ցաւը, բայց նաեւ վերընձիւղման փափաքը, կրօնազգած հոգիի մը վերջայտնուած հաւատքը: Նախաբանին մէջ, բանաստեղծը կը դրէ «Մարդկային ճակատագիրը, որ կը ծնի օրօրացի անդձուածէն, յանգելու համար մահուան անդձուածին»: Հեղինակը իր անձնական փորձառութիւնը կը փոխանցէ իր ընթերցողին, որովհետեւ ան լուսապէս կը գիտակցի մարդկային ապրուած կացութիւններու նոյնութեան, տիեզերական ընդհանրականութեան: «Դուք կ'ապրիք ա՛յն» ինչ որ կ'ապրիմ, մարդկային ճակատագիրը մեկ է»:

Երկին գլխաւոր թեմաներն են՝ մանկութիւնը, ըմբոշանուած իրբեւ ճնքոյլ ու անվերադարձ երջանկութիւն, սէրը՝ աստուածային մոգակրօն համոզումը, ցաւը՝ կենսատու ու դժուար տառապանք, հաւատքը՝ նախըզգացումը բոլոր խորհրդաւոր ճշմարտութիւններուն, յուսալու եւ տակալու անհրաժեշտութիւն: Բանաստեղծին հզօր ձայնը կը դրաւէ տիեզերքը, կը խօս-

գարկէ ճշմարտութիւնը իր զանազան դիմակներուն ներքեւ: Անոր «խօսքը կը սպաւնէ» ու մասնակից է աստուածային Բանին: Հիւկօ իր «Խօսկումները» կը նմանցնէ «հսկայ բուրգի մը», որուն կեկրոնը կը գրուէ գերեզման մը, մահացած անմեղութիւն մը՝ զաւակ մը: Պաշտելի էակին մահը կը բերեղացնէ բանաստեղծը, կը ջնջէ անոր մեղքը ու կը ծնի աստուածային համակարգը, խօսելով գերագոյն էակի բացակայութիւն-նեղակայութիւնը:

«Խօսկումները»-ու թեմաները կը մնան Հիւկոյի քնարերգութեան մէջ անդադար յիշուած՝

«Աստուած, մարդը, ապագան, քանականութիւնը, խեղճութիւնը»:

Թեքսթը կը ներկայանայ իբրև «Հնգիի մը յիշատակարանը»: Յաջող ամբողջութիւն մը, որ կազմուած ըլլայ բազմաթիւ շերտերէ՝ ամէնէն նեղ իմաստով անմնական մակարդակէն մինչև խորապէս համամարդկային տարածքը հատրին, մարդ էակի ճակատագրէն բխած իմաստի փնտռութիւնը: «Խօսկումները» կարելի է կարգաւ նաև երրորդ ու խորհրդանշական այլ մահարդակի մը վրայ՝ լոյսի եւ սիրոյ յաղթանակը շարիքի բոլոր տարատեսակներուն դէմ՝ սուգ, թշուառութիւն, օերութիւն, մահ: Սէրը, Հիւկոյի համար, Աստուծոյ բնութիւնն է. տիպեակն օրէնքներուն օրէնքը:

Ինչպէս կը տեսնենք, Հիւկօ կը վերստեղծէ, կը ցորացնէ ու կը նուազէ յաւիտենական քնարերգութեան թեմաները: Բանաստեղծական ոճի դիտանկիւնէն, ան ստեսմող է ու նկարիչ: Կը օտեղծէ սքանչելիօրէն հարուստ պատկերներ, որոնք, իրականութենէն մեկնելով՝ կը ծնին խորհուրդ ու տեսիլք: Հիւկօ Վլլրթիւտզ մըն է, երաժիշտ մը նաև, որուն ձեռքին մէջ Փրանսական ալեքսանտրենը կը հասնի աննուանելի բարձունքներու ու կ'աւետէ իրմէ ետք եկող զբոսական բոլոր դպրոցները՝ խորհրդապաշտութենէն ապագայադաշտութիւն, ապագայապաշտութենէն գերբնագաշտութիւն, մինչև արդի բանաստեղծութեան նորագոյն փորձառութիւնները:

Բ. — Թ Ա Տ Ե Ր Ա Գ Ի Բ Ը

«Քրոմուել» (տրամա, 1827) ընթացիկի շէ: Բայց տրամայի նախաբանը կը հանդիսանայ Փրանսական վլյապաշտութեան առաջին մանիֆեսթը, ուր կարելի է կարգաւ Շէքսպիբի եւ Շլեկելի զոյգ ազդեցութիւնները, Հիւկոյի շուրջ կը խմբուին շրջանի լուսագոյն բանաստեղծները եւ գրողները: «Քրոմուելի» նախաբանը կ'ուղղուի մանաւանդ դասական ողբերգութեան յղացքին դէմ (թէեւ դասական-վլյապաշտ վէճը արդէն իսկ գոյութիւն ունէր. տե՛ս Սթենտալ, «Ռասին եւ Շէյնսվիլը», 1823-1825): Դասական ողբերգութիւնը կ'արդիւնէ որեւէ նորարարութիւն:

Հիւկօ մարդկութեան պատմութիւնը կը բաժնէ երեք կարեւոր ժամանակաշրջաններու՝ նախնական, անթիք եւ տրոյխական ժամանակներ: Պատմական ամէն շրջան կը զբսնուրէ իրեն յատուկ գրական արտայայտչական կերպ մը: Նախնական կամ «փրիմիթիֆ» ժամանակները կը համապատասխանեն քնարերգական սեռին: Անթիք շրջանը դիւցազններգութեան տրոպայատութեան օրերն են (հերոսական պոեմա, ողբերգութիւն): Արդիական ժամանակները կը զուգարիսին քրիստոնէական ողբապաշտութեան, որ մարմինը կը հակադրէ հողին: Այս հակադրութիւնը հիմնական դեր կը խաղայ նաև դրականութեան պարագային: Վլյապաշտ տրամայի սեռը լուսագոյնն կը դրսևորէ այդ:

Երկրորդ բաժնում մը, «Քրոմուելի նախաբանը» կու տայ տրամայի տեսութիւնը: Տրաման ամէն բանէ առաջ կ'ըսէ տարբեր սեռերու մերձեցումը: Թատերագիրի մտահոգութիւնը կը մնայ ժարդկային ամբողջականութեան մը բեմադրութիւնը: Երեք միասնութիւններու դասական ու պարտադիր օրէնքը կատարելապէս կը պարզուի իր իմաստէն (Հիւկո կ'ընդունի միայն գործողութեան միասնութիւնը): Տրամայի նոր տեսութիւնը կը փոստարանէ գունալեզուութիւնը (pittoresque): Գունազեղութիւնը կը ստեղծէ կեանքի, իրականութեան, հոյակապ խաղանքը: Հիւկո զէմ կ'արտայայտուի մա'նականազգրական նմանողութեան (imitation): Կ'ուզէ ազատագրել ոճը, արտայայտութիւնը: Դէմ է սակայն յանգի, բանաստեղծական տողի պահպանման:

Հիւկո բացարձակապէս կը մերժէ «բարձր»ի եւ «հասարակ»ի, «վսեմ»ի եւ «տղեղ»ի Հակադրութեան սկզբունքը. ան կ'ընդգլխմանայ ընդհանրապէս բոլոր միակողմանի սահմանափակումներուն: Տգեղն ու գեղեցիկը, ալլանդապէս եւ վեհը, կատակերգականն ու ողբերգականը պէտք է պատկերել միաժամանակ: «Մարդում մէջ այլանդակը գոյութիւն ունի հիմալիին հետ միասին, տգեղը՝ գեղեցիկին հետ, ծիծաղիլին՝ բարձրին հետ, չարը՝ բարիին հետ, խաւարը՝ լոյսին հետ»: Հակադրութիւններու մերձեցումը կը մնայ «ամեմահարուստ ազրիւրը, որ բնութիւնը կը պարզուէ մարդուն»: Հիւկո հոռի տեսնէ «վաւերական բանաստեղծութիւնը, որ կը կայանայ հակադրութիւններու մերդաշնակութեան մէջ», քանի՜ «ե՞նչ որ բնութեան մէջ է, տրւեստին կը պատկանի»: Արուեստագէտը կը պատկերէ մարմինն ու հոգին: Դրականի կողքին, ան պէտք է յայտնէ բացասականը, կեանքի ստուերոս երեսը: Մտեցումը իտէպիստական է, ըստ որու՝ «մարդը կրկու է, նման իր ծակտազրին, ան իր մէջ կը կրէ անսանձակը եւ ոգին, ետզին եւ մարմինը»: Արուեստը կը բեմադրէ այն ընթացքը, որու աւարտին տգեղն ու չարը կը յաղթահարուին, մինչ գեղեցիկը, բարին կը յաղթանակեն վերջնական:

1829ին, կը հրատարակուի «Մարիոն Տելորմ», որ է ներկայացուիլ: Վերջապէս, 1830 թուականին, Քոմեսի-Ֆրանսէզի բեմին վրայ, կը յաղթանակէ «Էլոմանի»: Տրամայի առաջին ներկայացումը (26 Փետրուար 1830) կը հանդիսանայ Ֆրանսական վրիպայաշուտութեան յաղթանակի երեկոն: «Էլոմանի» դասական ոլորերգութեան տապալման թուականը կը նկատուի Եւրոպայի մէջ ընդհանրապէս: Տրաման կը բաղկանայ չափածոյ հինգ արարներէ: Գործողութիւնը, բաւական բարդ, տեղի կ'ունենայ Սպանիոյ մէջ, զգացական պատմութեան մը կողքին, հեղինակը կը ներկայացնէ վաւերական քաղաքական միջոցառում մը: Տեղի եւ ժամանակի միասնութիւնները բոլորովին վերցուած են: Ճշմարտանմանութիւնը (որ դասական ողբերգութեան հիմնական սկզբունքը կարելի է համարել) կը մերժուի: «Էլոմանի», իր կառույցի տկարութիւններով իսկ, կը կազմէ քնարերպակ ու վիպապաշտ յաջող ամբողջութիւն մը:

Հիւկո, 1832ին, կու տայ «Թագաւորը կը գաւառեմայ» տրաման: 1833ին՝ «Լիւէրես Պարծիա» եւ «Մարի Թիտոր» իսկ 1835ին՝ «Ամժելօ»: Այս շրջա տրամաններու գործողութիւնը տեղի կ'ունենան ԺՉ. դարուն: Առաջինը չափածոյ է, մնացեալները՝ արձակ: Իսոյ Հիւկոյի Թատերական դուրս-գործոցը կը կոչուի «Լիւլ Պլաս» (1838): «Լիւլ Պլաս» կը բաղկանայ չափածոյ հինգ արարներէ: Գործողութիւնը կրկին անգամ տեղի կ'ունենայ Սպանիոյ մէջ, ԺՉ. դարուն: «Տղամարդ մը, որ կին մը կը սիրէ»: Ահա, հեղինակի բառերով խտացուած, տրամայի դիպաշարը: Հերոսը պայտատկան սպասաւոր մըն է, հերոսուհին՝ Սպանիոյ թագուհին, որ կը ծանձրանայ իր պալատին

ոսկեզօծ շքեղութեան մէջ: Ո՞վ կրնայ արգելիլ երիտասարդ սիրոյ պատմութիւնը: Թագուհիի վիպապաշտ հողին ծարաւ է սիրոյ, ի՞նչ փոյթ ուրեմն մնացեալը: «Ռիւլ Պլաս»ի հերոսներու միակ օրէնքն է սէրը, որ միայն կրնայ լուսաւորել կեանքերու գորշ ստուերը: Սիրոյ տրամայի կողքին, հոս եւս Հիւլիօ կը բեմադրէ կատակերգական տեսարաններ: Կը ստեղծէ կատակերգական ու շէն՝ ող տիպար մը՝ Տոն Սեզար՝ համակրելի ու խենթ: Տոն Սեզար ազնււական է, բայց կը նախընտրէ ապրիլ փողոցային ստահակի մը նման, անկաշկանդ, աղատ: Հեղինակը կը յաջողի համադրել երկու հակասներ՝ վեհ-ողբերգականը եւ ծիծաղաշարժ-կատակերգականը, համաձայն «Քրսմուսի»ի Նոր տեսութեան: 1879էն ետք, «Ռիւլ Պլաս» անդադար պիտի ներկայացուի Գոմե-տի-Ֆրանսէզի մէջ:

1841ին, Հիւլիօ կ'ընտրուի Ֆրանսական ակադեմիայի անդամ: 1843ին, կը բեմադրուի Թատերադերի նախալերջին տրաման՝ «Պիւրկրաւները»: Զախողանքի կը մատնուի առաջին ներկայացումէն: «Պիւրկրաւները» կը նկատուի վիպապաշտ տրամայի անկման պատմական թուականը: 1854ին, Հիւլիօ կը դրէ «Թատրոնը ազատութեամբ մէջ»: Հիւլիօյի վերջին տրաման է «Թորքաւմատա» (1869): Ունի նաև կատակերգութիւններ եւ անտիպ փոքր թատերախաղեր:

Հիւլիօյի երկու լուսագոյն տրամները կը մնան «Էոնմանի» եւ «Ռիւլ Պլաս»: Քնարերգակ եւ ղուենդ: Կը ներշնչուին սպանական պատմութենէն, բայց ղէպքերը մեծամասնաբար շինծու են: «Էոնմանի» եւ «Ռիւլ Պլաս» ներշնչած են հերոսական վիպապաշտ տրաման, մանաւանդ սպանական (Մարթի-նէզ տը լա Ռոզա, Տիւֆ տէ Ռիվաս, Ժոզէ-Մարիա Տիագ, Ասոնսրիսիօ, եւ այլն), փորթուկալեան (Կալիք, Ռիպէյրօ, եւ այլն), իտալական (Նիքոլի-Ուր, եւ մասամբ՝ Սիլվիօ Փելիքօ), հունարական, եւ այլն... Դժբախտաբար, Հիւլիօյի պահանջան տրամաթիք ամբողջականութեան մը կերտման կարողանալու թիւնը (ճարտարանմանութեան եւ տրամաթիք կառոյցի անհրաժեշտութեան տեսակէտէն), ինչպէս նաև հողբանական իրաւացիութիւնը, ներքնացումը, որ կը պեղէ հերոսներու ներաշխարհը ու կը յայտնէ անոնց հոգեբանական ենթակառոյցի հիմնական հանգոյցները: Սակայն, Հիւլիօ այս պահանջները կը լրացնէ վիպապաշտական իւրայատուկ տուեալներով՝ պատմական համայնապատկերներու բեմադրութիւն, փառքերու լայն հայեցողութիւն, քնարերգական շնչուած զգայնութիւններու պատկերացում, եւ այլն: Քնարերգական ղեղութիւնը յաճախ տրամային կու տայ մեկտրամաթիք նը-կարագիր մը, մանաւանդ «Ռիւլ Պլաս»ի պարպալային: Արդարեւ «Ռիւլ Պլաս»ի մէջ, մեկտրամը յարատեւօրէն ներկայ է (մինչև իսկ հերոսներու հոգեբանական պատկերման պծով), ինչ որ երբեմն կը նուազեցնէ տրամայի ներքին ղեղեցկութիւնը: Նշենք, որ վիպապաշտ տրամայի սեռը քննադատներու կողմէ անուանուած է նաև կեղծ-պատմական տրամա, այսինքն՝ տրամա մը, որուն գործողութիւնը, էպպէս երեւակայուած, կը զետեղուի պատմական պարունակէ մը ներս:

«Էոնմանի» եւ «Ռիւլ Պլաս» անտարբեր շէին կրնար ձգել նոր յայտնը-ւող վիպապաշտ ուրուները: Անոնք կը բեմադրեն պառակտուած մարդ-էակի տրաման, երկփեղկուած Բարիին եւ Չարին միջեւ, Լոյսին եւ Ստուերներուն: Հիւլիօյի հերոսները | Էոնմանի, Տոնա Սիլվիա, Ռիւլ Պլաս, Տոնա Մարիա տը Նեպոլոն, եւ այլն) իրենց կեանքի իմաստը անյոյս յարատեւութեամբ մը կը փնտռեն Սիրոյ մէջ, որ միայն կրնայ հաշտեցնել մարդը իր սարսափելի ճակատագրին հետ: Հիւլիօյի հերոսները կը տառապին ահաւոր, քանի անկա-

բող են վերայստեղծել իրենց միութիւնը, հողեքանական ամբողջականութիւնը: Կը տալնազին, կեանքի պարտադրած ճակատագրական իրազարժութեանց հետ միասին: Սիրոյ պատմութիւններուն զուգահեռ, հեղինակը կը զարգացնէ տարտամօրէն պատմական դիպուածներ, ուր յանկարծ կը փառաբանուի վիպապաշտ ու անկարելի սիրոյ թեման:

Բայց Սիրոյ կողքին, միշտ ներկայ է Մահը: Խոնամի եւ Ռիւյ Պլաս կը մահանան տրամախ աւարտին, որպէսզի նուաճուի համակարգը բիւրեղացած արժէքներուն: Թէեւ դժբախտ միջնորդութեամբ, սակայն Բարին պէտք է որ յաղթանակէ: Չարը կը պարտուի եւ տեղի կ'ունենայ բարոյական արժէքներու դասաւորում: Սէրը կը զանցէ ընկերային տարբեր դասերու միջև տիրող անշրպեալ: Հոս, վիպապաշտ արուեստը կրկին կ'ըմբռնուի զասկանութեան պարտադրած օրէնքներու հաշմանդամող նկարագրին դէմ ու կը փառաբանէ բարձրացող նոր ուժը՝ ժողովուրդը:

ԵԱՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հիւկոյի ստեղծագործ ու կենսունակ անհատականութեան բաղկացուցիչ հիմնական դիմերն են՝ ներքին սքանչելի հաւասարակշռութիւն մը, որ պինջ հետու կը պահէր աւելորդ ծայրայեղութիւններէ, իր հանճարի լիակատար գիտակցութիւնը եւ, վերջապէս, հոգեկան բնածին տրամաբնութիւն մը, որ պինջ կ'ընէր բուխ, մեծոգի, լայնախոյ ու սիրող: Հիւկո, մինչև իր կեանքի վերջը, մնաց միշտ թարմ, երիտասարդ, անկեղծօրէն հաւատացող մարդկութիւնը յուզող արդար դասերուն: Ան լայնօրէն կը գիտակցէր իր արժէքին եւ ուժերը ի սպաս կը դնէր հանրօգուտ ծառայութեան: Հիւկո ինքզինք կը դաւանի պայծառաստեղծութեամբ օտուտած մոզ մը, բանաստեղծմարգարէ մը, որուն ձայնը նոյնացած ըլլայ Աստուծոյ ձայնին հետ: Առաջնալ մը, որ կը նկրտի ժողովուրդները առաջնորդել դէպի հոյակապ հորիզոնները սպազայ երջանկութիւններուն եւ գեղեցկութիւններուն:

Հիւկոյի վիլիսոփայական դադափարները — միշտ ներկայ հեղինակին գանազան գործերուն մէջ — մէկտեղուած են «եռկուսներ» բանաստեղծական հատորի վեցերորդ դիրքին մէջ, որ կը կրէ «Իէպի ամեւնք» խորագիրը: Անոնք կ'ըսեն խորհրդանշական պատմութիւնը մարդ էակի ծննդոցին, մեղքի գիտակցութեան ու վերջնական փրկագործման: Հիւկոյի բնագանցական դրոյթի բանալի-լղացը կը հանդիսանայ Յոյսը, մարդ էակի իմաստաւորման գաղտնի տեսնութիւնը, որուն հոգիի աչքով ակնատես է մոգ-բանաստեղծը: Հիւկո հպարտ էր, որ ինք եւս, այլ մեծերու, հանճարներու կողքին, մարդկութեան կ'աւետէր նոր ժամանակներու Աւետարանը:

Զօրութեանկան երեւակայութիւնը կը մնայ Հիւկոյի գրականութեան մեծագոյն յատկանիւրը: Գրողը անդու կը ստեղծէ այլազան ու շքեղ պատկերներ, որոնք հետու են աւելորդ պաճուճանքներէ: Ինչպէս ըսուած է, Հիւկո պատկերներ ծնող հսկայ մեքենայ մըն է: Պատկերի ստեղծման ձեւերը բազմաթիւ են հոս: Բանաստեղծը գերզգայուն է աշխարհէն հասնող զգայնութիւններուն, գոյներուն ու շարժումներուն նկատմամբ: Ան յաճախ գունդ կ'արտայայտէ պատկերի մը միջոցաւ, հետաքրքրական ու նոր յարաբերութեան մը մէջ բանուած: Պատկերները փոխարեութիւններ են, ուր անասնանապէս կը փայլէ հակադրութիւնը — անթիքեզ — Հիւկո անգաղար

կը մտածէ ու կը ստեղծէ հակադրութեան սկզբունքին հիման վրայ: Հակադրութիւնը, իբրև ոճարանական սկզբունք, Հիւկոյի պատկերակերտման հատարն է անկասկած:

Պատկերները շատ արագ կը վերածուին տեսիլներու, գրողն ու իր ընթերցողը փոխադրելով անխուսէի աշխարհէ մը ներս, ուր մարմին կը ստանան ամէնէն վերացական, անկարելի յղացքները: Փանթագալֆիէ տեսիլներու յորդող շարք մը, որ կը զգենու դիւցազներգական, աւելի ճիշդ՝ տիեզերական եղբ մը: Կը ծնին տեսիլներու լայնածիր ու շողարձակ համաճարաններ, երևակայականին, խորհրդանշականին մէջ: Գրողը կը թըտանայ քերթուածի մը սահմանաչափումներուն մէջ: Գրողը կը թափանցէ երկուցիւններէն անդին, կը սլուտէ իրականութիւնները ծածկող թանձր քողը, բանաստեղծական ասքը հաւասարեցնելով աստուածընկալ խօսքին, իրական եւ ստեղծագործ բանին:

Հիւկոյի արուեստը վիպասալտ է գերազանցապէս, իր մութի եւ լոյսի խաղով, շարի ու բարիի պայտարով, երևակայութեան գերիշխան նկարագրով, բնութեան անուարում փառաբանողով, ազգի եւ ժողովրդական արժէքներու խոր զգայնութեամբ, խաղաղութեան ու յառաջիմութեան խոչընդոյնով, օգտազործուած ճարտասանական ձեւերու չափազանցութեամբ, մարդարէական զօրեղ շունչով, մահուան սարսափելի յաճախանքով ու յառկապէս սիրոյ եւ ուժի յաւիտենական ցանկութեամբ:

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄԵՂԵՏԵԱՆ

«Les têtes du Sérail»

Հայ ընթերցողները «Les têtes du Sérails» («Գլուխներ Ան-րալուսմ») երկը կարդալով տեսնում էին, թէ ինչպէս Հիւկոն յոյն ժողովրդի ըմբոս դաւակների բերանից ատելաժառ խօսքեր էր ժայթքեցնում սուլթանի եւ նրա հորդանների հասցէին, խօսքեր, որ հայը կարող էր լուկ մտարերի՝ ատանց սակայն հրապարակաւ ար-տաբերելու: Ահա այդ երկից մի քանի հատուած, բառացի թարգ-մանութեամբ.

... եզրայրներ, ոգորմնի՜ է բարբարոս օրէնքների ծնունդ Մահմուտը, Որի հգօրութիւնը նրան հեռացնում է մարդկանցից եւ Աստուց-Նրա կոյր հայեացքն անընդունակ է դէպի երկինք բարձրանալու, իսկ նրա ազէտաբեր եւ տատանուող թագի իրաքմանչիւր գարդանոզի վրայ ցցուած է աշխուրայ մի գլուխ:

... Մեր Բազերի շարքերում փռուած այդ անծանօթ մեռելները, Որոնց պիղծ նակատները կայում են մերոնց հերոսական նակատներին, Դժոխքի եւ սատանայի անիծեալ որդիներ են՝ թուրքերը, Որոնք կազմում են խաւարածին մի վանակ, սրին սպասարկող մի խաժամուծ...

... Թուրքերը գրաւել են Մեսսոլոնգիս... Ընկերներ, Բշնճի Երանց թնդաթօքները մեր ամբողջութից, նաեւրը՝ մեր կայքերից, Այրեմճ նրանց գորապիտին՝ իր թնդաթօքների եռակի կրակով...

Սակայն Հիւկոն միայն իր հերոսների բերանով չէ խօսում. նա հանդէս է դալիս նաեւ հեղինակային խօսքով: Ահա, օրինակ, «Խանդավառութիւն» վերնագրով նրա բանաստեղծութեան առաջին սողերը, որտեղ պոետը վարակիչ ոգեւորութեամբ իր հայրենակից-ներին կոչ է անում՝ դնալ ազատագրել ճնշուած յոյն ժողովրդին: Այդ սողերը եւս բերում ենք բառացի թարգմանութեամբ.

Դէպի՜ Յունաստան... Պէ՛տք է մեկնել. մնաք բարձ՛վ: Նահատակուած ժողովրդի արիւնից յետոյ՝ Թող այսուհետեւ հասի արիւնն անարգ դահիճների: Դէպի՜ Յունաստան, բարեկամներ, վրէ՛ժ, ազատութի՛ւն...

Ե՛րբ ենք մեկնում. հենց այն երեկոյ. վաղն արդէն ուշ կը լինի. Դէպի՜ գեները, դէպի՜ ձիերը... դէպի՜ ճաւը Թուրքի. Նա՛ւ... աւելի շուտ՝ թեւեր են հարկաւար:

Մեզ հետ կը տանեմք մնացորդները մերին գորագնդերի, Եւ կը տեսնէք, թէ ինչպէս այդ թուրք վագրերը իսկոյն կը փայտեն եղնիկի ոտներով...

Ատանց գժուարութեան կարելի է պատկերացնել, թէ այդ նոյն վագրերի ճերաններում յօշոտուող Հայ ժողովրդի վրէժխնդիւր եւ ազատասէնչ զաւակները որտե՞ր ինչպիսի բարատուածով էին կարգում բոցաշունչ պոետի այս եւ բաղձաթիւ այլ հողահարազատ երկերը եւ ինչպէս ոգեշնչուած նրանցով:

Հ. Գ.

(«Վիկտոր Հիւկոն հայ գրականութեան մէջ», 10-12)

Վ. Հ Ի Ի Կ Օ

Վեբեր Հիկոյի ընդհանրուն, թարգմանական արուեստին եւ մեր զբարարին ծանօթ էայ մտաւորականներէն ոմանց հաստատումով, տիեզերահռչակ բանաստեղծին «Ուրուականք» քերթուածին պէշկիթաշիեանկան թարգմանութիւնը գլուխ-գործոց մըն է: «Անկարիի է, — կ'ըսէ Պէշկիթաշիեանի մտերիներէն Գրիգոր Օսեան, — որ այս քրքումն տողերը աւելի գոգտրիկ թարգմանութիւն մ'ունենայ ինչ յեզուին մէջ: Աւփփար Արփիարեան զօրքերու միջիւ իսկ քննգիրը գերազանցող գեղեցկութիւն մը կը նկատէ

Ուրուականք

Քանի՛ւն, աւ՛ղ, տեսի եւ ազըլկունս անժամ կենագրաւ.
Հակատագրին են օրէնք. հարկ է մահուան իւր աւար.
Հարկ է խոտոյ անկանիլ ընդ սայրասուր մանգաղաւ,
Հարկ է պարուց ի հանդէս գուարն կայքից սըրավար՝
Կոխի ըզիունջըս վարդից:

Հարկ է ուղիսից ըսպատիլ յընթանալոյն ի ծործոր.
Հարկ է ցույլ փայլակիւն, 'ւ ի նոյն հապնեպ առնուլ վերդ.
Հարկ է ապրիլ նախանձուս դիցէ պաղիւ ի տաշոր
Ըզգեղանին խնձորի աստղափրթիք ծաղկամբ պերն.
Անուշաբոյր ձի'ւն գարնան:

Ձի ա'յս են կեանք, յետ լուսոյ՝ երիթամած գայ գիշեր,
Յետ աւէնի ի գարթնութիւնն ի վիհ դժոխոց կամ յերկիւն.
Աշխարհախումբն ի խրախնան անյագ ակումբըն քազմէր,
Սակայն քանի՛ քազմական լրջեալ պարսպ գիւր տեղին
Եւ ել զընաց տարածամ:

Բ.

Քանի՛ւն տեսի կենագրաւ. մին վարդագոյն եւ ներմակ.
Միւսըն բուէր ականջել երկնախօսիկ նուազաց.
Այլ ո՛ք, կթուս, ըզմի թեւ զնէր նակտիմ իւր խեչակ,
Եւ գերթ թռչուն հուրթեւ թե՛քէ ըզմիւզն յիւրն ի սլաց,
Հոգեակն եքել գիւր մարմին:

Թարգմ. Մ. Պէշկիթաշիեան

Վ. Հ Ի Ի Կ Օ

«Ուրուականները, իսկ շատ Արշակ Զոպանեանի՝
«Էրաշալիք մըն է» անիկա:

Հայրենի աննելով, որ գրարարի շնթերցող-
ները մեծ համբանք մը չեն կազմեր ներկայիս,
կրեանս տուննիցէ բաղկացող Պէշկէթաշիկեանի
բարձրորէն դեակաւանած այդ թարգմանութենէն
իբրև նմոշ հոս կը ներկայացնենք ջանի
մը տուն, իսկ քանատեղծութեան խորքին, ձե-
ւին ու յուզական բովանդակութեան ժառնգա-
րափար մը տալու համար՝ կ'արտադրենք նշխ-
արք. Դուրեանի փոխադրութիւնը:

Ուրուականները

Ա

Քանի-ժանի՝ աղջկանց մեռնիլն, տա՛ղ, տեսայ ես.
Ճակատագիր: Որս մը միշտ պէտք է մտնուան դժնդակ.
Հարկ է որ սուր մանգաղին ներքեւ իյնան խոտն ու սեզ,
Հարկ է որ գուարթ հանդէսի պարսխումքերն խօլ ու վէս՝
Կոխն վարդեր ռոֆի տակ:

Հարկ է ցամֆի այն առում՝ որ կը ետսի մէջ ձորին.
Հարկ է փայլա՛կը շողայ, ու շողայ պա՛ն մը միայն.
Հարկ է այրէ նախանձաւ Ապրիլի ցօղը ցրտին
Իր աստղակերպ ծաղկներովն հպարտացած խնձորին՝
Քաղցրաբոյր ճիւղնը գարնան:

Այո՛, այս է կեանքն: Անշն՛շտ կը յաջորդէ տիւիմ՝ ցայգ.
Հո՛ւսկ՝ զարթում մը կայ պահուած դիւական կամ երկնային.
Խնճոյքին շուրջ կը բազմի ամբոխ մը հոծ ու անյագ,
Շատեր սակայն հոն թափուր թողլով իրենց տեղն ու կայք,
Դեռ չաւարտած՝ կը մեկնին:

Բ

Քանի՞ներո՛ւ տեսայ մահն: Եր մին ներմակ ու փափուկ,
Միւսը գոգցես կ'ունկնդրէր նուագներու երկնայած.
Միւս մ'ալ անգոր՝ վայրահակ նակատն էր դրած ի բազուկ,
Ու զերթ թռչում՝ որ թռիչով կը կէ՛ր ո՛ստը նայուկ,
Հսգին՝ մարմինն էր բեկած:

Մին տժգոյն էր, մտազբօս, գառանցանքի անձնատուր,
 Կը մըմնջէր անուն մը՝ որ ա՛յ չունի յիշատակ.
 Կը նուազէր մին ինչպէս Քնարին վրայ երգ մ'ընդոյր,
 Միւսն ալ անո՛ւջ կը ժայտէր օրհասին մէջ մահաբոյր՝
 Իբրեւ սքափազ մի հրեշտակ:

Ամէնքն ալ գո՛ղտըր ծաղիկ, այն ինչ ծնած կը մեռնին,
 Աղկիռննե՛ր ընկուզուած իրենց բոյնովն ի խոր ծով,
 Աղանթնե՛ր՝ գոր երկինք էր ընծայած աշխարհին,
 Մանկութիւն՝ սէր ու շնորհ զարդն էր իրենց. տարիքնին
 Կը հաշուէին գարունով:

Ի՞նչ, մեռա՞ծ են արդէն, ի՞նչ, Քարին ներքե՛ւ եմ անձայմ.
 Այդ սխրալի էակներն երգ ու նայուածք ա՛յ չունի՞ն.
 Մարեցա՞ն ա՛յնքան զահեր, այնքան ծաղկունք խլուեցա՞ն...
 Թողէ՛ք ուրեմն, որ կոխե՛մ չոր տերեւներ ցիրուցան,
 Մուրի՛մ խորն անտառին:

Հե՛շտ ուրուակամք, հոն՝ ուր է՛ս կը խոկամ շուէր նստած,
 Կարգաւ կաւ գան ինձ լսել, ինձ հետ ըլլալ խօսակից.
 Ազօտ լոյս մը կը ծածկէ կամ կը յայտնէ՛ր թիւն աղջկանց,
 Մուր՝ սաղարթուն ռստերու մէջէն կ'տեսնեմ ես թափանց
 Իրենց աչքի ցոլքն անքիծ:

Քոյր մ'է հոգիս այդ բոյր ստուերներուն գեղամոյն.
 Կեանք ու շիրիմ մեզ համար չունին օրէնք կամ սահման.
 Մերք իրենց հետ կ'առնեմ թոհ'ջ, կ'օգնեմ իրենց քայլերուն.
 Աննա՛ն տեսիլք՝ ուր մեռա՞ծ եմ ես անո՛նց իսկ հանգոյն,
 Անոնք ալ ա՛զջ՝ ինձ նման:

Անոնք իրենց կու տան ձեւ մը մտածմանցս համօրէն.
 Ու կը տեսնեմ ես գաննակ. կ'ըսեն՝ շնկա՛ր մօտ մեզիս.
 Յետոյ շիրտի մը եզե՛րքը գիրկընդխտան կը պարեն.
 Յետոյ տակաւ հեռացած կը ծածկուին խաւարէն,
 Ու կը յիշե՛մ յերագի...

4

Մի՛ն մանուանդ, — հրեշտակ մ'էր, սպանուիկ մը համբոյր.
 Ճերմակ ձեռներ, հառաչէով ուտացիկ լանջք մ'անշշուկ.
 Գազարածիկի էր նայուածքն իր աչերուն սեւաթոյր,
 Ու լուսեղէն թարմ պսա՛կ մ'էր, անծանօ՛թ հրապոյր,
 Տասնիկգամեայ նակտին շուք:

Ո՛չ. չմեռաւ ճէ սիրոյ հայումաշովը բարոսք,
 Սէրն իր համար դեռ չունէր հաճոյք կամ կրիւ բազմագան,
 Բան մը դեռ չէր կրնար տրո՛փ մ'ազդել սիրտին աճառք,
 Ամէճն ի տես կ'ըսէին՝ «Ի՞նչ գեղեցիկ է», ո՛չ ոք
 Ականջն ի վար կ'ըսէր գայն:

Նէ պարը շա՛տ կը սիրէր, մտնուան առիթն ա՛յն օրէն.
 Պարահանդէս կը սիրէր ակնախոտի՛ց՝ հեշտագի՛Ց.
 Դեռ իր անի՛նը շարստուն կը խլրտի մեղմօրէ՛ն՝
 Երբ գիշերուան մէջ պայծառ օպիտակ ամպեր կը պարեն
 Շուրջ երկնաճեմ մահիկին:

Նէ պարը շա՛տ կը սիրէր: — Երբ սօճ ըլլար՝ ապահով
 Երեք գիշեր կ'երազէր, երեք օրեր մտախոհ.
 Կին՝ պարուսի՛՝ երածիշտ, որ դադար չեն գետեր, ա՛յլ,
 Իր բունին մէջ կու գային խոսվել գլխիկն, հանելով
 Սնարին մօտ ծա՛ղր ու ժխոր:

Յետոյ պակեր՝ մանեակներ, եւ դեռ ինչե՛ր սքանչելի,
 Ի՞նչ գօտիներ պաղպաջուն՝ գոլներով վէտ-վէտ ծածան,
 Ի՞նչ անկուածներ քրքահիւս մեղուաց քեւէն աւելի,
 Ժապաւէճներ, դրասանգներ՝ սայասներով լիւսլի,
 Ծաղիկներ, գի՛ն պալատան:

Եւ երբ հանդէսն սկսէր. կոյսերուն հետ խնդամոյ
 Նէ կը վազէր՝ հովհարին տարով ձեռքին տակ շրջիւն.
 Կլատեւերու մէջ փաղխուն կ'նստէր պարին իբր ամպ,
 Մինչ սիրտը քա՛նց կը շաչէր բամբասներով զուարթ ու խօլ՝
 Հետ քիւրածայն նուագներուն:

Ո՛րքան հաճոյք էր դիտել կոյսի կախան անվհատ,
 Կը շարժժըփէր շրջագգեսան իր գանակները կապոյտ.
 Սեւ մեծ աչերն սեւ ճցափի՛ն տակ փայլելով սնունդատ,
 Կը նմանէին գոյգ մ'աստղի գիշերներուն ի նակատ՝
 Ամպի ծալքին ներքեւ մութ:

Ամէն ինչ պա՛ր ու ծիծաղ էր ներս մէջ՝ խինդ պէս-պէս.
 Ա՛յ տղայ: Զարմա՛նքն էր պարսպ մեր ժամերուն տրամագիճն,
 Սիրտը երբեք չի բացուիր այդ պարերուն ի հանդէս,
 Լօգիկներուն շուրջ փոշին երբ կը քաչի սրբատես,
 Տաղտուկն ալ՝ շա՛ւրջ հաճոյքին:

Նէ շրջրջիկ պարերէ գի՛լ կը տարուէր յորձասոր-
 Թեւարուսի՛կ կ'ըմէր դարձ՝ շունչ չառնելով ապա՛հէն,
 Ու կ'արքեմար պարծ սրինգին հնչիւններէն հեշտալուր,
 Դիւթիչ տօնէն, ծաղկներէն ու շահերէն սկսեալ,
 Զայնի՛՝ ոտքի ազմուկէն:

Երանութի՛ւն է կայտոելն ամբոյսին մէջ՝ խելացնոր,
 Ու գգալ թէ պարն կը յարդէ մեր գգայնութի՛ւնը համակ.
 Երբ չենք գիտեր թէ ամայի՞ մէջ կը դառնանք թաւալալար,
 Թէ որս կ'ընենք երկրէն դուրս կամ կը կոխենք արդեօք խոր
 Ու պտուտկող մի կռակ:

Սակայն, աւա՛ղ, հարկ էր որ՝ երբ ծագեր լո՛յսը այգում,
 Մեկնէր, սպասէր սեմի վրայ լսի սնդուսէ կրկնացով.
 Ու շատ տեղամ՝ ծո՛յն ատեն՝ աննենց պարզն այդ անձան
 Ըզգաց սարսուռը սազակ՝ վրայ իր մերկ ուսերում՝
 Ասուտի շունչին գով:

Խօլ այդ հանդէսն ի՛նչ տխուր վազորդայններ կը թողու.
 Երբա՛ք բարեաւ պար, սչըրանք, եւ մանկակամ դու ծիծաղ.
 Կը յաջարդէր յամառ հա՛ղը՝ քաղցրաձայն ելգերու,
 Կապուտորակ տեղին տապն՝ հանային գի՛րգ ու ազու,
 Վառ աչքերուն՝ աչք նուաղ:

Դ

Ու մեռա՛ւ նէ. երբանի՛ց, տասնհինգամեայ, սքրտագրա՛ւ.
 Մեռա՛ւ, բողբոլ այն հանդէսն՝ որ սուգ առթեց մեզ անհուճ.
 Մեռա՛ւ, ու մա՛հը՝ մուսար մօր մը քաղկէն գայն առաւ՝
 Դեռ գարդարուած, դնելու ցուրտ ձեռքերովն անիրաւ՝
 Դագադի մը խորն՝ ի քուն:

Դեռ եւս պատրաստ էր նորէն կա՛մաւել պարն ընտանի,
 Ա՛յնքան փութով ազոպեց մահը չճնաղ այդ մարմինն,
 Ու միօրեայ վարդերն այն՝ գարդն իր գլխուն, որ տօնի
 Նախերեկին կը քաջուէր փթթումով մը հուրանի,
 Թառամեցան մէջ շիրմին:

Ե

Հէ՛ք մայրը, ա՛խ, անգիտակ իր վիճակին այն դաժան՝
 Թէ այդ տկար եղէգին սէ՛ր էր տուած այնձանի՛,
 Այնքա՛ն երկար էր հսկած իր սառապող մանկութեան,
 Այնքա՛ն գիշեր անցուցած՝ երբ կը դնէր լայակամ
 Փռփրկը՝ գի՛րկն սրբանի:

Թայց ի՛նչ օգուտ. օրեսսին այդքան մաւաղ գռնն անդարձ
 Կապարին տակ դագադի՛ տունն ճարակ որդերում՝
 Կը ճնշէ, ու հողին տակ՝ որ գինք մինակ ենք թողած,
 Եթէ տօն մը մեռելոց արթնցնէ գայն սառնամած՝
 Ձմրան գիշեր մը սիրուն:

digitised by A.R.A.R.®

Դժնէժպիտ շարուական մ'իր մասյլ ա'րդ ու գարդին
 Ներկայ է մօ'րը փոխան, ու կը ձայնէ՝ «ժամ է արգ».
 Ներսէ շարքին կապուտակ՝ կու տայ համբոյր մը գրտին,
 Ու կմախօ՛վ ձեռքին վարակուտ մատներն ալ հե'շտ կը պատին.
 Մագերուն ձի'ց ու անարդ:

Յետոյ կ'ուանի գայն՝ դողդա'ջ՝ դէպի այն պարը դժխեմ,
 Օղագնաց խումբին մօտ՝ ստուերին մէջ թռչտուն.
 Գորշ ոլորտին մէջ լուսի'նը կը փայլի լայնադէմ,
 Դէ արեւակնի շող կու տայ ցայգուն ծիածանը վսեմ՝
 Արծաթածոպ ամպերուն:

Զ

Դու՛ք որ հրաւերն կ'ընդունիք՝ ծիծղուն պարի խաղերուն,
 Սպանուհին յիշեցէ՛ք, ահ՝ որ շիջած է ի սպառ.
 Մատաղ աղջկա'նք, մէ գուա'րք եւ իր ձեռքն'վը թրթուս
 Կ'երթար հնձել վարդերը կեանքի՛ հանոյք, մանկութեան
 Գեղեցկութիւն, սէր անճառ:

Խե'ղճ այդ աղջիկն՝ որ տօնէ՛ ի տօն փութաց շարունակ՝
 Կը յարդարէր նրանցներն իր այդ փունջին ակնաբով.
 Բայց եղկելին, ա'հ, որքան անցաւ կսմալիս ու արագ
 Գետէն տարուած տարաբախտ Ռիելիային հանգունակ՝
 Մեռա'ւ ծագիկ քաղելով:

Թարգմ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Բ. Թ Ա Շ Ե Ա Ն

Վ Ի Բ Թ Ո Ր Հ Ի Ի Կ Օ

Ե Ի Ն. Ռ Ո Ւ Ս Ի Ն Ե Ա Ն

«Էնճանճի»ն, որ, յիրաւի կամ յանի-
րաւի, կը համարուի Վ. Հիւկոյի զլուս-
տործոցը, առաջին անգամ բեմադրուեցաւ
1830 Փետրուար 25ին, «Թէաթրը Փրան-
սէ»ի մէջ, դասականներուն եւ ոտման-
թիքներուն միջեւ ստեղծելով ըսուն պար-
քար մը, որ ետքէն կոչուեցաւ «Էնճանճի
ճակատամարտը» եւ որ վերջացաւ ոտման-
թիքներու յաղթանակով:

Կրնամ ըսել, թէ Հիւկո իրմով լի-
ցուց, զրեթէ լիացուց ամբողջ ԺԹ. դա-
րը: Իր համբաւը հետզհետէ տարածուե-
ցաւ ո՛չ միայն Փրանսայի, այլեւ՝ Եւրո-
պայի սահմաններէն դուրս եւ ի վերջոյ
դարձաւ տիեզերական: «Թշուառներ»ը,
անցեալ դարուն, տեսակ մը աւետարան
էր շատերուն համար:

Մենք ալ, որ աշխարհի մեծ ու փոքր
ազգերուն մէջ յետիններէն չենք, ո՛չ
միայն լսած ենք Վիքթոր Հիւկոյի անու-
նը, այլեւ թարգմանած ենք անոր գործե-
րէն մէկ քանին, սակէ հարիւրամեակ մը
առաջ: Չկայ հայ մը, թէ իսկ անգրա-
դէա, որ անգամ մը գոնէ լսած չըլլայ
«Թշուառներ»ու հեղինակին անունը: Ար-
փիար Արփիարեան 1900ին կը գրէր Լոն-
տոնի «Նոր կեանք»ին մէջ:

«Երբ Նար-Պէյ Խորէն եպիսկոպոսին,
որ Փարիզէն վերադարձած էր, կը հար-
ցընէինք՝

«— Սրբազան, վիքթոր Հիւկո Արե-
ւելի մասին իր իօսած գաւերում մէջ

միշտ Ալլամիա, Պանիա, Հերձեզովին,
Կրետէ կը գոչէ, առանց երբեք հայը միտք
բերելու: Այդ ժողովուրդները ո՛չ իսկ
Հիւկոյի մը գոյութենէն լուր ունին,
մինչ Հայաստանի գիւղերը ո՛չ միայն Հիւ-
կոյի անունը լսած են, այլև «Թշուառ-
ներ»ը գոց գիտեն:

«Ակեպառութեան ու զգայութեան
խառնուրդ ժպիտով մը Նար-Պէյ պատաս-
խանեց՝

«— Դեռ կաթիլ մը արիւն չէ՛ք քա-
փած ձեր ազատութեան համար, — կը-
սէ Հիւկո:

«Օ՛հ, այդ արիւնը ետէն ոչ թէ կա-
թիլ-կաթիլ, այլ աղբերաբար հոսեցաւ,
բայց Ֆրանսա Հիւկո մը չուներ, որ ցըն-
ցէր մարդկութիւնը:

Հիւկո մեռած էր հայկական ջարդե-
րէն առաջ: Եթէ ողջ ըլլար, ապահովա-
բար իր ձայնը պիտի բարձրացնէր յօգուտ
մեր դատին, ինչպէս ըրին ասպետական
Փրանսայի այն ատենուան արժանաւոր
դասակներէն ոմանք:

Շատ խոր է Հիւկոյի հմայքը մեր
մէջ: Իր մեծարժէք վէպը՝ «Թշուառներ»,
հրատարակուած 1862ին, այդ թուականէն
հաշիւ 3-4 տարի ետք հայերէնի թարգ-
մանուեցաւ իզմիրցի լեզուագէտ հայու
մը՝ Գրիգոր Արփիարեանի կողմէ: Ժան

Վալթանը, Պիէնվինի եպիսկոպոսը, Պան-
թինը, Գոզէթը, Ժաւեռը ընտանի ղէմ-
քեր դարձան մեզմէ առջի սերունդնե-

րուն, նաև մեղի համար: Թէ իր բարեկամներէն մէկը ըսած է իրեն. «Երբ թշուառներն ընթերցումը աւարտեցի, այնչափ ազդեցեցայ, որ սկսայ թշուառներ փնտել անոց օգնութեամբ հասնելու համար»:

Այս վկայութիւնը եւս կը հաստատէ այն մեծ ժողովրդականութիւնը, զոր Հիւկոյի անձը եւս գործը կը վայելէին մեր ժողովուրդին վերի ու վարի խաւերուն մէջ, մեզմէ շուրջ դար մը առաջ:

«Թշուառներ»էն ետք հայերէնի թարգմանուեցաւ նաև «Թիւյ Պլաս»ը: Թարգմանիչը՝ Նահապետ Ռուսինեան, կը պատկանէր այն սերունդին, որ զբաղան սկզբունքներէ աւելի՝ 48ի Ֆրանսական Յեղափոխութեան ընկերային ու հանրազարական գաղափարները կ'ուզէր փոխադրել մեր մէջ: «Թիւյ Պլաս»ը, առանձին հատորով եւ հանութեամբ հեղինակին, Հրատարակուեցաւ Պոլիս, 1873ին:

Այն որձեւէզ հայերէնը, որով կը խոսէր, կը գրէր ու կը թարգմանէր «Ուղղաթուաքեան» հեղինակը՝ Ռուսինեան, — խառնուրդ մը գրաբարի, աշխարհաբարի եւ նորակերտ բաներու, — հիմա արդէն դրեթէ անհասկնալի է: Իր նամակը, ուղղուած «Առ տիար Վիքթոր Հիլիս», կը ցուած է «Թիւյ Պլաս»ի թարգմանութեան: Գաղափար մը առած ըլլալու համար թէ՛ այդ հայերէնին եւ թէ՛ այն խոր հիացման մասին, զոր Ռուսինեան եւ իր ժամանակակիցները կը տածէին դարուն «փայլահայտ հանճար»ին հանդէպ, կ'արտադրեմ Ռուսինեանի նամակը, իր իսկ թարգմանութեամբ:

«Վարպետ, «Կը Յերէք արեւելիցոյ մը Ձեր փայլահայտ հանճարէն նշոյլ մ'իսազարդել իր հայրենակցաց, հրաման շնորհելով յարմենիկ բարբառ քարգմանելու Ձեր անմահ գործերէն մէկը՝ Թիւյ Պլաս»:

«Փառք անձին տի գրէ քարգմանիչն ըզՁեր համակրութեամբ այդ նշանակը վաւըն իր համագրի եղարքն Հայկազուն, որք մերթ փայլեցան Շոքիից (Արեւելք — Բ. Թ.) յամիլիւն, առ ստորտով Արարաւ լերին՝ օրքան մարդկութեամբ, բայց

որք ընկզմնայ յայնմիտե՛ աւա՛ղ, ի իւն մեռելատիպ, կը բանամ հուսկ արդ արտուանս գնայլ ընդ պայծառ արեւ փրանկ աշխարհկրթութեամբ, գորոյ ի Ձեզ իսկ կը տեսնեն՝ Վարպետ, յոյժ գեղամեծանկ նառագայքումը»:

Նամակը գրուած է «29 Մրքինը 1873»ին: Մրքիներ վեցերորդ ամիսն է Տըրանսայի «Հանրապետական տարի»ին, Փրանսերէնը՝ Ventose (19 Փետրուարէն 29 Մարտ):

Ռուսինեանի նամակին Վ. Հիւկոյ կը պատասխանէ չորս ամիս ետք: Ահա՛ նաև այդ պատասխանը, դարձեալ նոյնինքն Ռուսինեանի թարգմանութեամբ:

«Առ Տիար Ռուսինեան, «Ձեր ազնիւ եւ պերճալիս նամակը, Տիար, իմիս ուշ ձեռքս հասաւ. այսօր ընկալայ եւ անմիջապէս կը պատասխանեմ»:

«Կը սիրեմ եւ գլխելիք, գիտէք արդէն, եւ աչվիս (աչքերս — Բ. Թ.) ստեղ կը դառնամ դեպ այդ երկիրն արշալուստ: Այսրալի է ինձ տեսնել Թիւ Պլասին արմենիկ քարգմանութիւնը եւ կ'արտոնեմ ըզՁեզ տպագրութեամբ ի լոյս գայն ընծայելու»:

«Երէ վաճառումն արդիւնք բերէ, արշեցէք դուք Ձեզմ՝ ինչ որ արդար կը դատի՛ իմ հեղինակի բաժինն ու տուէք գայն աղքատաց»:

«Հաւատացէք իմ սրտագին համակրութեան»:

Հիւկոյի պատասխանը գրուած է «4 Հնձար 1873»ին: Հնձարը տասներորդ ամիսն է Ֆրանսայի «Հանրապետական տարի»ին, Փրանսերէնը՝ Messidor (20 Յուլիէն 19 Յուլիս): Աւելորդ է ըսել, թէ երկու ամսանուններն ալ, Մրքիներ եւ Հնձար, Ռուսինեանի կողմէ յարմարեցուած են:

Ձեմ ուզեր ծանրաբեռնել այս արագակնարկը՝ «Թիւյ Պլաս»ի հայերէն թարգմանութենէն մէջբերումներ ընելով: Կ'ուզեմ միայն աւելցնել, թէ Ռուսինեան, թարգմանութիւնը կատարած ատեն, բարձր մակարդակի վատարած է, որոնցմէ ոմանք սկսան գործածուել հետազոյնին:

իսկ միւսները մնացին գրքի էջերուն մէջ ամբարփակ :

Այսպէս՝ մեր աշխարհարարին մէջ մտան Ռուսինեանի նորակերտ բառերէն կեղծամբ (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ կեղծծամբ, որովհետեւ, ըստ կողմու- թեան, կեղծամբ կը նշանակէ կեղծ ամ (տարբ), որ ուզուած իմաստը չի տար), բազկաթուռը, կողիկը, ապակեդրոնացու- մը, թերթօնը, թաքստոցը, արժկայեցը, տիրաբը, եւայլն : Անցողակի յիշեցնենք, որ բառ չի ներու մասին Ռուսինեանի ճար- տարութիւնը կը հաստատէ Յակոբ Պալ- եան՝ Փարիզէն գրած իր մէկ նամակին մէջ, ու կ'ըսէ . «Առանց Ռուսինեանի բառ կ'ստեղծվի՞ր մի» :

Հիւկոյի գործերէն հայերէնի թարգ- մանուած են նաեւ զիննսունքնէնքը, ճոխքը Տարտը Փարիսն, ճիւղանիքն եւ ուրիշ- ներ : Մկրտիչ Պէշիկթաշիեան, Եղիշէ Դուրեան, Տիգրան Ելքէնճեան նոյնպէս հայերէնի վերածած են մաս մը Հիւկոյի ճերթուածներէն, գրաբար թէ աշխարհա- բար : Եթէ իր գործերը այսօր այլեւս չեն կարդացուիր կամ չեն թարգմանուիր նոյն խանդավառութեամբ, սակայն իր անունը կը յիշուի եւ պիտի յիշուի միշտ, իրբեւ իր գարուն մեծագոյն Վարպետներէն մէկը :

Հայ ժողովուրդը կը սիրէ Հիւկոն՝ զայն շին մը իրը համարելով : Մեծու-

թիւններու հանդէպ հիացումը մաս կը կազմէ մեր ցեղային առաջնութիւննե- ռուն, մանաւանդ՝ երբ այդ մեծութիւն- ները օտար են եւ մեզմէ հեռու...

Հայաստանի մէջ իսկ, ուր Բաֆթին բանագրուեցաւ 1951ին, իրբեւ... «Իմպի- ըրալիստ», հայերէն նոր թարգմանու- թեամբ ըոյս տեսած է «Թշուառներ»ը : Մոսկուա, իր կարգին, մեծաշուք հան- դիսութիւններով ողբկոչեց Հիւկոյի յի- շատակը, անոր անունով նամականիշ Հը- բապարակ հանեց եւ բանաստեղծին դով- ըը հիւսիլ տուաւ Իլիա Էնդէնպուրկի (1952) : Մինչեւ իսկ չինական համալսա- բան մը հանդիսաւորապէս պաշտպանեց Հիւկոյի գրական ժառանգութիւնը :

Շատ բան գրուած է — եւ պիտի դըր- տի անշուշտ — Հիւկոյի անձին ու գործին թեր կամ դէմ, թէ՛ իր ժամանակակիցնե- լունն եւ թէ յետնորդներուն կողմէ : Ոմանք ուրացան իր հանճարին զգեղանական ճառագայթումը, ուրիշներ շատ շիշ բան գտան իր մէջ դիմացկուն, աւելի ուրիշ- ներ իր գարուն մեծագոյն դէմքը, գրեթէ մարդարէ մը համարեցին զայն :

Ինչ որ առնէ տանի ժամանակը Հիւ- կոյի գործէն, սակայն միշտ բան մը պի- տի մնայ անկէ :

Եւ այդ բաննք կը բաւէ կանգուն պահելու իր անունը թէ՛ իր ժամանակին մէջ եւ թէ իր ժամանակէն դուրս :

ԲՆՆԻԱՄԻՆ ԹԱՇԵԱՆ

Վ. Հ Ի Ի Կ Օ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐԸ

(Ա. ՀԱՏՈՐ)

«ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ»-ում քարգմանիչը

Գ Լ Ո Ւ Խ Ձ Ե.

Գոզեթ չկրնալով զուպել իր Հետաքրքրութիւնները զազանապէս անգամ մըն ալ նայեցաւ մեծ պէպէքին, որ մանկական խաղալիքներ վաճառող փերեզակին կրպակին առջեւ կեցած էր տակաւին: Յետոյ խոհատունին դուռը դարկաւ: Բացուեցաւ դուռը: Թենարտուհին էր եկողը՝ ձեռքը աշտանակ մը բռնած:

— Ա՛հ, դու ես, պզտիկ շուն: Աղէկ որ եկար վերջապէս: Ձրդիկը հոն խաղացած ըլլալու է, որ այսքան ուշ եկաւ:

— Տիկին, — ըսաւ Գոզեթ զողալով, — այս պարտնը պանդոկը մտալու եկաւ:

Թենարտուհին շուտ մը իր կէս դէմքը շտկեց՝ սիրուն ձեւ մը տանելով, — այս տեսանելի փոփոխումը պանդոկապետներու յատկութիւն մըն է, եւ ծակաչօրի մը պէս նորեկը փնտռեց աչքերովը:

— Այո պարտնն է ահա, — ըսաւ Գոզեթ:

— Այո, տիկին, — պատասխանեց մարդը ձեռքը գլխարկին տանելով: Հարուստ ճամբորդները այսքան քաղաքավար չեն ըլլաք:

Թենարտուհին երբ տեսաւ օտարականին այս քաղաքավարական շարժումը, երբ անմիջապէս դիտեց նաեւ անոր հագուստը եւ ձեռքը պզտիկ ծրարէ մը զատ բան մը չունենալը, անհետացուց իր սիրուն ձեւը, առջի վէտու-թիւնը ծաւալեց իր դէմքին վրայ, եւ տմարդօրէն ըսաւ.

— Մտի՛ր ուրեմն, ախպար:

«Ախպարը» ներս մտաւ: Թենարտուհին անպամ մըն ալ նայեցաւ օտարականին, մասնաւորապէս անոր թիկնոցը ընկեց, որ բուրբոնի մաշուած էր, նաեւ գլխարկը, որ քիչ մը ճմրուած էր, եւ գլուխը շարժելով, թիթը պոստելով եւ աչքերը արագօրէն բանալ գոցելով՝ էրիկէն կարծիք առնել ուզեց, որ սալորդներուն հետ միշտ կ'արբէր:

էրիկը պատասխան տալու ցուցամատի այն անըմբռնելի շարժումով, որ շուրթներու այտուէին վրայ կռթնելով այսպիսի պարապալի մը մէջ կը նշանակէ կտտարելապէս չբաւար:

Թենարտուհին երբ այս պատասխանը տաւ, պոռաց.

— Ինձ եայէ՛, սխալար, ցաւելով կ'ըսեմ, թէ ա՛յ պարսպ սենեակ չու-
նիմ :

— Ուր որ կ'ուզէք, հոն գրէք զիս, վերնայարկը կամ ախոռը, հոգ չէ, —
ըսաւ մարդը: — Կը վճարեմ ինչ վարձ որ պիտի վճարէի սենեակի մը :

— Երկու Ֆրանք պիտի տաս :

— Թող Լըկու Ֆրանք ըլլայ, — ըսաւ օտարականը :

— Ապա ուրեմն կրնաս մնալ :

— Երկու Ֆրանք, — ըսաւ Թենարտու: ՚իին սայլորդ մը ցած ձայնով, —
բայց իրատունք մէկ Ֆրանք է :

— Անոր համար երկու Ֆրանք է պինը, — պատասխանեց Թենարտու-
: ՚ին նոյնպէս ցած ձայնով: — Աւելի վար գինով չեմ ընդունիր աղքատները :

Իրաւացի է ըսածը, — վրայ բերաւ հրիկը մեղմովին, — այս տե-
սակ մարդեր ընդունիլը պանդոկին անունը կ'աւրին :

Սակայն մարդը, իր ծրարն ու զաւազանը բազմոցի մը վրայ դնելէն
էտք, սկզբի մը քով նստած էր, որուն վրայ Գոզէթ շուտով շի: մը դինի եւ
բաժակ մը դրած էր: Այն վաճառականը, որ շուրք ուզած էր ձիուն համար,
անձամբ գոյլը տանելով ձիուն ջուր տուած էր: Գոզէթ նորէն սեղանին ներ-
քեւ իր տեղը նստած եւ սկսած էր դուլպաները հիւսել :

Մարդը, որ իր լիցուցած դինիին բաժակովը հազիւ շուրթները թրջած
էր, տարօրէնակ ուշադրութեամբ մը մանկուհիին կը նայէր :

Գոզէթ տղիկ էր: Եթէ երջանիկ ըլլար, դուռնի տղու որ երեւէր: Արդէն
այս պզտիկ տխուր կերպարանքը ծրարեցիկնք անդամ մը: Գոզէթ նիհար եւ
զունտու, եւ գրեթէ ութ տարեկան էր, թէեւ հազիւ վեց տարեկան կրնար
կարծուիլ: Անոր մեծ աչքերը, որոնք տեսակ մը մթութեան մէջ ընկողմած
կ'երևուէին՝ այնքան լացիկ էին, որ իրենց կենդանութիւնը գրեթէ կորուսեր
էին: Բերին խորշերը ծոռութիւն մը ունէին, որ ստորական վիշտէ կը հե-
տեւի, եւ որ ոտիդարար զատապարտեալներն ու յուսարեկ հիւանդները կ'ու-
նենան: Ձեռքերը, ինչպէս մայրը գուշակած էր, այնքան ցրտահար էին, որ
ա՛յ չէնք շնորհք չունէին :

Նոյն պահուն, կրակին նշուը անոր վրայ ծաւալելով՝ ոսկորներուն
անկիւնները երեսան կը հանէր եւ սոսկայի նիհարութիւնը կը ցուցնէր, եւ ու-
րովհետեւ միշտ կը տապալուէր ցորտէն, սո՛վորութիւնը որած էր ծունկերը
բով քովի բերելու եւ սկզբելու: Հազած լաթերը բլիկ-բլիկ էին, ու՛ որ այս
հաղուստը ամառը տեսար, պիտի մեղքնար, իսկ եթէ ձմեռը տեսնէր, պիտի
սոսկար: Վրայի բոյոր լաթերը ծակուած կտաւներ էին միայն, ասուի սյն-
ցուտի մը անգամ չունէր: Տեղ-տեղ մարմինը կը աննուէր, եւ ամենուրեք
կապոյտ կամ սեւ բիծեր կը նշմարուէին, որով կը հասկուէր, թէ Թենար-
տուին մանկան մարմինն ո՛ր կողմերուն դպած էր: Մերկ ստեղծը կարմիր
եւ վտխ էին: Անրակները այնքան դողաւոր էին, որ տեսնողին լացը կու
զար:

Այս մանկուհին իր բուր կերպարանքովը, դնացքովը, գիրքովը, ձայնը
հանելու եւ խօսքէ մը ետք ուրիշ մը ըսելու կերպովը, նայուածքովը, լուս-
թեամբը, ամենափոքր շարժումովը միայն մէկ դազախար կ'արտայայտէր
եւ կը թարգմանէր, այսինքն՝ վախը :

Վտխը իր վրայ ծաւալած էր, գրեթէ անոյ պաշարուած էր: Վախէն
արձուկները ազդերուն քով կը բերէր, ներքանները միջազգեստներուն
տակը կ'առնէր, կարեւի եղածին շափ քիչ տեղ կը բռնէր, պէտք եղածին չափ
չունչ կ'առնէր կու տար, որուն աւելնալէն զատ ուրիշ փոփոխութիւն կրնէր
անկարելի էր: Բերին մէջ ապուլութեամբ դրաւուած խորշ մը ունէր, ուր
սարսափ կը նշմարուէր :

Այնքան մեծ էր այս վախը, որ Գողգթ ջուրը բերած ատեն թէև վրան-
գլուխը թրջած էր, սակայն չէր համարձակած կրակին մօտենալու եւ լաթնը
չորցնելու, եւ լոկելան սկսած էր իր գործովը զբաղիլ:

Այս ութնամեայ մանկուհին նայուածքը սովորաբար այնքան տխուր,
եւ երբեմնակի այնքան աղիտալի էր, որ ժամանակ առ ժամանակ կարծես թէ
ապուշ կամ սատանայ մը ըլլալու կը միտէր:

Ինչպէս ըսինք, ամենեւին չէր դիտեր, ի՞նչ է աղօթք ընելը. ամենեւին
եկեղեցի դասած չէր: — Մի թէ ժամանակ ունիմ, — կ'ըսէր թննարտուհին:
— Գնդին թիկնոցով մարդը անընչատ Գողգթը կը դիտէր:

Յանկարծ թննարտուհին պոռաց.

— Աղէկ միտքս ինկաւ, ո՞ւր է հացը:

Գողգթ շուտ մը սեղանին տակէն դուրս ելաւ, ինչպէս որ սովորութիւնն
էր ելլելու ամէն անգամ որ թննարտուհին կը պոռար:

Գողգթ բոլորովին մոռցած էր հացը: Ուստի միշտ վախցող մանկանց
հնարքը գործածեց ստելով՝

— Հացադործին կրպակը գոցուած էր, տիկին:

— Պէտք էր դուռը զարնել:

— Ձարկի, տիկին:

— Ե՛, ինչո՞ւ շոտիր:

— Տրացաւ դուռը:

Վաղը պիտի հարցնեմ, նայիմ իրա՞ւ է. եւ եթէ սուս կը խօսի,
այդէ Ծեծ մը պիտի ուտես: Ո՛ւր է ստակը:

Գողգթ ձեռքը դնելակին դրպանը տարաւ եւ դրամը մէջը չդտնելով՝
տփուկեցաւ:

Բա ի՞նչ ըսի... չլսեցի՞ր, ո՞ւր է ստակը:

Գողգթ դրպանը դարձուց, բան մը չկար մէջը: Ի՞նչ եղած էր այս
ստակը: Աննսեհ մանկուհին այնքան շուարած էր, որ խօսք մը չկրցաւ ըսել:

Մի՞ թէ կորսնցուցիր տասնհինգ սուբի դրամը, հոնչեց թննարտու-
հին, — թէ ոչ դողնալու գիտաւորութիւն ունիս:

Միեւնոյն պահուն ձեռքը երկնցուց զէպի խարազանը, որ բուխերիկին
անկիւնը կախուած էր:

Այս ահարկու շարժումէն Գողգթ ուժ առնելով՝ ազաղակեց.

— Մեղա՛յ, տիկին, մեղա՛յ, ուրիշ անգամ չեմ ընել: — Թննարտուհին
խարազանը ձեռքը առաւ:

Սակայն դեպի թիկնոցով մարդը իբր ժիւղին դրպանը խառնած էր. ոչ
ոք տեսած էր անոր այս շարժումը: Մ'նաւանդ թէ միւս ճամբորդները գիւղի
կը խմէին կամ թուղթ կը խաղային՝ առանց ուշադրութիւն ընելու ուրիշ
բանի:

Գողգթ վառարանին քով անձկութեամբ կը կծկուէր՝ իր կիսամերկ
խեղճ անդամները ժողովելու եւ պահելու ջանալով: Թննարտուհին ձեռքը
վերցուց զարնելու համար:

— Ներեցէք, տիկին, ըսաւ մարդը: — Քիչ մը առաջ բան մը
տեսայ, որ այդ պզտիկին ղենջակին գրպանէն ինկաւ եւ գլորեցաւ: Գուցէ
այն է կորսուած ստակը:

Եւ խեղոյն ծոնցաւ եւ գեախը բան մը փնտռել ձեռացուց:

— Ահաւասիկ գտայ, — կրկնեց կանգնելով:

Եւ արծաթէ գրամ մը տուաւ կնիան:

— Այո՛, այս է, — ըսաւ կինը:

Գողգթին կորսնցուցած ստակը այս չէր, վասնզի քսան սուբի դրամ մըն

էր այս, բայց Թինարտուհին այս դրամէն հինգ տու կը շահէր: Գրպանը դրաւ դրամը եւ գաղտնաբար մանկուհիին նայելով՝ ըսաւ միայն.

— Նայէ որ ուրիշ անգամ չընես հա՛:

Գողթ իր տեղը մտաւ, զոր Թինարտուհին «իբր բոյնը» կ'անուանէր, եւ իբր մեծ աչքը, զոր անծանօթ օտարականին վրայ յառած էր, սկսաւ այնպիսի արտայայտութիւն մը ունենալ, որուն նմանը բնաւ ունեցած չէ:

Այս դեռ բնական զարմացում մըն էր միայն, բայց այս զարմացումին հետ տեսակ մը շուարուն վատահոթիւն կ'երեւէր:

— Աղէկ միտքս ինկաւ, բնթրել կ'ուղե՞ս, — հարցուց ուղեւորին Թինարտուհին:

Ճամբորդը պատասխան չտուաւ: Կարծես թէ խորունկ կերպով կը մտածէր:

— Ի՛նչ տեսակ մարդ է այս, — ըսաւ կինը կամաց մը մըմուտով: — Սոսկալի ապաւան մըն է: Ստակ մը շուռի որ ընթրէ: Գէթ բնակութեան վարձը պիտի վճարէ՛ արդեօք: Աղէկ որ շուրջը դողնայ գետինը ինկած ստակը. այս ալ բարեբարտութիւն մըն է:

Սակայն դուռ մը բացուելով, էրոնին եւ Ազելմա ներս եկեր էին:

Իրօք, երկու գեղեցիկ պղտիկ աղջիկներ էին ասոնք, աւելի քաղքենիքի, քան թէ գիւղացիքի մը կը նմանէին:

Ասոնցմէ մին կանկազոյն եւ յղկուն հիւսակներ ունէր, միւսը սեւ եւ երկայն հիւսակ ունէր, որոնք կոնակին հետեւէն կը կախուէին, երկուքն ալ այնքան առոյզ, մարտիւր, զէր, կայսառ եւ քաջող էին, որ նայողին քէ՛Քը կու գար:

Հասուկէկ կերպով հպուսած էին, բայց մայրական ճարտարութիւնը այնպիսի ձեւ մը տուած էր այս հապուստին, որ անոնց զգեստներուն հասաւտութիւնը զարդին պլլրայի ձեւը չէր նուազեցուցած: Արդէն ձմեռուան հագուստ ունէին՝ տոանց բոլորովին ձղկու քարնանայինը:

Այս երկու մանկիկները յոյս կ'արտադրէին, նաեւ կ'իշխէին. ինքնիշխանութիւն կար անոնց պանուճանքին, զուարթութեան եւ վիզլուկին մէջ: Եւր ներս եկան, Թինարտուհին յանդիմանական ձայնով, որ պաշտուծով լի էր, ըսաւ անոնց.

— Ա՛հ, զո՞ւք ալ եկաք:

Յետոյ հետզհետէ երկուքն ալ ծունկերուն վրայ առաւ, անոնց մագեւորը յղկեց, ամէն մէկուն ժապատէնները կայցեց, դարձեալ թողուց քաղցր կերպով մը ցնցելով գանձեր, կերպ մը, որ մայրերու սեփական յատկութիւն մըն է, եւ ըսաւ.

— Մի՞թէ դէշ հագուած են:

Մանկիկները կրակին քով եկան նստան: Պէպէք մը ունէին, զոր ամէն տեսակ ճոռուղումներով իրենց ծունկերուն վրայ կը դարձնէին անդադար:

Գողթ թ մերթ ընդ մերթ աչքը հիւսած գուլպային վրայէն վերցնելով եւ վշտայի կերպարանքով մը անոնց յազայը կը նայէր:

էրոնին եւ Ազելման Գողթին չէին նայեր: Իրենց համար շուն մըն էր ան:

Այս երեք պղտիկ աղջիկներէն ամէն մէկը հազու-հազ ութ տարեկան կար եւ արդէն մարդկային բնկերութեան ամբողջ տիպարը կը ներկայացնէին. մէկ կողմէն նախանձ, միւս կողմէն ալ՝ արհամարհանք:

Երկու բոյրերուն պէպէքը խիստ թօշնած, խիստ հին եւ բոլորովին արուած էր, բայց եւ այնպէս ոչ նուազ հիանալի կ'երեւէր Գողթին, որ բոլոր կեանքին մէջ ունեցած չէր պէպէք մը, քրուն պէպէպ մը՝ ինչպէս կ'ըսեն մանուկները:

Թեևնարտուհին, որ տակաւին սրահին մէջ կ'երթեւեկէր, յանկարծ դիտեց, որ Գողթն մերթ ընդ մերթ կը թարթօփէր և և փոխանակ ա.խատելու՝ խաղացող մանկուհիներուն նայելով կ'անցընէր իր ժամանակը:

— Ա՛հ, տեսայ, տեսայ, — պոռաց, — այլպէս բան կը բանիս հա՛, լաւ, հիմա խարազանը կ'առնեմ և քեզ կը սորվեցնեմ, թէ ինչպէս բանիլ սէտք է:

Օտարականը առանց աթոռէն ելլելու զէպի Թեևնարտուհին դարձաւ:

— Տիկին, — ըսաւ գրիկէ վեհերոտ կերպարանքով մը ժպտելով, — ի՞նչ կ'ըլլայ եթէ թողուք, որ խաղայ մանկուհին:

Այդպիսի փափաք մը հրամանի ուժ ունեցած կ'ըլլար, եթէ ճամբորդը ընթրելով՝ ոչխարի զիտտի շերտ մը կնրած և ևրկու շիշ գինի պարպած ըլլար, և ևթէ սոսկալի աղքատի մը կերպարանքը ունեցած լըլլար:

Բայց Թեևնարտուհին կարծեց, թէ կը պարտաւորէր շնորհել, որ փափաք մը ունենալու համարձակի այն մարդը, որ այնպիսի գլխարկ մը ունէր, շնորհել նաեւ, որ համարձակի կամք մը ունենալ, քանի որ այնպիսի թիկնոց մը ունէր ան: Հետեւաբար, բիրտ կերպով մը պատասխանեց.

— Պէտք է որ ա.խատի, վասնզի հաց կ'ուտէ: Պարսպ նստիւու համար չէ, որ հաց կը կերցնեմ անոր:

— Ի՞նչ բանի կ'ա.խատի ուրեմն, — կրկնեց օտարականը այն մեղմ ձայնով, որ տարօրինակ հանդիպապատկեր մը կը համարուէր իր մուրացկունի հացատուի և բնականի ուսերուն հետ:

Թեևնարտուհին գիջաւ պատասխանելու.

— Գուցայ կը հիւսէ, եթէ կ'ուզես հասկնայ: Աղջիկներու համար կը հիւսէ, որոնք գրեթէ գուլպայ շունին և որոնք գնու քիչ մը առաջ բոկոտն կը քաշին:

Մարդը Գողթնին կարմրագոյն խեղճ ութերուն նայեցաւ և ըսաւ.

— Ե՛րբ պիտի կրնայ լմնցնել այդ գոյգ մը գուլպան:

— Մոյլը պէտք է որ առնուազն երեք կամ չորս օր եւս աշխատի լմնցընելու համար:

Արքա՞ն կրնայ արժեւ մէկ զոյգ գուլպան լմննայէն ետք:

Թեևնարտուհին արհամարհութեամբ մարդուն նայեցաւ անգամ մը և ըսաւ.

— Առնուազն մէկուկէս Փրանք:

— Եթէ հինգ Փրանքի առնող ըլլայ, կու տա՞ք:

— Ի՞նչ ըսիր, — պոռաց ա՛նգին խնդումով սայլորդ մը, որ մտիկ կ'ընէր. — հինգ Փրանք, հապա չը տար տէ ի՞նչ կ'ընէ, ձեռքը անգամ կը պաղնէ:

Թեևնարտիկ պատե՛հ համարելով խօսիլը ըսաւ.

— Այո՛, պարոն, եթէ կը կամիք առնուլ այդ գոյգ մը գուլպան, կրնաք հինգ Փրանքը տալով առնել: Բան մը չենք կրնար մերժել ճամբորդներուն:

— Պէտք է հիմա վճարել, — ըսաւ կինը կարճ և կտրուկ կերպով:

— Ուրեմն կը գնեմ այն զոյգ մը գուլպան, — պատասխանեց մարդը, — և ահա ստակն ալ կը վճարեմ, — շարունակեց գրպանէն հինգ Փրանքնոց մը հանելով և սեղանին վրայ դնելով:

Ետքը զէպի Գողթնը դառնալով՝ ըսաւ.

— Հիմա գործածդ ի՞մա է: Պաղա՛, որդիակ:

Սայլորդը այնքան յուզուեցաւ հինգ Փրանքնոցէն, որ բաժակը թող ով վագեց եկաւ:

— Իրաւ հինգ Փրանքնոց է եղեր, յետևակողման անիւի մը պէս խոր է, և կեղծ չէ հա:

Թեևարտիէն մօտեցաւ եւ զբամբը լռեցեալսն զբազանը զբաւ :
Կինը ա՛լ ըսելիք չունէր : Երթիները խածաւ պզտիկ մնալուն համար, եւ
իր երեսին վրայ ասելու թեան հով մը ծաւալեցաւ :

Գողէթ կը զողար : Սակայն համարձակեցաւ հարցնելու .

— Իրա՞ւ է, տիկին, իրաւ կրնա՞մ խաղալ :

— Ասողա՛յ, — ըսաւ կինը սարսափելի ձայնով մը :

— Ենորհակալ եմ, տիկին, — ըսաւ Գողէթ :

Եւ մինչդեռ բերանը կնոջը շնորհակալ կ'ըլլար, իր պզտիկ սիրտը բո-
լորովին ճամբորդէն շնորհակալ կ'ըլլար :

Թեևարտիէն նորէն սկսած էր զինի տնկել : Կինը ականջին ըսաւ .

— Ո՞վ կրնայ ըլլալ այս դեղին մարդը :

— Ես շատ երեւելի հարուստներ տեսած եմ, որոնք ասոր պէս թիկնոյ
հաղած էին, — պատասխանեց էրկին ինքնիշխանաբար :

Գողէթ դադարած էր հիւսելէ դուշպան, բայց տեղէն ելած չէր : Գողէթ
կարելի եղածին շփոքի տէր կը շարժէր : Ետեւը տուփ մը կար, որուն մէջէն
փանի մը հին քուրջներ եւ իր կապարեայ պզտիկ թուրը առած էր :

Էրոնին եւ Ալեքիմ ամենեւին չէին դիտեր ինչ որ տեղի կ'ունենար :
Կարեւոր գործողութիւն մը կատարեր էին անոնք . կատու մը բռնած էին :
Պէտքը վար նետած էին, եւ էրոնին, որ առջինն էր, խել մը կարմիր,
կապոյտ զարդեքով եւ քուրջներով պզտիկ կատուն կը պատատէր առանց հոգ
ընելու անոր նուամներն եւ ծուռուսուռ շարժումները : Էրոնին այս ծանր եւ
զժուարին գործողութիւնը կատարելու ատեն իր քրոջը կ'ըսէր այն մանկական
անուշ եւ պաշտելի ասուժով, որուն ազնուութիւնը թիթեռնիկներու թեւին
չփոխու թեւան պէտ՝ կ'անշետի եթէ դրի առնուիլ ուզուի :

— Նայէ՛, քոյր իմ, այս պէպէքը մէկալէն աւելի դուարճալի է : Այս
կը շարժի, կը պոռայ, տաք է : Պոյր իմ, ասոր հետ խաղանք : Այս իմ պզտիկ
աղջիկն է : Ես տիկին մը կ'ըլլամ : Քեզ կու գամ տեսնելու համար եւ դուն ալ
անոր կը նայիս : Կամայ-կամաց պիտի տեսնես, որ պիտիբ ունի, եւ պիտի
զարմանաս : Ետքը ականջներն ալ պիտի տեսնես, եւ շատ պիտի զարմանաս,
դա՛, վա՛յ պիտուս, ըսելով . ես ալ քեզ պիտի ըսեմ, այո՛ տիկին, այս աղջիկն
ալ ահա ասանկ աղջիկ մըն է : Հիմակուան աղջիկները ասոր պէս են :

Ալեքիմ հիանալով մտիկ կ'ընէր Էրոնիին :

Սակայն դիտի խմորները սկսելի էին շրթնի երս մը երկել, եւ այնպիսի
կերպով մը կը խնդային, որ կարծես թէ ձեռքները կը աստանէին : Թեևարտիէն
կը խորախուսէր զանոնք եւ ինքն ալ միտաին կ'երգէր ու կը խնդար :

Թռչունները թոյն կը շինեն ամէն բանով . մանուկներն ալ պէպէք մը
լը շինեն ինչով որ ըլլայ : Մ'իշուցեա, էրոնին եւ Ալեքիմ կատուն կը հագուեց-
նէին, Գողէթ ալ իր թուրը հագուեցուցած էր եւ փնացնելու համար մեղմովին
կ'երգէր :

Պէպէքը մանկուհիներուն ամէնէն անհրաժեշտ պիտոյքներէն ու միան-
դամայն ամէնէն սիրուն քնադուամներէն մին է : Հողալ, հասցնել, զարգարել,
ղզեստաւորել, զգեստները հանել, նորէն հագուեցնել, սորվեցնել, քիչ մը
յանդիմանել, օրօրել, զգուշել, փնայնել, կարծել թէ իր մը, մարդ մըն է,
— ահա այս է կնոջ թուրը ասպազան :

Մանկուհի մը երազելով ու շարժադրելով, պզտիկ զարդեր եւ սրտիկ
խանձարուրներ լինելով, պզտիկ բուպաներ, պզտիկ լիակներ եւ պզտիկ քան-
կունակներ կտրելով՝ նորատի աղջիկ կ'ըլլայ, նորատի աղջիկը մեծ կ'ըլլայ,
մեծ աղջիկն ալ կին կ'ըլլայ : Առաջին մանուկը վերջին պէպէքին շարունակու-
թիւնն է :

Պէպէքը շունեցող պզտիկ աղջիկ մը անզաւակ կնոջ մը պէս զժբայտ է :

Հետևաբար, Գոգէթ ալ պէպէջ մը բրած էր թուրը,
 Իսկ Թենարտուհին դեղին մարդուն ժողեցած էր: Էրիկս իրաւունք ունի,
 կ'ըսէր մտապէս, գուցէ Պր. Լաֆլիթն է այս մարդը: Կան հարուստներ, ու
 ըրեց այսպիսի խեղդատակութիւններ կ'ընեն:

Կնիկը սեղանին վրայ կուժնեցաւ արժուկովը եւ ըսաւ.
 — Պարոն...:

Մարդը այս պարոն բառը լսելով դէպի Թենարտուհին դարձաւ: Այս
 կինը միշտ ալ ատեն ախպար անուանած էր զայն:

— Պարոն, — շարունակեց Թենարտուհին քաղցր կերպարանք մը առ-
 նելով, որ իր անագորոյն կերպարանքն աւելի անախորժ էր, — ինչպէս կը
 տեսնէք, կը հաւանիմ որ խաղայ մանուկը, մայն մը չիմ հաներ, մէկ անգամի
 համար Հոգ չէ, վասնզի վեհանմն էք: Պղտիկը բան մը չունի, ուրեմն պէտք
 է որ աշխատի:

— Զերը չէ՞ այս մանկուհին, — հարցուց մարդը:

— Ո՛հ, ոչ, պարոն. պզտիկ աղքատ մըն է. մեղրնա՛ով մեր օտըր առած
 ենք: Ապուշ մանուկի պէս բան մըն է: Գարձիմ ջուր կայ դուրին մէջ. վասնզի
 ինչպէս կը տեսնէք՝ դուրսը մեծ է: Մեր կարողութիւն չափով կը նայինք
 զինքը, վասնզի հարուստ չենք: Ընդունայն համակներ կը դրենք իր քաղաքը.
 վեց ամիսէ ի վեր պատասխան առած չունինք: Կ'երեւայ թէ մայրը մեռած է:

— Ա՛հ, — ըսաւ մարդը եւ նորէն սկսաւ մտախուճել:

— Մայր մը, որ բարեպտուղին մէկն էր եւ գաւազը այսպէս երեսի
 վրայ թողուց:

Այս խօսակցութեան սկիզբէն մինչեւ վերջը Գոգէթ կարծես բնագոյժէ
 մը իմանալով, թէ իր վրայ է խօսակցութիւնը, անընչապ Թենարտուհին
 կը նայէր: Անորոշապէս մտիկ կ'ընէր: Մերթ ընդ մերթ քանի մը խօսքեր կը
 լսէր:

Սակայն զինի խոնդները, որոնք գրեթէ արբիտ էին, իրենց յրթնի
 երգին ընագարաթը կը կրկնէին հետզհետէ աւելի զուարթանալով:

Բարձր ճաշակի ցնծութիւն մըն էր այս, որուն մէջ խառնած էին
 Ատուտածածինն ու մանկահասակ Յիսուսը:

Թենարտուհին եւս անոնց քով գացած էր՝ մէկտեղ քաղաքներ ար-
 ձակելու համար:

Գոգէթ սեղանին տակէն կրակին կը նայէր, որուն նշոյնները իր աչքե-
 րուն մէջ կը ցուանային. սկսած էր օրօրէլ իր յինստ մանկանման խանձարու-
 րը, եւ օրօրելու ժամանակ ցած մայնով կ'երգէր:

— Մայրս մեռա՛ւ, մայրս մեռա՛ւ, մայրս մեռա՛ւ:

Ո՛րհարարուհին դարձեալ ընթրել ստափարկից օտարականին քանի մը
 անգամ: Դեղին մարդը, զմիտնաստէրքս վերջապէս զիջաւ ընթրելու:

— Պարոնը ի՞նչ կը հանի:

— Հաց եւ պանիր, — ըսաւ մարդը:

Անշուշտ աղքատ մըն է այս մարդը, — մտածեց Թենարտուհին:

Գինովները միշտ իրենց երգը կ'երգէին, եւ մանկուհին ալ իր երգը
 կ'երգէր սեղանին տակ:

Յանկարծ լոնց Գոգէթ, Ետին դարձած եւ Թենարտիկի պզտիկներուն
 պէպէթը տեսած էր, զոր ատենք խոհարանի սեղանէն քանի մը քայլ անդին
 վար ձգած եւ տեղը կատուն առած էին:

Գոգէթ վար թողուց իր թուրէ պէպէթը, որմէ կիսով լափ դուր էր,
 յետոյ կամաց-կամաց սբահին յորս կողմը նայեցաւ: Թենարտուհին էրիկին
 հետ ցած մայնով կը խօսէր եւ ստակ կը համրէր: Բունին եւ Զիման կատուն
 հետ կը խաղային, ճամբորդները կը խմէին կամ կ'ուտէին, կամ կ'երգէին:

ոչ ոք իրեն կր նայէր: Բոպէ մը անդամ ներկի չէր կորսնցնել: ուստի ծուկերուն եւ ձեռքերուն վրայ սողալով սեղանին տակէն ելաւ, անդամ մըն ալ նայեցաւ ապահով ըլլալու համար, թէ զինքը դիտող չկայ, յետոյ արագորին սպրդեցաւ մինչև պէպէտքին քով եւ առաւ զայն:

Վայրկեան մը ետք իր տեղը նստած էր անշարժ. միայն թէ մասնաւոր կերպով մը դարձած էր, որպէսզի գիրկը առած պէպէտք մութին մէջ մնալով չերեւայ: Պէպէտքի մը հետ խաղալու երանութիւնը Գոզէթին համար այնքան հազուադէպ էր, որ բուն հեշտութեան մը սպասարութիւնը կու տար անոր:

Ոչ ոք տեսած էր Գոզէթին այն պէպէտքը առնելը, բացի ճամբորդէն, որ յամբարար փանաքի ընթրիքը կ'ընէր:

Գոզէթին ուրախութիւնը քառորդ մը տեւեց:

Գոզէթ թէեւ զուլաւոր կերպով կը խաղար, որպէսզի չերեւայ պէպէտքը, բայց եւ այնպէս չէր գիտեր, որ պէպէտքին մէկ ոտքը ելած էր, եւ թէ վառարանին կրակէն բոլորովին լուսաւորուելով կ'երեւար: Ազիմա յանկարծ տեսաւ մութին մէջ երիցող այս կարծիք եւ լուսաւոր ոտքը, եւ ըսաւ քրոջը.

— Նայէ՛, քոյր իմ:

Երկու պզտիկ աղջիկները շուարած մնացին, սկսնելով որ Գոզէթ համարձակած էր իրենց պէպէտքը առնելու:

Էրոնին ոտքի վրայ ելաւ, եւ առանց թողուլ կատուն՝ մօրը գնաց եւ սկսաւ անոր միջազգեստը բռնելով քաշել:

— Հանդիստ թող զիս. ի՞նչ կ'ուզես, — ըսաւ մայրը:

— Մամա, — ըսաւ մանկուհին, — նայէ անգամ մը:

Եւ մատով Գոզէթը կը ցուցնէր:

Բայց Գոզէթ խելքը միտքը պէպէտքի վայելուծին տուած ըլլալով՝ բան մը չէր տեսներ, բան մը չէր լսեր:

Թենարտուհին երեսը այն մասնաւոր կերպարանքը առաւ, որուն բաղադրութիւնը կեանքի սնտարներու հետ խառնուած սոսկումն է, որուն համար այս տեսակ կիները ծանօտ կ'անուանուին:

Այս անգամ կարտութիւնը վիրաւորուելով յետին ծայր կը հասցնէր անոր բարկութիւնը: Գոզէթ ամէն սահման մոռցած էր: Գոզէթ զայն օրորողներուն պէպէտքին եղեռնարար ձեռք զպցուցած էր: Աւրուհի մը Թենարտուհին կերպարանքէն տարբեր կերպարանք չպիտի ունենար անուշտ, տեսնելով որ գերի մը իր կայսերական զուակին կապտագոյն մեծ ժապաւէնի նըշանը կրելու փորձ կ'ընէ:

— Գոզէ՛թ, — պոռաց Թենարտուհին այնպիսի ձայնով մը, զոր զարրոյթը կը խեղդէր:

Սասանեցաւ Գոզէթ, իբր թէ երկիրը տակէն շարժած ըլլար, եւ ետեւը նայեցաւ:

— Գոզէ՛թ, — կրկնեց Թենարտուհին:

Գոզէթ պէպէտքն առաւ եւ յուսահատութեամբ խառն պատկառումով մը վար դրաւ հանդարտիկ: Յետոյ առանց այքերը հեռացնելու անոր վրայէն՝ ձեռքերը միացուց եւ որ աւելի սոսկալի է իր հասակին նայելով՝ նաեւ գալարեց. եւ սկսաւ լալ. մինչդեռ նոյն օրուան յուզումներուն եւ ոչ մին, այսինքն՝ ո՛չ անտառը երթալը, ո՛չ ջուրի գոյլին ծանրութիւնը, ո՛չ խարազանով ծեծուելու վախն եւ ոչ այ Թենարտուհին ըսած տխուր խօսքը կրցած էր լսցնել զայն: Հեծկտալով լացաւ խեղճ մանկուհին:

Սակայն ճամբորդը ոտքի վրայ ելած էր:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, — հարցուց Թենարտուհին:

— Մի՞թէ չէք տեսներ, — ըսաւ կինը՝ մատովը պէպէտքը ցուցնելով, որ Գոզէթին ոտքերուն քով դրուած էր:

- է՛, ի՞նչ է կղածը, — կրկնեց մարդը:
- Լակոտը համարձակեցաւ զաւակներուս պէպէքին դպիտու, — պատասխանեց Թենարտուհին:
- Այս ամէն աղմուկին պատճառը միայն ա՛յդ է, — ըսաւ մարդը: — է՛, ի՞նչ վնաս ունի պէպէքին հետ խաղցած ըլլալը:
- Աղտոտ մեռքերովը բռնեց, սոսկալք՝ մեռքերովը, — պատասխանեց Թենարտուհին:

Նոյն պահուն Գողէթ կրկին հեծկլաւով կու լար:

— Պիտի լռե՛ս, — պոռայ Թենարտուհին:

Մարդը ուղղակի փողոցին դուռը դնաց, բացաւ եւ դուրս ելաւ:

Ելնելէն հտք Թենարտուհին անմիջապէս Գողէթին մօտեցաւ եւ սեղանին տակէն սոքովը անզամ մը զարկաւ մանկուհիին, որ սկսաւ բարձրաձայն լալ:

Գուռը նորէն բացուեցաւ. մարդը ներս մտաւ՝ հեռը բերելով այն երեսիլի պէպէքը, որուն վրայ արդէն խօսեցանք եւ որուն վրայ առաւօտէն ի վեր հիանալով կը նայէին գիւղին բոլոր մանուկները: Մարդը այս պէպէքը Գողէթին առջեւ կանգնեցնելով, ըսաւ.

— Ահա՛, քուկդ է այս:

Պէտք է կարծել, թէ մէկ ժամէ աւելի հոն մտախուհութեամբ համակուած ժամանակ խառն ի խուռն կերպով մը դիտած էր մանկային խաղալիքներու այն կրպակը, որ յամբարներով եւ ճրագներով փառաւորուած ըլլալով՝ խոհատունին պատուհանէն իրը ճրագալատութիւն մը կը նշմարուէր: Գողէթ վեր վերցուց աչքերը. երբ տեսաւ պէպէքին հետ իրեն մօտենալը, զգալ կարծեց, թէ արեւն է եկողը. փակ երբ լսեց, թէ զայս քուկդ է՝ անյուր խօսքը, մարդուն նայեցաւ անզամ մը, պէպէքին ալ նայեցաւ, յետոյ յամբարսր ետ քաշուելով սեղանին տակէն, աւելի ներս դնաց եւ պատին խորին մէջ պահուեցաւ:

Ա՛լ չէր լար, ա՛լ չէր պոռար, կարծես թէ ա՛լ եւ ոչ իսկ լունջ առնելու կը համարձակէր:

Թենարտուհին, իրոնին, Աղբլման արձան դարձեր էին: Գինի խմողներն անզամ կանգ առած էին: Բոլոր խոհատունին մէջ հանդիսաւոր րոթիւն մը տիրած էր:

Թենարտուհին, որ արձանի պէս եւ անմոտունը կը կենար, դարձեալ սկսած էր կարծիքներ ընել:

— Ո՞վ է այս ծերը. ազգա՛տ մըն է արդեօք, միլիոնատէ՞ր մըն է. գուցէ երկուքն ալ է. այսինքն՝ դո՞ղ մը:

Թենարտուհի երեսին վրայ նշմարուեցաւ այն յայտարար խորշովը, որով մարդկային դէմքը շեշտուի ամէն անգամ, որ տիրոջ բնազդով անոր վրայ կ'երեւայ իր անանական բոլոր զօրութեամբ: Խոհարարը կարգ ըստ կարգի պէպէքին եւ ճամբորդին կը նայէր. կարծես թէ կը հոտտէր այս մարդը տարրակ մը ստակ հոտտեիլու պէս: Փայլակի մը չափ տեսեց այս: Ի՞ր կնոջ մօտեցաւ եւ կամաց մը ըսաւ.

— Այս պէպէքը առնուազն երեսուն Ֆրանքի կ'առնուի: Էլութիւնը մէկդի: Պէտք է սողալ մարդուն առջեւ:

Տմարդի մարդը պարզամիտ մարդուն հետ մէկ կէտի նկատմամբ կը յարմարի, այսինքն՝ երկուքն ալ անցում ի՛նչ է չդիտեն:

— Գողէթ, — ըսաւ Թենարտուհին այնպիսի ձայնով մը, որ կ'ուզէր մեղմ ըլլալ եւ որ չարասիրտ կիներու սոխորական թթաւ մեղրով կը բաղկանայ բոլորովին, — ինչո՞ւ չես առնիր պէպէքը:

Գողէթ համարձակեցաւ իր ձակէն ելնելու:

— Պզտիկ Գողջթա, — կրկնեց Թենարտիէ զգուհիի կերպով մը — պարտնը պէպէք մը կու տայ քեզ. ա՛ռ, քուկդ է այն:

Գողջթ տեսակ մը ասրասփով հրաւալի պէպէքին կը նայէր: Երեսը տակաւին արտասուքով ողողուած էր, բայց աչքերը առաւօտեան արաւոյսի ժամանակ արեւին ճառագայթներէն երկնից ողողուելուն պէս ուրախութեան տարօրինակ ճառագայթներով կը լեցուէին: Նոյն պահուն Գողջթ կը զգար դրեթէ ինչ որ պիտի զգար, եթէ յանկարծ ըսուէր իրեն, — պզտի՛կ, ճրանսայի թագուհին եղար:

Անպէս կը կարծէր, թէ որոտում մը պիտի ելնէր այն պէպէքէն, եթէ դպէր անոր:

Եւ այս բողբոջիկն անհիմն կարծիք չէր, վասնզի կ'ըսէր իւրովի. թէ Թենարտուհին պիտի յանդիմանէ, պիտի ձեռէ գինքը:

Սակայն չկրցաւ դիմադրել յանկուցիչ հրապոյրին: Մօտեցաւ վերջապէս եւ դէպի Թենարտուհին դառնալով վեհերոտութեամբ մրմոսաց.

— Կրնամ առնել, տիկին:

Բառ չենք կրնար գտնել որ նկարագրենք, թէ Գողջթ ինչպիսի յուսահատութեամբ, երկիւղով եւ միանգամայն զմայլումով ըսաւ այս խօսքը:

— Ինչո՞ւ չէ, քուկդ է, քանի որ պարտնը քեզ տուաւ, — պատասխանեց Թենարտիէ:

— Իրե՞ւ է, պարտն, իրաւ ի՞՞մ է այս տիկինը, — կրկնեց Գողջթ: Օտարականին աչքերը արցունքով լեցուած կ'երեւային: Կարծես այն տատիկան յուզուած էր, որ ալ մարդս չի խօսիր, որպէսզի չի լայ: Գլուխովը նշան ըրաւ Գողջթին, եւ «տիկինն», «այսինքն» պէպէքին ձեռքն անոր պզտիկ ձեռքին մէջ դրաւ:

Գողջթ ուժգնակի եւ քաշեց ձեռքը, իբր թէ «տիկինն» ձեռքն այլէր զայն, եւ սկսաւ դետինը նայիլ: Ստիպուած ենք ըսելու, թէ նոյն միջոցին յանշարտ դուրս կը հանէր լեզուն: Յանկարծ դարձաւ եւ բարկութեամբ պէպէքը բռնեց:

— Գաթերին պիտի անուանեմ պէպէքը, — ըսաւ:

Տարօրինակ եղաւ այն վայրկեանը, ուր Գողջթին վրայի հնտախները պէպէքին ժապաւէններուն եւ վարդադոյն նոր շղարչներուն դպան եւ դրկեցին զանոնք:

— Տիկին, — հարցուց Թենարտուհին, — միթէ կը ներէ՞ք, որ աթոռի մը վրայ դնեմ պէպէքը:

— Այո՛, որդեակ իմ, — պատասխանեց Թենարտուհին:

Հիմակ ալ էրտնին եւ Աղեյման Գողջթին կը նայէին նախանձով:

Գողջթ աթոռի մը վրայ դրաւ Գաթերինը. յետոյ գետինը նստաւ եւ առանց բառ մը ըսելու՝ անշարժ կեցաւ, հիացմամբ նայողի մը դիրքը ունենալով:

— Խաղա՛, Գողջթ, — ըսաւ օտարականը:

— Ո՛ր, կը խաղամ, — ըսաւ մանկուհին:

Այս միջոցին աշխարհիս մէջ Թենարտուհին ամէնէն ատենի մարդն էր այս օտարականը, այս անծանօթ անձն, որ կարծես թէ նախախնամութեան կողմէն Գողջթին այցելելու եկած էր: Այլ սակայն պէտք էր համբերել եւ կեղծել:

Իր ամէն գործողութիւնները էրեկին գործողութեանց նմանցնելու ջանալով թէեւ սովորած էր կեղծելու, բայց եւ այնպէս իր կարողութենէն վեր էր. այսքան յուզումներու տանիլը:

Շուտ մը դրկեց աղջիկները, որ երթան պառկին, յետոյ գեղին մարդէն «հրաման» ուզեց նաեւ զրկելու Գողջթը, «որ այսօր շատ յոգնեցաւ», շարու-

նակեց մայրական կերպարանքով: Գողթթ Գաթերինը հետը տանելով՝ պառկելու գնաց:

Թենարտուհին սրտին դառնութիւնը մեղմելու համար մերթ ընդ մերթ սրահին միւս ծայրը կ'երթար, ուր որ էր իր մարդը: Էրիկին քանի մը խօսք կ'ըսէր, եւ բարձրաձայն ըսել չհամարձակելուն համար ա՛յ տւելի կատաղութեամբ կը խօսէր:

— Ապու՛: Ծիրուկ, — կ'ըսէր Թենարտուհին, — ի՞նչ ունի արդեօք քորին մէջ. ի՞նչ էրուամբ մեղի անհանդիստ կ'ընէ. ուզե՛լ որ սա պզտիկ հրէշը խաղայ, տնոր պէպէ՛քներ տա, Քառասուն Փրանքնոց պէպէ՛քներ տայ շունի մը, զոր երկու Փրանքի պատրաստ եմ տալու. քիչ մը եւս, եւ անա գուցէ ձեռքեր Վեհափառութիւնը պիտի ըսէր լակոտին՝ Պէրիի դատուհին ըսելու պէս, լուռա՛ծ բան է այս. կատգա՛ծ է, ի՞նչ է այս սմսեղուկ ծերը:

— Ինչո՛ւ համար, ի՞նչ կայ զարմանալու, — կ'ըսէր Էրիկը: — Սիրտը կ'ուզէ այս կերպով վարուիլ, ա՛յ կ'ուզէ որ պզտիկը խաղայ, իրաւունք ունի մարդը: Ծամբորդ մը ինչ որ կ'ուզէ՝ կ'ընէ, քանի որ ըրածը իր օտակովն է: Եթէ մարդասէր մըն է այս ծերը, քեզի ի՞նչ հող. իսկ եթէ ապու՛ զմեն է, այս ալ քեզի վերաբերող խնդիր մը չէ: Դուն ի՞նչ կը խառնուիս. մարդը ստակ ունի, ուզածը կ'ընէ:

Վարպետի բերան եւ պանդոկապետի տրամաբանութիւն էր այս, եւ երկուքն ալ անհերքելի:

Մարդը սեղանին վրայ կոթնած էր արմուկովը եւ առաջուան պէս մտախոն գիրք առած էր: Յաճախորդները տեսակ մը ակնածական երկիւղով մարդուն կը նայէին:

Անշուշտ շքեղ եւ ահարկու բարեմիտ մըն էր այս անհատը, որ յետին կարգի աղքատի մը պէս հազուած էր, որ սակայն խիստ դիւրութեամբ հինգ Փրանքնոցներ կը հանէր գրպանէն, եւ որ հսկայածեւ պէպէ՛քներ կը բաշխէր խոհարանի ամանները լուացող եւ սանտալ հազնող սպասուհիներու:

Ժամեր անցան: Կէս դիշերուան պատարագը մատուցուած էր, երեկոյեան ընթրիքը լմացած էր, գինի խմողները ցրուեց, վացեր էին, խոհատունը դոցուած էր, վարի արահը ամայի մնացած էր, կրակը անցած էր եւ օտարականը միշտ իր տեղը նստած էր, միեւնոյն դիրքը պահելով: Միմիայն արմուկը կը փոխէր մերթ ընդ մերթ եւ վրան կը կռթնէր: Բայց Գողթթին երթալէն ի վեր խօսք մը հանած չէր բերնէն:

Թենարտուհինը միայն սրահը մնացեր էին պառչաճութեան եւ քաղաքավարութեան համար:

— Մի՛թէ այսպէս պիտի անցընէ գիշերը, — կը մրմար Թենարտուհին:

Երբ կէս գիշերը երկու ժամ անցաւ, խոստովանեցաւ. ա՛յ չէր կրնար գիմանալ էրկանը:

— Կ'երթամ պառկելու:

Յետոյ Թենարտուհի մէկ կողմը սեղանի մը քով նստաւ եւ սկսաւ լրագիր կարդալ:

Այսպէս ժամ մը անցաւ: Արժանապատի պանդոկապետը առնուազն երեք անգամ կարդացեր էր լրագիրը՝ Թերթին թուականէն սկսելով մինչեւ տպագրիչին անունը:

Օտարականը տեղէն չէր շարժեր:

Թենարտուհի շարժումներ չրաւ. հազաց, թքաւ, քիթը սրբեց, աթոռ ճանջել տուաւ, բայց մարդը ամենեւին շարժում չրաւ:

— Քնացա՛ծ է արդեօք, — ըսաւ Թենարտուհի իւրովի:

Մարդը քնացած չէր, բայց ոչինչ կրնար արթնցնել զայն:

Վերջապէս Թենարտիէ դիտարկը Հաննց, Հանդարտօրէն ժօտեցաւ եւ Համարձակեցաւ ըսելու .

— Արդեօք պարոնը պիտի չՀանգստանա՞մ :

Եթէ Վախտի չպառկի բսած» ըլլաք, պիտի կարծէր, թէ տմարդի եւ մտերմական ձեւով մը խօսած է, մինչդեռ զՀանգստանալն բառը չընդունաւ եւ յարգանքի Հոտ մը ունէր :

Այս տեսակ բռտերը Հետեւեալ առաւօտուն Համբորդին ներկայացուելիք Հաշիւին գումարը բազմապատկելու գաղտնի յատկութիւնը ունին : Այն սենեակը, որուն մէջ մարդս զիր պառկի մէկ Փրանք վարձք ունի . այն սենեակը, որուն մէջ մարդ զիր Հանգստանայ, քսան Փրանք վարձք ունի :

— Հա՛, աղէկ ըտեք, — պատասխանեց օտարականը : — Ո՛ւր է ախոռը :

— Պարոն, — կրկնեց Թենարտիէն ժպտելով, — Հրամայե՛ք երթանք :

Մարդը իր ծրարն ու գաւազանը առաւ . Թենարտիէն ալ ճրագ առնելով վերի յարկը սենեակ մը տարաւ օտարականը : Ազատուէ կարասիներով, նաւածեւ անկողինով մը եւ կարմիր կտաւէ վարագոյրներով զարդարուած էր այս սենեակը, եւ Հազուապէս փառաւորութիւն մը ունէր :

— Ի՞նչ է այս, — ըսաւ Համբորդը :

— Ծիշդ մեր Հարսանեկան սենեակն է այս, — ըսաւ խոհափառուը : Ես եւ կիսն ուրիշ սենեակի մը մէջ կը պառկիմք : Տարին երեք կամ չորս անգամ մարդ կը մտնէ այս սենեակը :

— Եթէ ախոռին մէջն ալ պառկէի, դարձեալ գոհ կ'ըլլայի, — ըսաւ մարդը տմարդօրէն :

Թենարտիէն չլսել ձեւացուց այս խորհրդածութիւնը, որ ոչ այնքան քաղաքավարական էր :

Բուխերիկին վրան նոր դրուած երկու մոմը վառեց : Վառարանին մէջ բաւական լաւ կրակ մը բոցեր կ'արձակէր :

Այս բուխերիկին ապակեայ դունդի մը տակ արծաթեայ թիւով եւ նաբընջենի ծաղիկով շինուած կնոջական գլխադիր մը կար :

— Հապա այս ի՞նչ է, — Հարցուց օտարականը :

— Պարոն, — պատասխանեց Թենարտիէ, — ասիկա կնոջ Հարսանեկան փեղոյրն է :

Համբորդը նայեցաւ այնպիսի նայուածքով մը, որ կ'ուզէր ըսել . — եղա՛ւ ուրեմն ժամանակ մը ու այս Հրէշուհին կոյս մըն էր :

Բայց Թենարտիէն սուտ կը խօսէր : Երբ այս աիկինը վարձու բռնած խոհատուն մը ընելու համար, այն սենեակը այնպէս զարդարուած գտած էր, կարասիները գնած եւ նարնջենի ծաղիկներն ալ փոխանակութեամբ ստացած էր, կարծելով թէ անոնք շնորհալի չուք մը պիտի ծաւալէին զիր ամուսինին» վրայ, եւ թէ իր տունն այ այս պատճառաւ պատուաւոր տուն մը պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսեն անդլիացիք :

Երբ Համբորդը հտեւը դարձաւ, պանդոկապետը աներեւոյթ եղած էր : Թենարտիէն գոռուութեամբ կծիկը դրած էր առանց գիշեր բարի ըսել Համարձակելու, վասնզի չէր ուզեր անակնածու մտերմութեամբ մը վարուել այնպիսի մարդու մը Հետ, զոր Հետեւեալ առաւօտ իշխնաբար օկրթելու միտք ունէր :

Պանդոկապետը իր սենեակը քաշուեցաւ : Կնիկը պառկած էր, բայց չէր քնանար : Երբ էրկանը ռաքերուն թփրտումը լսեց, դարձաւ եւ ըսաւ .

— Գիտնաս որ վաղը դուռն դուրս պիտի նետեմ Գողթթը :

— Ետտ մի՛ աճապարիք, — պատասխանեց Թենարտիէ անտարբերութեամբ :

Արիւ խօսք չըսին իրարու, քանի մը բոպէ հոք ճրագը մարած էր :

ձամբորդը մէկ կողմ դրած էր իր ծրարը եւ դաւապանը: Թենարտիկն երթալէն ետք թիկնաթոռի մը վրայ նստաւ: Եւ քանի մը վաւրիեան կեցաւ խորհելով: Յետոյ մուճակները հանեց, մոմերէն մին առաւ, միւսը մարեց, դուռը հրեց եւ սենեակէն դուրս ելաւ՝ բան մը փնտոռոյի պէս հոն-հոս նայելով, փողէ մը անցաւ ու սանդուխին քով եկաւ: Հոն խիստ մեղմ շշուշմ մը լսեց, որ մանկական շնչառութեան մը կը նմանէր: Ուրիշ որ կու դար շունչը, գէպի հոն դնաց, եւ սանդուխին տակը շինուած, կամ լաւ եւս է ըսել՝ սանդուխին կաղճուած եռանկիւնածեւ խորշի մը քով հասաւ:

Այս խորշը սանդուխին աստիճաններուն տակի կողմն էր, ուր ամէն տեսակ հին կողոպտերու եւ հին խեղճիներու հետ, փռչիի եւ սարչի օտտաններու մէջ յարդէ անկողին մը կար, վերմակ մը, որուն ծակերէն անկողինը կ'երեւար: Սաւան շունչը ամենեւին այս անկողին ըսուած բանը, որ դեռինը տախտակին վրայ դրուած էր: Այս անկողինն մէջ Գողէթ կը քնանար: Մարդը մօտեցաւ եւ մանկուհիին նայեցաւ ուշադրութեամբ:

Գողէթ մուշ-մուշ կը քնանար, լաթերը հանած չէր վրայէն: Ամենուան մէջ առանց հանուելու կը պակէր՝ նուազ մտելու համար:

Գրկած էր պէպէքը, որուն մօտ եւ բաց աչքերը մութին մէջ կը փողփողէին: Ժամանակ առ ժամանակ մանկուհին մեծ հառաչանք մը կը հանէր, իբր թէ ա'լ պիտի արթննար, եւ պէպէքը կարծես թէ ջղաձգային շարժումով մը դրկին մէջ կը սեղմէր: Իր սանտալները միայն անկողինն քովն էին:

Գողէթին խշտեակին քով բաց ձգուած դուռ մը կար, արկէ բաւական մեծակ մթին սենեակ մը կ'երեւար: Օտարականը այս սենեակը մտաւ: Ենթադրաբար պակէր գոնէ մը երկու խիստ սպիտակ անկողիններ կ'երեւային, որոնք զոյգ էին եւ որոնք Ազելմայի եւ Էրոնիի անկողիններն էին:

Օտարականը սենեակէն հեռանալ ուզած վայրկեանին բուխերիկը տեսաւ: Մէջը ո'չ կրակ եւ ո'չ ալ մոխիր կար, բայց բան մը կար, որ ճամբորդին ուշադրութիւնը գրաւեց: Երկու մանկական պղտիկ մուճակներ կային, որոնց ձեւը սիրուն էր, ճամբորդը յիշեց, թէ դեղեցիկ եւ հին սովորութիւն մը սենեակէն մանուկները: այսինքն՝ Մնունդին օրը իրենց մուճակը բուխերիկին մէջ կը դնեն, որպէս թէ իրենց բարեւուք կ'իւտը փողփողուն ընծայ մը բերէ մութին եւ այն մուճակին մէջ դին: Էրոնի եւ Ազելմա չէին մոռցեր այս սովորութիւնը, եւ Էրաքանչիւրը իր մուճակներէն մին բուխերիկին մէջ դրած է:

ձամբորդը ծռեցաւ նայելու համար: Կիսը, այսինքն՝ մայրը, արդէն եկած էր եւ մէն մի մուճակի մէջ կէս ֆրանքոսց բոլորովին նոր եւ դեղեցիկ դրամ մը կ'երեւար:

Մարդը կայնեցաւ եւ երթալու վայրկեանին ուրիշ տարակայ մըն ալ նշմարեց, որ վառարանին ներքը եւ ամէնէն մութ խորշը մեկուսի գրուած էր: Նայեցաւ, եւ տեսաւ որ սանտալ մըն էր, փայտէ խիստ տեճեւ: Գողէթին է այս սանտալը: Գողէթ նոյնպէս իր սանտալը բուխերիկին մէջ դրած էր մանուկանց այս սրտատուչ վստահութեամբ... որ կրնայ միշտ ի դերեւ ելլել առանց երբեք վհատելու:

Միմիայն յուսահատութիւնը ճանչցող մանկան մը յոյսը վե՛հ եւ քաղցր բան մըն է:

Այս սանտալին մէջ բան մը չկար. օտարականը թիկն խառնեց, ծռեցաւ եւ Գողէթի սանտալին մէջ լուխի մը գրաւ:

Յետոյ գայի մը պէս գալելով իր սենեակը զննաց:

Թարգմ. ԳՐԻԳՈՐ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Վ. Հ Ի Ի Կ 0

Լ Ի Զ

Ես տասներկու տարու էի, ան տասնվեց.
Գեղահասակ էր անիկա, ես մամրակազմ:
Իրիկունն իր հետ խօսակցելու համար ազատ՝
կը սպասէի, որ մայրը դուրս ելլէ առաջ:
Յետոյ աթոռս աթոռին չով կը ղշէի,
Իրիկունն իր հետ խօսակցելու համար ազատ:

Քանի՛ գարուն անցան-գացին ծաղիկներով.
Որքա՛ն հուրեր մարած են արդ, եւ գոց՝ դամբանք...
Մարդ կը յիշէ՞ թէ ատենօք սիրտեր կային:
Թէ ատենօք կային կարմիր, անրմակ վարդեր.
Ան կը սիրէր զիս, ես ալ զինք: Մեմք գոյգ մ'անքիծ
Տղաք էինք, գոյգ մը բուրում, գոյգ մը մանանչ:

Տէրն ստեղծած էր զինք հրեշտակ, հուրի, դշխոյ:
Քանզի ինձմէ աւելի մեծ էր անիկա՝
Շունչ չառնելով՝ գլխուն հարցում կը տեղայի,
Լսկ հանոյժին համար «իմչու» միշտ ըսելու,
Եւ մերթ կ'ըլլար, որ վախճալով ան փախցնէր
Աչքը աչքէս՝ որ մտածել կու տար իրեն...
.

Յոյց կու տայի իմ գիտութիւնս մանկական,
 Խաղալիքներս, իմ մեծ գնդակս, հոլս թեթեւ,
 Հպարտ էի լատիներէն դաս առնելուս.
 Փետրոսիս հետ՝ վերբիլիոս ալ կը բանայի.
 Ոչինչ երկիւղ կ'ազդէր ինծի եւ ոչ ալ ցաւ,
 «Հայրս, գիտե՞ս, գորավար է», կը գոչէի:

Կիներն ալ մերթ պէտք կ'ունենան լատիներէն
 Ընթեռնելու, գոր կը հեզեն անբազին,
 Թարգմանելու համար աղօթք մ'եկեղեցին՝
 Կը ծռէի ես իր գրքին վրայ յամախ.
 Հրեշտակ մը հոմ վրանիս թեւն իր կը բանար,
 Կիրակիներն Եկեղեցի երբ կ'ըլլայինք:

Ան կը գուրցէր ինծի համար. «Տղայ է դեռ».
 Ես՝ յարգանքով զինք «Օրհորդ Լիզ» կը կոչէի,
 Սաղմոսի տող մը մեկնելու համար, յամախ
 Եկեղեցին կը հակէի իր գրքին վրայ,
 Այնպէս որ՝ օ՛ր մըն ալ տեսար դուն, ո՛վ Աստուած,
 Որ իր վարդ այտն իմ հուր շրթանցս եպեցաւ:

Մատաղ կեանքին շատ շո՛ւտ ծաղկած դուք տարփանքներ,
 Դուք աղօթարանն ու առաւօտն էք մեր սրտին.
 Հմայեցէ՛ք տղան, ամնառ դուք հիացման,
 Եւ երեկոն երբոր ցաւին հետ ժամանէ,
 Հմայեցէ՛ք դեռ մեր հոգին զմայլահար,
 Մատաղ կեանքին շատ շո՛ւտ մեռած դուք տարփանքներ:

Թարգմ. վ. ԹէրէնԱՆ

Ա. Զ Օ Պ Ա Ն Ե Ա Ն

Վ Ի Ք Թ Ո Ր

Հ Ի Ի Կ Օ

Կրնալ զարմանալի թուփլ, որ իր երկրին մէջ, Հիւկօ, իր կենդանութեան ունենալէ յետոյ կատաղի Հակառակորդներ, ունենայ մինչև ցարդ գինքը քամահրողներ, Հնգնողներ կամ ծայրայից վերապահումներով զնահատողներ: Իսպի երբ նկատի ունենանք, որ Հիւկօ իւ կեանքի երկրորդ ու կարեւորագոյն շրջանին՝ շաղաքական եւ ընկերային մարզերուն մէջ իրր ոամկաւարական մտայնութեան պաշտպան, իբր պահպանողականութեան զէժ երկարատեւ, բուռն ու արի պայքար մը մողջ յեղափոխական գործիչ՝ իր հայրենակիցներուն մէկ մասին ասելութիւնն իր վրայ հրաւիրած է, եւ թէ նաեւ՝ զրականութեան մէջ ալ յեղափոխական՝ ասկն ու վրայ ըրած է արբող զեղեցկապիտական հինցած-մաշած կանոնները,

նոր լեզու, նոր ոճ, նոր տաղաչափութիւն յառաջ բերած է, վերանորոգած է Փրանսական բանաստեղծութիւնը, արեմն եւ ասանդամոլներուն խոր տհաճութիւն պատճառած է, Հասնանալի կը դառնայ, որ միահամուռ եւ անվերապահ հիայտմը այդպիսի գրագէտի մը հանդէպ՝ զեռ հաստատուած շքլայ Փրանսական ժողովուրդին մէջ, ինչպէս ան հաստատուած է անդիսացեոց մէջ Շէյքսփիրին, իտալացեոց մէջ Տանթէին, գերմանացեոց մէջ Կէօթէին համար, արոնց սակայն հանճարի եղբայրն է Հիւկոն անտարակոյս իբր բանաստեղծ: Խոնտարին համար ալ, որ Հիւկոյէն առջ՝ մեծագոյն բանաստեղծն է, զոր Ֆրանսան անեցած ըլլայ, նոյն Փրանսական ժողովուրդը, առանց իսկ որ գոյութիւն ունենային՝ զէթ նոյն չափով ու մեւով՝ այն պատճառները, զորո թուեցի վերեւ Հիւկոյի մասին, մեծապէս անարգար գտնուեցաւ, որդեգրելով Պուալոյի անճիշդ վճիռը՝ այդ մեծ քերթողին նկատմամբ, որ իր կենդանութեան ամենախոր յարգանքի տարեկայ գառնալէ, ձթագաւորներու բանաստեղծ եւ բանաստեղծներու թաղաւոր» յորըըըըըը յետոյ, բացարձակ մոռացութեան մատնուած էր երեք դար ամբողջ, մինչև որ Հիւկոյէն, Աէնթ-Պէօլէն ու իրենց ուսմանթիք մէկ լանի ընկերներէն Հասկցուած, զնահատուած եւ օպտագործուած Խոնսալքը մեք այս Ի. գտրուն մէջ վերջապէս Փրանսական բովանդակ մտաւորականութեան ու ժողովուրդին կողմէ նորէն ընդունուեցաւ ու հռչակուեցաւ իբր այս երկրին մեծագոյն բանաստեղծներէն մին, իբր մին այն շատ սակաւաթիւ քնարակիրներէն, որ զազգային քերթողք փառաւոր պատուանունին իրապէս արժանի են: Պէտք է սակայն նկատել, որ Հիւկոյի հակառակ արտայայտուողները փոքրամասնութիւն մըն են Փրանսայի մէջ, եւ Փրանսական մտաւորականութեան ամէնէն արդիական գրողներէն կամ ամէնէն նորաճաշակ հեղինակներէն իսկ շատերը կղած են եւ են ցարդ ամենախոր յար-

գողներ Հիւկոյի, զայն Ֆրանսայի մեծաբան քերթողը նկատողներ: Անոնք՝ որ իրենց վերապահումներուն կու տան ծայրայեղ համեմատութիւն, իսկական քննադատութեան օրէնքներուն դէմ է, որ կը մեղանշեն, Հիւկո — ինչպէս եւ Վոլթեր, որուն լեռնակուտակ արտադրութեանց մեծ մասը այսօր ոչ ոք կը կարգայ, բայց որուն պատմութիւնը — հեզնաբան մտածողի գլուխ-գործոցներ, յաւիտեան պիտի ապրին — շափազանց շատ արտադրած է, եւ անշուշտ մեծապէս անհաւասար է. իր գործին մէջ կան մասեր, որ բոլորովին անարժէք են, կամ հապճեպ, միջակ, ուռուցիկ. ասոնք գոյութիւն չունին այնեւ. Հիւկոն՝ ինչպէս ամէն մեծ գրող՝ իր լատալոյն էջերուն մէջ միայն տեսնելու է. եւ Հիւկոյի լատալոյն էջերը շատ բազմաթիւ են, ու բազմամեւօրէն գեղեցիկ, անմահօրէն գեղեցիկ: Ատիկա տեսնողը եւ ատոր ամենաբարձր արժէքն ըմբռնողը՝ Հիւկոյի թերութեանց կամ գործին թոյլ մասերուն վրայ իտասձ տեսնն իսկ՝ ինքզինք պարտաւոր կը զգայ յարեանքով խօսելու եւ մտքէն չ'անցընեն արդ թոյլ մասերուն պատճառով հսկային մեծութիւնը նսնմացնել եւ անոր գեղեցիկ զործերուն արժէքը փոքրացնել: Վերջին բաներ, նոյնիսկ յիմար բաներ շատ կան Հիւկոյի արտադրութեանց մէջ, կ'ըսէք օր մը ինծի Անաթոլ Ծրանս, Թրոքատէրոյի մէկ մեծ հանդէսին մէջ Հիւկոյի մասին իր ներքողական ճառը արտասանելէն ջիջ օր առաջ, բայց երբ նկատի ունենանք իր գեղեցիկ էջերը, ստիպուած ենք իտասովանիլ, որ այդ ահաւոր մարդը ամէն ինչ ունի, ո՛չ միայն զօրութիւն եւ շուք, զոր տեւէ մէկէն աւելի ունի, այլ՝ նոյնիսկ նրբութիւն, ո՛չ միայն բարձր քնարերգութիւն եւ հզօր դիւցազններգութիւն, այլ՝ մտածուած դիտողութիւն, սրամտութիւն, ամէն ինչ:

Անոնք՝ որ կը հեզնեն «մարդարէն», որ կար Հիւկոյին մէջ, մարդկային հոգւոյն ու հանճարին իրական մէկ մեծութիւնն է, որ կը հեզնեն, ճշմարիտ մեծ բանաստեղծին իսկութեան ու կոչման աւանդական ու հարազատադոյն ըմբռնումն է, որ կ'ունակութեն: Մարդկային

բանաստեղծութեան հսկաները, սկսելով հրէից մեծ բանաստեղծներէն, որ միմիայն «մարգարէ» անունով ծանօթ ու յարգուած են արդէն, «Մահապարսքային», «Խալալալային ու «Նահնամէ»ին քերթողները, Հոմերոս ու Վիրգիլը, Տանթիւն, Շէքսպիրն ու Կէօթէն, ինչպէս եւ մեր նարեկացին, աւելի կամ նուազ, ուղղակի կամ անուղղակի, իւրաքանչիւրն իր ժամանակին ըմբռնումներուն եւ իր խառնուածքին համեմատ, իրենց գործին մէջ եղած են բանաստեղծ-մարգարէներ, Աստուծոյ՝ կամ Իտէլիան՝ եւ մարդկութեան միջեւ միջնորդներ, մարդկութեան հոգեկան առաջնորդներ, եւ ոչ թէ լոկ խօսքի արուեստագէտներ կամ կեանքը նրբօրէն ու ճշգրտէն արտայատող պատկերահաններ: Հիւկո մարգարէութիւն չէ դերասանած. ան ծնած էր բանաստեղծ-մարգարէ ըլլալու համար եւ իր ճակատագիրն է, որ զորոմարտ, իր կոչումն է, որ կատարած է:

Անարդար են դարձեալ անոնք, որ զբաղարական քամելէն մը՝ կը կարծեն տեսնել Հիւկոյի մէջ, որովհետեւ նախ թագաւորական եղած է՝ Պուրպուրեան վերահաստատման շրջանին, յետոյ՝ Պոնափարթի փառարանիչ, յետոյ՝ նորէն թագաւորական, օւ յետոյ՝ յեղեղափական եւ հանրապետական: Ծիւղ է, որ իր կեանքի առաջին շրջանին մէջ, եթէ իր պրական բուն ուղին գտնելու եւ անոր մէջ վճարար յառաջանալու համար երկար չէ սպասած, քաղաքական եւ ընկերական հարցերու մէջ իր վերջնական դիրքը ճշդելու համար՝ զանազան փուլերէ անցած է, իր վանտէցի մօր աղղկեցութեան տակ, Լուի ԺԼ-ի եւ Շարլ Ժ-ի օրերուն՝ եղած է թագաւորական, յետոյ՝ Նափոլէոն Պոնափարթի հանճարի ու նկարագրի մեծութեան համար հիտացում ունեցած եւ անոր հզօրագոյն դիւցազններգակը հանդիսացած է ու պահ մը նոյնիսկ զազատական կայսրութեան մը Ծրանսայի մէջ հաստատման համախոհ եղած է (Նափոլէոն Բ.ը կայսր, եւ ինք վարչապետ...): Յետոյ Լուի-Ֆիլիպ ուսմկալարական թագաւորին օրով՝ բարեկամ եղած է այդ պետին, բայց իշխան Լուի Նափոլէոնի պետական հարուածով

Յրանսայի մէջ 1830ի եւ 1846ի յեղափոխութիւններով հաստատուած ռամկավարական կարգերուն ջնջումին դէմ խորապէս դայրացած, ան ալլեւս վերջնապէս դարձաւ յեղափոխական մը, ընդդիմադիր պայքարող մը, մոլեռանդ հանրապետական մը, ատոր համար հետացաւ նոյնիսկ իր սիրած հայրենիքէն, կամաւոր աքաղաղ մը անտոյզ ու նեղութիւններով լի կեանքը յանձն առաւ, եւ ալլեւս իր խառնուածքին ու մտայնութեան ամէնէն հարագատ քաղաքական վարդապետութեան, այն է՝ ժողովրդավարական, հանրապետական կառավարութեան մը սկզբունքին՝ վճռապէս յարած, այդ իտէալին համար պայքարեցաւ քսան տարի շարունակ, եւ նախօրէն Գ.ի անկումէն եւ Հանրապետութեան Յրանսայի մէջ վերջնական յաղթանակէն յետոյ, ան մնաց մինչեւ մահը իր երկրին մէջ այդ իտէալին մոլեռանդ պաշտպանը, անոր յաջողութեամբ պատկուած առաքելայր, եւ իր այդ իտէալն ընդլայնելով, զայն ամբողջ մարդկութեան տարածելով՝ ան եղաւ նաեւ համաշխարհային եղբայրական Հանրապետութեան մը վեհմ երազին երգիչը: Խժժածանքները հիմնաւոր չեն ուրեմն Հիւկոյի կեանքին ալ հանդէպ, ուր անուշտ սկարութեան բոլորներ, սխալներ կրնան գտնուած ըլլալ, բայց որ իր ամբողջութեան մէջ ազնիւ մարդու մը, զազափարապաշտ, հայրենասէր, մարդասէր մտաւորականի մը կեանքն է: Իսկ երբ Քլոտ Փարէր մը կը յանդգնի «ԺԹ» դարու ամէնէն մեծ սպառնչը՝ յորջորջել Հիւկոն, իր դերին մէջ է: Համիտեան կոտորածներէն յետոյ թուրքերը շողջորթող եւ թուրքին լուծին տակ ճողմուած ժողովուրդներն անարդող, պատերազմի ստեն թալաթեան կառավարութեան հրամանով կատարուած մեծագանդուած ահաւոր ոճիրներէն ետքն ալ թուրքի փաստարանը եւ զոհերուն անուանարկիչը հանդիսացող այս պարոնը, որ իր գրապէտ Հիւկոյի քով թղուկ մըն է, հասկընայի է, որ զապուշ նկատէ այն վեհ հողին, որ բոնաւորները խաբանելը եւ կեղեքուած ազգերն ու անհատները պաշտպանելը իր կեանքին ու գրական

նութեան զերազոյն նպատակներէն մին համարեցաւ:

Մեր նոր սերունդը քիչ կը կարգայ Հիւկո, եւ ցաւալի է ասիկա, որովհետեւ Հիւկո ազնուացնող, նկարագիր կազմող հեղինակ մըն է: Կարծողներ ալ կան մերոնց մէջ, թէ Փրանսացուց նոր սերունդըն իսկ ալլեւս չի հետաքրքրուիր Հիւկոյով, զայն հինգած, անհահական կը նկատէ: Իմանալով, որ մտադիր էինք յատուկ հանդէս մը սարքել ի պատիւ Հիւկոյի, ատոնցմէ մին ինծի կ'ըսէր. «Անիմաստ է, որ հայերը հանդէս սարքեն հեղինակի մը համար, երբ Փրանսացիք իսկ ալլեւս չեն կարդար զայն»: Այս տարօրինակ խօսք ըսողը տեղեկութիւն իսկ չունէր, որ տասնեակ հազարաւոր Փրանսացիներ ներկայ գտնուած էին Հիւկոյի յիշատակը փառաբանելու համար կազմուած շարք մը հանդիսութեանց, որ դեռ մինչեւ այս աշնան վերջը պիտի շարունակուին, զանազան ձեւերով (խմբական պոստիւներ եւ հանդէսներ այն բոլոր վայրերը՝ Յրանսայի մէջ եւ արեւ տեղուանք, ուր Հիւկո իր կեանքի մէկ մասըն անցուցած է, եւ այն: Յրանսացուց մտաւոր կեանքին մօտէն հետեւողներ գիտեն, թէ ինչքան սխալ է Հիւկոն տոնոնցմէ մոռացուած երեւակայելը. ինքզինքը յարող ունէ Փրանսացի գրողէս — նոյնիսկ ամէնէն արդիականը — կարողած է Հիւկոյի գլխաւոր գործերը, իսկ ժողովրդական զանգուածը զայն միշտ կը նկատէ բանաստեղծական մեծագոյն գեղեցիկ իր երկրին: Հիւկոյի տրամները անոր գործին ամէնէն ամուր մասը չեն, բայց «Էննանի» եւ «Լիւլ» Պլասը Քոմիտի Փրանսէզի խաղաքանկին մէջ են միշտ, եւ այդ խաղերու ներկայացմանց՝ թատրոնը միշտ լեփ-լեցուն է, որովհետեւ անոնք՝ Քոմիտի խաղերուն սէս՝ վեհ զգացումներ, ազնիւ ու շինիչ զաղափարներ ծաւալող գործեր են, ոսանաւորներու հրաշալի երաժըշտութեամբ մը արտայայտուած: Այս յիսնամեակի հանդէսներուն առթիւ, տեսնուեցաւ, թէ ի՞նչ խոր հիացումով խօսեցան Հիւկոյի մասին ո՛չ միայն Լիւսիէն Տէքսիփ կամ Փերնան կրէկի պէս հիններ որ՝ ինչպէս եւ դեռ ուրիշ շատեր՝

խանդավառ սքանչացող են հակային, ո՛չ միայն Լէոն Տոտէ մը, որ դեղեցկազիտական ու մա՛նաւանդ քաղաքական տեսակէտով մեծ վերապահումներ ունի Հիւկոյի գործերէն շատերուն մասին, բայց որ անոր բանաստեղծութեանց մէկ կարեւոր մասին համար (մա՛նաւանդ «Լայնցողութիւններ», «Պատուհասներ» հատորներուն) յայտնեց աւելի քան երբեք ջերմ եւ անխտն հիացում, այլեւ այնպիսի զրոյներ, որ նոր արուեստի մարդիկ են, զերազանցապէս արդիական մտքեր, Լէոն-Փօլ Փարկ մը կամ Ալեքսանդր Արնու մը:

Ես Հիւկոյապաւտ մը եղած եմ պատանութեան օրերէս եւ այդպէս ալ մնացած եմ. անսահման են իմ սէրս ու երախտադիտութիւնս այդ հզօր ու բարի քերթողին համար, որուն գործերուն ընթերցումը՝ կեանքիս առաջին, նախապարտատական շրջանին՝ ինծի անհուն հոգեկան հրճուանքներ պարզեւած, մարդըն ու զրադէտն իմ մէջս կազմելու համար մեծապէս նպաստած է (թէ՛ն իմ ինքնութիւնս դտնելէս յետոյ զգուշացած եմ նմանող մըլլալէ հակայ վարպետին եւ իմ խառնուածքիս համեմատ ճամբաս գտած եւ իմ դործս կերտած եմ): Իրմէ յետոյ, ճանչցած եմ այն երեք միւս հրակաները, որ են Տանթէ, Եէյքսփիլը, Կէօթէ. իրեն հետ գրեթէ նոյն տտեն ճանչցած եմ նաեւ Լամարթիին ու Միւսէն ու սիրած եմ առաջնոյն «Եւոզիսմ տալիզ»ին հոգեշունչ վիհ մեյազանակութիւնը եւ երկարողին սրտալից քերթութիւնը եւ կենսալից ու զմայլելի թատերախաղերը. աւելի ետքն է, որ ըմբռնած եմ թանկագին

արժէքը այն ազնուական մտածող-բանաստեղծին, որ Վինյին է եւ մասնաւոր գորով մը զիս անոր կապած է (այնպէս որ՝ անոր պաշտելի «ՁԷՔՐՔՐՔՐՔՐ»ը եւ լատապոյն քերթուածները թարգմանած եմ). Վինյինն իսկ առաջ, ես անձնապէս «զըտած» եմ Պօլէրն ու Խակար Փոն, Պարրենն ու Լէոփարտին, Հայնէն ու Վերլէնը եւ անհունապէս սիրած եմ զանոնք, ինչպէս եւ աւելի յետոյ (ու յիշատակելով միայն նոր ժամանակի եւրոպական բանաստեղծներ), Միցէրիշվիչը, Եէլին, Թէոֆիլ Կոթիէն, Լըբոնթ տը Լիլը, Մալարմէն, Ռեմպոն, Լաֆորկը, Մամէնը, Մեթերլինկը, Վերհաուսը եւ ուրիշներ, բայց այդ բոլոր սքանչելի բանաստեղծները, որոնցմէ՛ն ոմանց համար — Պօլլէր, Վերլէն, Հայնէ, Լէոփարտի, Փօ — սրտի մեծ հակում ունեցած եմ եւ ունիմ ցարդ, չեն կրցած հիացմանս մէջ իր հսկայի պատուանդանէն վար առնել «Հիւկօ հայրիկը». ան մինչեւ այսօր ինծի համար կը մնայ Փրանսայի մեծագոյն քնարերգակը՝ Վերլէնէն եւ Ռոնսարէն ի վեր ու միակ դիւցազնեղակը՝ «Շանտոն տը Ռոլան»ի քերթողէն ի վեր. մինչեւ այսօր ան կը մնայ ինծի համար իբր համամարդկային բարձր քնարերգակ եւ նոր ժամանակներու հզօրունչ դիւցազնեղակ, այնքան մեծ, որքան մեծ է Կէօթէ իբր իմաստասէր բանաստեղծ, որքան մեծ են Եէյքսփիլը եւ Պալլաք իբր մարդկային կեանքի խորաթափանց հոգեբան պատկերահան ու մեկնիչ, եւ ինչն է, զոր՝ Պալլաքին հետ՝ Փրանսական ժողովուրդը կրնայ զնել իբր զբական հեկայ՝ մարդկութեան զերազոյն հանճարներու հոյլին մէջ:

ԱՐՇԱՅ ԶՊԱՆԵԱՆ

Վ. Հ Ի Ի Կ 0

ULTIMA VERBA (*)

...Եթէ նոյնիսկ գերանի ստորութիւնն հանրային
հարեբային նողկալի ծնրադրելու աստիճան,
Եթէ Անգլիան ու նոյնիսկ Ամերիկան միասին
Ախորեային ասեն՝ ա՛յ, վախենում ենք, թո՛ղ նրան,

Եթէ նոյնիսկ մենք լինենք տերեւների պէս ընկած,
Ուրանան մեզ բոլորիս, որ շոգումեն կեսարին,
Եթէ նոյնիսկ պանդուխտը ափ առնի դուռը մարդկանց,
Պատաստուած, զգգուած, ինչպէս մեխից՝ ցնցոտին:

Երբ անապատն, ուր Աստուած բողոքում է մարդու դէմ,
Ի բաց վանի վանեալին ու տարագրի տարագրին,
Եթէ նոյնիսկ, բոլորի նման զճուճ ու դժխեմ,
Շիրիմներ դուրս շարտեն՝ գոհուածների օրհնեալ դին,

Ձե՛մ ընկճուի ես բնաւ: Շուրթերիս ո՛չ մի տրտունջ,
Անվրդով, սուգը սրտիս, քամահրելով հատը գորշ,
Ես կը սեղմեմ ձեզ կրծքիս իմ ախորում դառնաշունչ,
Օ՛, Հայրենի՛ք, իմ խորան, Ազատութի՛ւն, իմ դրօ՛շ:

Ուզեկիցներ իմ ազնիւ, ես չեմ դաւել ձեր ուխտին:
Հալածեալներ ենք, սակայն մեր իդէալն է սուրբ դաշինք:
Կը փառաստրեմ ես նրանց, ում ծաղրում է թշնամիւ,
Ես կ'այապանեմ բոլորին, ում բարձրացնում են երկինք:

(*) (Լատիներէն) — Վերջին խօսք:

Գլխիս մազուող մոխրի տակ ես՝ ֆուրձ հագած, կը դառնամ
Զայն, որ գոռում է՝ անէ՛ծֆ, բերան, որ միշտ կ'առի՝ ո՛չ:
Մինչ քեզ կուլըր ցոյց կը տան քո մանկալիկն ու ծառան,
Ես քեզ, Կեսա՛ր, ցոյց կը տամ գծանցի մի խոռոչ:

Դրժումների եւ բոլոր գլուխների դէմ վհատ
Ես կը ծալեմ թեւերըս, ցասումնայից, բայց ժպտում:
Ընկածների նկատմամբ տաճուող անոյս իմ հաւատ,
Եղիբ ինձ սին բրունգէ եւ կարով ու խնդուքիւն:

Այո՛, քանի նա մնայ, թէկուզ կանգուն կամ անկեայ,
Օ՛, Ֆրանսիա՛ սիրեցեայ, որ ողբում եմք օրն ի բուն,
Ես չեմ տեսնի քո անուշ ու տխուր հողը դարձեայ՝
Նախնիներես գերեզման եւ սէրերես ֆայցրբ բոյն:

Զեմ տեսնի ափրդ կրկին, որ փորձում է ու գերում,
Բացի պարտից, Ֆրանսիա՛, աւա՛ղ, ոչինչ չեմ յարգի:
Ես կը խփեմ վրանքս տանջուածների ճամբարում
Եւ կը մնամ ախորեայ, որ մնամ միշտ ես ստէի:

Ընդունում եմ ախորըս, ի՛նչ փայթ, թող վերջ չունենայ,
Ու չեմ տեսնում իմանայ, կշռադատել այս պահին,
Թէ խոնարհուե՞լ է արդեօք նա, որ թւում էր անահ,
Եւ թէ մեկնու՞մ եմ շատեր, որոնք պէ՛տք է մնային:

Եթէ հագար եմ, ո՛ր, բա՛խտ, նրանց հետ եմ յարածամ:
Եթէ հարիւր՝ Սիւլայից չեմ երկնչում ես նորէն,
Եթէ տասը դիմանայ, տասներորդը կը դառնամ,
Իսկ եթէ մէկը մնայ, ապա այդ ե՛ս կը լինեմ:

Թարգմ. Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

Տ Ղ Ա Ն

Օ, սարսափ, սարսափ...

ՀԷՏՔՍՓԻՐ, «ՄԱՔՊԷԹ»

Թուրքերն անցան այստեղից... Ամենուր մահ ու անք...
 Քիտսը, շէն այդ կղզին, որ ողջ գինի էր ու սէր,
 Քիտսը, որ շնչում էր կանաչուքեամբ ու ծաղկով,
 Քիտսը, որ կանչում էր պալատներով ակնաքով,
 Ազդիկներով վէտվտուսն ու ջրերով կապուտակ,
 Արդ դարձել է մեխրակոյտ, դարձել այրուած փլատակ:

Թուրքերն անցան այստեղից... ամենուր սեր է ու սուգ...
 Ու սեւահնած պատի մօտ մի պատանի տրտմաշուք,
 Կապոյտ, կապոյտ աչքերով մի յայն տղայ մոլորում,
 Գլխահակ քիկն է տառի ներմակաքերք մասքեմում,
 Սասկ երկունսն են փրկուել ու երուսից ահարկու,
 Սոսկ երկու շունչ կենդանի՝ ապառիծած մէկ-մէկու:

— Ո՛վ հեզ մանուկ, որ այդպէս մնացել ես մեծ-մեծակ՝
 Ոտարապիկ կծկուելի քա մասքեմու շուքի տակ.
 Ասա՛, ինչո՞վ ամաքեմ սուգը երկինք աչքերիդ,
 Ես ի՞նչ տամ քեզ, որ սքքես արցունքներդ քանձրաշիք,
 Որ քա երկինքը պարզի ուրախութեան անձրեւով,
 Վեր բարձրացնես գլուխդ, ժպտաս սիրուն ու սիրով:

Ասա՛, ինչպէ՛ս ամաքեմ, փոքրիկ տղայ, վիշտդ մեծ,
 Ես ի՞նչ տամ քեզ, որ դառնաս մոյն այն սղան՝ հուր ու պէծ,
 Ուրախ քափ տաս մագերիդ յաշերը, որ տակուին
 Չեն ենթարկուել մկրատի անվերապահ ռաստերին,
 Եւ որ հիմա նակատիդ խոնարհուել են տխրագէտ,
 Արտասուտեմ են ուռնու առուին հակուած ճիւղի պէս:

Ի՞նչը կարող է արդեօք փարատել ցարը հոգուդ.
 Սէզ շուշա՞նը իրանի՛ քա աչքերի պէս կապոյտ,
 Նա որ ծաղկում է հեռուում, եզերքներին ջրհարի,
 Կամ պտո՞ւղը դրախտային Թիւրքա կոչուող այն ծառի,
 Որի վիթխարի ստուերից քէ դուրս ելնել ուզենայ
 Նժոյցը, նա հարկ է որ հարիւր տարի պլանայ...

Կուզե՞ս, անուշ իմ տղաս, քեզ նուիրեմ հեքիաթի
 Հազարագոյն քաչունը, որ իր ձայնով արծաթի
 Դայլայլում է սրնգից ու ծնծղայից քաղցրալուր,
 Ի՞նչն ես ուզում, շուշա՞նը, պտո՞ւղը շոգ, հա՛ւքը հուր...
 Ու հէ՛ք տղան, յայն տղան ասաց ձայնով խորն ու գուսպ,
 — Ինձ պէտք են գէնք ու վառօղ, գէնք ու վառօղ եմ ուզում...

Թարգմ. Ս. ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

Վիկթոր Լիւկո

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Օ Շ Ա Կ Ա Ն

Վ Ի Ք Թ Ո Ր Լ Ի Ի Կ Օ

Հիւկօ ծնաւ ու ապրեցաւ Ֆրանսական դրակահուսթեան սահմանազրուխին։ Ու Եւրոպայի Համար ալ նշանակութիւն մը ունի — իբր բոմանթիք խառնուածքի տիպարը։ Ֆրանսա՝ բոմանթիք մեռած է։ Այլուր՝ Հոգեվարք։ Եթէ երկու պատերազմներ չեն մեռցուցած զայն իբր կեանքի բովանդակութիւն, եթէ Փոէոյտիզմը չէ սպաննած սէրը, երազը ու Հանճարի Հեքիաթը, եթէ գիտութիւնը չէ մեքենականացուցած մամբորդութեան ու Արեւելքին գունազեղի, էկզոթիքի Հմայքը, եթէ մարքսիզմը չէ փնացուցած թէ՛ անհատին մասնաւոր արժէքը մարդկային պատմութեան շրջափոխութեան մէջ, թէ՛ այդ պատմութեան իտէալիսք, իտէալ պարունակութիւնը, եթէ 1900ի արուեստներու մեծ յեղափոխութիւնը զայն ի վերջոյ չէ թաղած, ամէն պարագայի՝ ան, բոմանթիզմը, իբր դրական ըմբռնում, այսօր յոգնեցուցիչ, ձանձրացուցիչ յիշատակ մըն է մարդոց մտքերուն մէջ։ Միայն այսպիսի առիթներու է, երբ Հարիւրամեակը կամ Հարիւրյիսունամեակը կը տօնուի, որ Մեծ Հիւկոն կրկին ձեռք կ'առնուի։ Մեծ բառերն ու պատկերները, փչուած քնարերգութիւնը, ողբն ու երազը Հարիւր տարի ետք միայն ծիծառ կ'ը տեսցնեն։ Այս բառերը Հիւկոյին չեն ուղղուած, նկատելով, որ ան կը պատկանի

բոմանթիքներու երկրորդ սերունդին — 1840էն 1870 — որ շատ աւելի առնական ու զուսպ էր, քան Լամարթին ու Վիլյէի։ Ֆրանսայի մէջ Հիւկոյի դրակահուսթիւնը ներշնչարանն եղաւ պառնասեան դպրոցին (Լըբոնդ աբ Լիլ, Կոթիէ, ու աւելի վերջը՝ Պօալէր), մեկնակէտը եղաւ բնութապաշտ դպրոցին, իր պաշտպանած Հանդանակով, թէ՛ «Իճէ որ բնութեան մէջ կայ՝ արուեստի մէջ ալ կայ»։ Նախահայրը եղաւ խորհրդապաշտ դպրոցին՝ Բէժպոյի, Վերլէնի ու Մալարմէի վրայ իր դործած ազգեցութեամբ։ Հիւկօ ո՛չ դպրոց, ոչ ալ առաքեալ ունեցաւ։ Մարդիկ իրժէ առին այն՝ որ ուզեցին, ու մեկնեցան իրենց ճամբան, զայն մոռցած։ «Սիրտովս էր միայն, որ ապրեցայ», — կ'ըսէր ան ու Հաւանաբար ուզէր, որ իբր կեանքը ներկայացուէր մարդոց զգացումներուն ուղղուած լեզուով մը, այսինքն՝ քնարերգութեամբ ու դիւցազներգութեամբ։ Ու արդար պիտի ըլլար նման կերպ մը։ Իր երիտասարդութիւնը պէտք էր արուէր քնարերգական բառերով, մինչ Հասունութիւնն ու ծերութիւնը՝ դիւցազներգական լեզուով։ այնքան յարմար է նման շունչ մը իր առասպելական կեանքին։ Ներկայ արժեզրկումին մէջ մեծ դեր մը ունի այս պարագան, — անոր կեանքը այնքան նոյնացած էր իր ստեղծումին

Հետ, որ մարդիկ, առաջին իսկ ճաշակի փոփոխութեան, ընտրելով նուազագոյն ճիգի ուղին՝ գործն էր, որ թաղեցին մարդուն մէջ: Ու Հիւզօ մնաց առանձին, առապելային անձ մը, որ պատահմամբ ոտանաւոր ալ դրած էր:

Մինչեւ 30 տարեկան, Հիւզօ բացառիկ արժանիք մը շունչի: Եստ բնական ընտանիքի մը մէջ մեծցած է, — բազմանդամ. հայր ու մայր բաժնուած կ'ապրին, մօր սիրահարէն ու փիլոնազուրկէ մը լատիներէնի դաս կ'առնէ, կը ճամբորդէ Իտալիա, Սպանիա, Անգլիա, Գերմանիա, լուսկեաց, մարմարեայ ճակատով, յաւակնոտ: Ամէն տղու պէս թատր կը դառնայ պղատոնական սիրոյ ու զգայապաշտ ցանկութիւններու պայքարին, ոսկայն շատ քիչերու պէս ալ մինչեւ մահ կը տառապի անլուծելի երկուութենէն: Խոր պաշտամունքը ունի Շէյքսպիրի, Լորէ տը Վէկտի Գալտէրոնի ու մա'նուանդ՝ հետեւողութեամբ իր տարիքի ու միջավայրի մտայնութեան՝ Եսթուպիանի: Կանխաւ տաղա'նդ, — 14 տարեկանին թատերախաղ դրած է, 15ին՝ Պետական Կաճառի մրցանակ չաճած, 17ին՝ դրական թերթ հրատարակած, ամուսնացած (արարողութեան ընթացքին մեծ եղբայրը կը խենթեանայ...), 20 տարեկանին՝ զերթուածներու առաջին հատորիկը տպած, Պատուոյ Լեգէոնի շքանշանը ստացած, օժուած պաշտօնական բանաստեղծը արքայական տոճմին, ու 28 տարեկանին արդէն ամբողջ ոտմանթիք շարժման ղեկավար միտքը դարձած ու լեցուած, յորդած՝ Նափոլէոնի պաշտամունքով...

Հովը կ'առնէ ու կը տանի դաշտերէն շոքիկներէն գետին ինկած բալուտը, Կաղնի՝ գայն կը ծեծէ լեքան վրայ, Նաւակ՝ գայն կը ծեծէ ծովուն վրայ:

Գասական, քաղցր, Լամբրիինի հետեւողութեամբ Տաղերու առաջին շորս տողերն են, Հով, բնութիւն, ծով, — մանր երակները նոր թափ առնող դրականութեան: Ու եթէ կանխաւաւ ըլլալը

արժանիք մը ունի, այդ ալ կեանքի վիճակներուն խիտ, արագ գնացքն է իր մէջ, որ տարուէ տարի անկիւն կը դառնայ ու երակ կը փոխէ: Ընթերցում, խոկում, ապրում ու անծայր փառասիրութիւն, — Տաղերու տղեկը յանկարծ տղամարդ է, իմացական լայն պաշարով եւ որ 1827ին հրատարակ կը նետէ իր յեղափոխական Գրումուելը, որուն յատկաբանը կը բըղբկտէ դասական հանգանակները, կը յեղաշրջէ բեմական արուեստը, կը բանայ ոտմանթիք թատրոնի կարճ, փոթորկալից կեանքը: Երկու տարի յետոյ՝ «Օրիանթալներ»ը, որ տեղական գոյնի երակը կը մտցնէ դրականութեան մէջ, ինչպէս եւ ուժականութեան պահանջը ու պատմութեան մտասեւեռումը: Անցեալը, Հետաւորը, ներկայէ դժգոհանքը, — դիժեր՝ ճակատագրուած աւելի լայն զարգացում ստանալու: Հիւզօ պատմութեան երգած է մանկութիւնը, երիտասարդութեան՝ պատմութիւնը ու կէս դար տեւող ու շծերացող ծերութեան՝ ամբողջ մարդկային անցեալն ու ապագան:

Ինը տարին — 1822էն մինչեւ 1831 — բաւած էր, որպէսզի Հիմնաւորուի անոր արուեստը, ու ինք զլուխ անցնի իր օրւան դրական շարժումին, ղեկավարէ ոտմանթիքով, քաղմած իր Կարմիր սալոնին մէջ, շրջապատուած խանդավառ, կենսունակ երիտասարդներէ, պաշտուած՝ կիներէ, իրարու խառնած քաղաքական փառասիրութիւնը, ընտանիքին սէրը, ընկերային ու սիրային եռուն կեանք մը, խուսած, ատուած, փառաբանուած, նախանձուած, հալածուած, սակայն անզրուպելի ու անօրինակ ժողովրդականութեան մը ալիքին վրայէն նետուած ցայտէջ ցայտէջ սրտէ սիրտ:

Ստեղծագործումի երկրորդ թափը, հեղեղը՝ կը տեւէ տասը տարի: Ու ան, որ իր ճիգին մեծագոյն մասը տրամադրած էր թատրոնին, Փրանսական Շէյքսպիր մը դառնալու մտադրութեամբ՝ բանաստեղծութեան մէջ էր, որ պիտի իրազորուէր ինքզինքը, տենդոս, մուլիքին աշխատանքի մը գնով, որ հրատարակ պիտի նետէր 1831ին «Ալման տերիւմեր», 1835ին՝

«Վերջալայսի երգեր», 1837ին՝ «Ներաշխարհի ճայներ», ու 1840ին՝ «Ճառագայթներ եւ ստուերներ»:

Ձգալայաշտ, մեղամաղճոտ շունչը.
Ծաւնկի, ծաւնկի՛, ծաւնկի՛ իբէք հոգիմ
վրայ,
Ուր բու հայրդ ու հայրը, մայրդ ու մայրը
կը նայնաման,
Ուր ապրածները բոլոր խոր քանով մը
կը մնջեն:
Վիհիմ խորը անիմները կը խառնուին
փռշիւն.
Ուր հորմէշ վար ուրիշներու հայրերը՝
Ինչպէս ալիք ալիքի տակ, ծովերում մէջ
անյատակ:

Հիւզօ սակայն ոչ իսկ շեշտ մը կորսնցուցած է իր զուսպ առնականութենէն: Ո՛չ զեղազիտական, ո՛չ բարոյագիտական, ոչ ալ փիլիսոփայական՝ վճռական, սահմանափակ ուղղութիւն մը ունի: Պարզ բանաստեղծութիւն, որուն մէջէն գաղտնի, զսպուած ուժ մը արդէն կ'ուղեւորուի դէպի դիւցազներգութիւն, անցնելով նախ քաղաքական ճամբէ մը (Վերջալայսի երգերը): Յետոյ, յանկարծ, վերադարձ մը դէպի դասականութիւն, տեսակ մը ինքնամոտիմ, ինքնապաշտպանութիւն: Սաստկացած էր քննադատութիւնը իրեն դէմ ու ինք ստեղծած էր Օլիմպիս անունով երկրորդ անձ մը, իր բուն, անմասն չելի էութիւնը, իր առանձնութիւնը լեցրնելու սահմանում: Այս է ոգին իր երրորդ հատորին, որ երաժշտականութեան մասնաւոր շեշտ մը կը ստանայ իր շորթրդ գերքին մէջ: Վալերի բտած է իրեն համար, — Լեզուի մեծագոյն երաժիշտը:

Բոլոր կիրքերը կեանքի տարիքին հետ կը
հեռաթան,
Մին իր դիմակը, միւսն իր դաճակը
շայկած,
Նման խումբին հստիտներում, քր երգելով
կը ճամբորդէ
Ու երթալով կը պոստիկնայ բլրակներու
կոնակիմ.
Բայց դու, ո՛վ Սէր, անցնելի կը մնաս:

Տրտում ու լուրջ, մա՛նաւանդ իր գործին մէջ, Հիւզօյի երիտասարդական շրջանը կը գոցուի այս շորթրդ գերքերով: Յախուռն, առնական, սակայն քաղցր: Այս է որակը իր արժէքին, որ ապագային պիտի ընդարձակուի, մեծնայ, բայց իր էութեան մէջ պիտի մնայ անփոփոխ:

Իր թատրոնը — «Էռնամի», «Լիւմբուրգ Պարծիա» եւ «Ռիլ Պլաս», 1830-1840, (իւրեւր համար միայն կարեւորագոյնները) իրենց յարուցած ազդուելով միայն կը յիշուին այսօր: Ազդեցութիւն մը, իրենց յաջորդող շրջաններուն վրայ շա՛տ դորաւոր ազդեցութիւն մը ըլլալէ զատ ուրիշ բան չեն կրցած ըլլալ: Սակայն ամբողջ 18րդ եւ 19րդ դարերու թատրոնէն միայն իրն է, որ դեռ կրնայ բեմադրուիլ:

Ու օր մը Հիւզօ կը մեկնի Ծրանաստիճան, վերաւորումս քաղաքական հետապնդութիւն մը զարմանելու համար առանձնութեան մէջ: Փախուստ մըն էր: Իր ամենամտերիմ բարեկամը, Սէնթ-Պէտլը իր կնոջ սիրտը զրաւած էր, ինք կհնակցութեան սկսած էր ուրիշէն խլած հոմանունի մը հետ (կենակցութիւն, որ երկու օրուան մէջ որոշուած՝ պիտի տեսէր ամբողջ կէս դար) զայթակղութիւններ այս եւ ուրիշ առիթով մը (եբբ երեւան հանումս էր ուրիշի մը կնկան հետ ապօրինի յարաբերութիւնը), իր աղջիկը տուածին հետ միասին կը խեղդուէին գետի մէջ, իր հոմանունիին աղջիկն ալ կը մեռնէր, — այս բոլորը իր անձնական կեանքին մէջ բաւարար չէի՞ն, որ ան փնտելը մեկուսացումը, մա՛նաւանդ եբբ մէկ գիւերուան մէջ 20 տարուան իր ամբողջ քաղաքական յոյսերն ու գործունէութիւնը հիմնադրուած կը կործանէին իր սաքերուն, իբր հետեւանք 1848ի յեղափոխութեան: Ու ան, շեղուած մահուան գաղափարով, միտքը բացած դէպի փիլիսոփայական կալուածները, բունկած ընկերային արդարութեան պահանջի կերթով՝ կը քաշուէր Մոսկի մշուշներուն կորուսած կողմի մը ու կը լծուէր աննախընթաց ստեղծագործութեան:

Մինչեւ այդ թուականը, 1852, հրատարակած էր, երկու տարին մէկ հատոր,

գիրքը դուրս միջին հաշուով 3500 սող : Սակայն հիմա, հոն, կղզիին մէջ գոց-
 ւած, կիրքի այնպիսի պահեստ մը յան-
 կարծ երեւան կու գար, այնպիսի ուժ
 մը, արկած մը, որ գրական նոր հանք մը
 կը գտնէր, կը պեղէր անհնայօրէն, խե-
 լայեղ թափով մը կը պոռթկար դուրս՝
 ամուլն ու պարարտը կուրօրէն իրարու
 խառնած : Աքսորի իր առաջին մեծ երկին
 ձեռնարկած աստե՛ն ան կրցաւ ըսել .
 «Մինչև հիմա բրածո ժամանցէ զատ ու-
 րիչ բան չէր» : Երկու ամիս անդու, ան-
 զուսպ աշխատանք՝ 7000 սող նետած է
 թուլթիւն : Կատաղի բնութիւնն էր, ա-
 զատութեան դիւտն էր, թէ յեղակարծ
 ժայթքումը զազանի խմորումի մը — ա-
 մէն պարագայի, Հիւկօ կը մագլցէր, ան-
 ժխտելիօրէն, ոչպի մեծ ճակատագիրը :
 Կը ծնէին «Պատիժները» (Les Châtiments) :

Այս գրքին այժմէականութիւնը կոր-
 սրած է, որովհետեւ ան կառչած էր այժ-
 մէականութեան : Ատով իսկ խոցելի՝ ներ-
 կային համար . իր ժամանակին՝ պատե-
 րազի յայտարարութեան պէս բան մըն
 էր, Նափուէն Երրորդի զէմ նետուած,
 մէկ անձի կողմէ, որ սակայն կոթնած էր
 ամբողջ ժողովուրդի մը ծածուկ ցանկու-
 թեան : Իր քերթումները զաղտնի ճաճ-
 բաներով Երկիր կը մտցուէին, կը բաժ-
 նուէին, կը խանդավառէին, կը լացնէին,
 կը սփոփէին, ատելութիւն կը տարածէին,
 կը կրկնուէին ականջէ ականջ՝

Կրնաս այս մարդը սպաննել
 Ամենայն հանդարտութեամբ...

Ժայռին ծայրը կանգնած, ծովուն
 զէմ բացուող, քաղցր՝ բայց ատելալատ,

(Հատուած)

առանձին՝ բայց շրջապատուած միլիոնա-
 ւորներէ, Հիւկօ, կը յիշէ Նափուէնը իր
 աքսորին մէջ նման պահու մը .

Անհետացումը լայնատարած այգ
 փառքին...
 Արեգակէն՝ որ կը ծագի, միմչև գիշերը՝
 որ կը սկսի,
 Մեկուսացում անվերջ, լիում ու բանտ,
 Զիճուարն արիւնտ շեմին է կանգնած,
 Ծով է միմչև հարիզան :
 Ժայռերը լերկ, անտառները պծալի,
 Ճամբայք, տարածոյք,
 Առագաստներ՝ որ կ'անհետին մեկնող
 յայտի մը նման,
 Ու անդադրում ձայնը ծովուն ու
 անդադրում ձայնը հովում :

Տասնվեց տարի է կը պայթարէր, կը
 տատապէր իրմէ դուրս ապրող արժէքնե-
 րու համար, ու կ'ապրէր՝ ներքին պրկու-
 մի մը մէջ, որ իրմէ դուրս կը ձգտէր :
 Ատենը եկած էր, որ ալ թուլնար, դատ-
 նար էտ, իր հին, մտերիմ անձին, տեսակ
 մը կարօտովը զուտ անձնական ապրու-
 մին, արտմութեամբ : Տասնվեց տարի ա-
 նըստորագիր ու անանձնական հաւաքա-
 կանութեան մը խորհրդանշանը եղած էր :
 Զդուանք, թէ կարօտ, ամէն պարագա-
 մի, իր յաշուրդ գործը զուտ քնարերգա-
 կան բնութիւն — «Եռկումներ» (Con-
 templatons 1857) :

Ու, քիչ մը սպառած իրենց իսկ ան-
 ծանօթ կատաղութիւնէն, որ շղթայադեր-
 ծած էին իր սողերը Փոքրիկն Նափուէն-
 նին զէմ՝ ան ձեռք կ'առնէր այդ հին գոր-
 ծը, վերագտնելու յոյսով իր խառնուած-
 քին երկրորդ, անտեսուած բեւեռը — ապ-
 բելու համը ու մեռնելու արտմութիւնը :

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ

Վ. Հ Ի Ի Կ 0

ՏՐՏՄ ՈՒԹԻՒՆ ՕԼԻՄՓԻՈՑԻ

Դաշտերը սև չէին բնա, երկինքը չէր մթամած,
 Կապոյտին մէջ անսահման՝ երկրին վերև տարածուած՝
 Տիւն սկիւշող կը փայլէր,
 Օղը լի էր բոյրերով, մարգը լի էր դալարեօք
 Երբ նա տեսաւ վերստին այն վայրերն ուր՝ ստեօք՝
 Սիրտն հոսեցաւ կարեւկէր :

Աշունն ընդոյր կը ժպտէր. բլուրները գեղամայն
 Կը հակէին դէպի ձոր պարակներնին դեղանազոյն.
 Եւ դարձած վե՛ր դէպի Ան,
 Զոր համագոյք կ'անուանեն անթիւ թռչունք որ էին
 Բան մը թերեւս ըսելով մարդ էակէն, կ'երգէին
 Իրենց երգը սրբազան :

Ուզեց ամէն բան տեսնել, չնայլը՝ մերձ ակնադրեր,
 Հիւզն՝ ուր ողորմն աղբասիճն՝ իրենց քանն էր պարպեր.
 Մերօն հացին հոտեւան,
 Թափառոցները սիրոյ՝ խորն անտառին, եւ այն ծառն,
 Որուն շուփին տակ նստած՝ համրոյրներով հոգեխառն՝
 Մտոցած էին ամէն բան :

Ու պարտեղը փնտռեց, եւ տունը մեկուսի,
 Վանդակապատն՝ ուրկէ շեղ ծառուղի մը կ'երեւի,
 Մրգաստանները հարուստ :
 Ան կը քալէր դալկահար : Ի ձայն փայլին իր խոհուն,
 Մէն մի ծառի կը թուէր՝ թէ ստուերն էին օրերուն
 Դէմը կ'ելլէր ամէնուստ :

Ան կը լսէր սարսույն իր անտառին մէջ ընտել՝
 Այն մեզմ հովին, որ ի մեզ բրբռացնելով ամէն բնի,
 Կը յուզէ սէրը նիրհող,
 Ու շարժելով յազք կազնին, օրրելով վարդը գոգտրիկի,
 Բնութեան հոգին է գոգցես, որ ամէնուն վրայ յուշիկ
 Կ'երթայ բառիլ փոխն ի փոխ:

Երկարօրէն նայեցաւ այն հայկազ ձեւերուն,
 Զոր վեհանդորը դաշտերուն մէջ կը գգեմու բնութիւնն.
 Մինչեւ գիշեր, բախժալի,
 Թափառեցաւ խոկալով, մերք երկինքէն հմայուած,
 — Աստուածային կերպարանք — եւ մերք լինէն լուսամած
 — Աստուածային հայելի:

Յուշածելով իր սիրոյ քաղցր արկածներն, եւ առանց
 Ներս մտնելու, հայելով՝ փարիս մ'իրբու՝ անբափանց
 Ցանկորմներուն վրայէն,
 Թափառեցաւ օրն ի բուն: Գիշերը երբ վրայ հասաւ,
 Զգալով սիրտը գեղուն տրտմութիւնով մը անբաւ,
 Ազազակեց դառնօրէն՝

«Խռով էր հոգիս. ուզեցի գիտնալ, աւա՛ղ, թէ արդեօք
 Պահուած էր դեռ հեղանիւթն իր սափօրին մէջ շքեղ.
 Եւ ուզեցի տեսնել, թէ ի՛նչ էր ըրած ձորն անհող,
 Այն ամէնէն, գոր սրտու ձգած էի ետ այնտեղ:

«Ինչքա՛ն արագ, Աստուած իմ, աստ ամէն բան կը փոխուի.
 Եւ դուն ինչպէ՛ս կը մտնաս, ո՛վ Բնութիւն անզգած,
 Ինչպէ՛ս անձնիւր շարժումիդ՝ կը խորատես այն գազտնի
 Եւ նուրբ թելերն, որոնցմով մեր հե՛ք սիրտերն են կապուած:

«Մացառո՛ւտի են փոխուեր մեր խուցերը սազարթեայ.
 Մեր անունները կրող ծառն ինկեր է կամ մեռեր.
 Հոս-հոն վագր, ցառկառող լակտներուն անուպայ՝
 Ոտից կոխան են եղեր վարդերը մեր արեգջեր:

«Կը փակէ պատ մ'այն աղբիւրն՝ ուրկէ տօթէն ծարաւի՝
 Անտառներէն վերադարձին՝ ճէ կը խմէր գուարթօրէն.
 Ափերուն մէջ ջուր կ'առնէր, ճնքո՛ւշ պարիկ չարաննի,
 Եւ փայլփլուն մարգրիտներ վար կը բափէր մատներէն:

«Սալարկեր են ու շտկեր ուզին ամհարք ու դերբուկ,
Ուր՝ աւագին մէջ մաքուր գեղեցկօրէն գծուելով,
Եւ փոքրով հեզեութիւնն իր մանրութեանը փափուկ,
Ոտքն իր սիրուն կը բուէր ծիծաղիլ լա՛ւռ ստէրս քով:

«Ճամբուն կոպարն հիմաւորցց, սրուն վրայ սովոր էր
Հանգչիլ երբեմն եւ ինծի մտիկ բնել, երազուն,
Ա՛լ մաշեր է, մութին մէջ ա՛յնքան յանախ է բախեր
Իրիկուան դէմ ետ գարձոգ հեծեծալից սայլերուն:

«Անտառը հոս կը հատնի եւ ուռնացեր է հեռուն.
Այն ամէնէն, որ մերն էր՝ գրեթէ ոչինչ կը մնայ.
Եւ ա՛լ մարած ու պագած մոխրակոյտի մը հանգոյժ՝
Չորս հովերուն կը ցրուի յիշատակաց դէզն անա՛:

«Չունի՞նք այլեւս գոյութիւն. բռած գացա՞ծ է մեր ժամն.
Ընդունա՞յն են մեր հիգերն. այլեւս ան ետ չի՞ դառնար.
Կը խաղայ օդն ստտին հետ՝ այն բոցէից, ուր կու լամ.
Տունս ինծի կը հայի իբր անցորդի մը օտար:

«Պիտի անցնին ուրիշնե՛ր այն տեղէն, ուր մենք անցանք.
Մենք եկանք հաս, ուրիշներ պիտի գան ույժմ, եւ գիճով
Հոգիներուն մեր երկու փորձած անուրջն՝ անոնք ցանց
Շարունակին պիտի հաս, գայն անուարտ ձգելով:

«Քանզի ոչ ոք երկրի վրայ յանգ կը հանէ լիովին.
Էաւագոյնը էակաց՝ յոռեգոյնին է նման.
Մենք ամէնքս ալ կը զարթնունք նոյն կէտին մէջ երազին.
Հոս կը սկսի ամէն ինչ, բայց այլո՛ւր է իր վախճան:

«Այո՛, շատեր պիտի գան, գոյգեր անրիծ, լի խանդով,
Վայելիելու այս դիւթիչ ապաստանին մէջ ծիծաղէ,
Ի՛նչ երազանք հեշտուէտ, ի՛նչ վեհութիւն հագեթով,
Ջոր կը խառնէ բնութիւնն ինքնաբախոյց սէրերուն:

«Ինչ որ մերն էր, — արանետ, դաշտ, քափտոց, ու դալար
Ինչ պարակզ ալ, պաշտելի՛ս, — պիտի այլոց պատկանի.
Ուրիշ կիներ պիտի գան, լոգանոյշներ անպատկառ,
Պիծել պի՛քն, որ դպար սրունքներուդ հոլանի:

«Ուրեմն ի զո՛ւր մեմք զիրար սիրեցինք հաս յապահով .
Մեզի ոչի՛նչ պիտի մնայ այս ծաղկաւէտ բլուրներէն ,
Ուր միմեանց մէջ ձուլուեցանք մեր բոցերը խռոնելով .
Բնութիւնն անսիրտ ամէն բան վերագրաւած է արդէն :

«Ո՛հ, ըսէ՛ք ինձ, հեղեղա՛տ, առո՛ւք վնիտ, որք՛ք հասուն,
Ոստե՛ր՝ ծածկուած բոյներով, քարա՛յր, անտա՛ն, մորենի՛ ,
Պիտի բաշխէ՛ք դուք այլոց ձեր մրմունջները խօսում,
Պիտի ըսէ՛ք անոնց ալ ձեր երգերը ընտանի :

«Կըմբոնէ՛ինք ձեզ ինչպէ՛տ : Լուրջ, ուշադիր եւ հլու ,
Մեր հոգիներն արձագանգ կու տային յար մեր ձայնին ,
Եւ կ'ըլլային ունկնդիր, ձեր խոկն առանց խռովելու ,
Այն խորիմաց վանկերուն, որք մերք ձեզմէ կ'արձանուին :

«Պատասխան տա՛ւր, մեծութիւն, պատասխան տա՛ւր, ձեր սիրուն ,
Ո՛վ բնութիւն ծուարած ամայութեան մէջ խորին ,
Երբ ա՛յ նիրհենք երկուքս ալ հուսկ դիրքին մէջ, գոր խռու
Ննջեցելոց կ'ընծայէ ամփոփ ձեր դամբանին՝

«Պիտի ըլլա՛ք դուք արդեօք ա՛յնքան անսիրտ, անտարբեր,
Որ գիտնալով մեզ մեռած՝ մեր սէրերուն հետ բալոք՝
Դեռ կարեմաք անայլայլ շարունակել տօնը ձեր,
Եւ ամէն օր ծիծաղիլ եւ գեղգեղել ամէն օր :

«Պահ մը ակերն ու մարգերն Աստուած կու տայ փոխ մեզի ,
Մեծ անտառները արսիւում, խուլ ժայռերը խստամբեր ,
Լուրք երկինքներն ու լիններն ու հովիտներն, որպէսզի
Մեր սիրտերը դնենք հոն, մեր երազներն ու սերեր :

«Յետոյ զանոնք ետ կ'առնէ, կը մարէ մեր բոցն ուժգին ,
Կը մթազնէ քարանձաւն, ուր կը շողար լոյս մ'անհատ,
Հրաման կու տայ վայրերուն, ուր դրոշմուեցաւ մեր հոգին՝
Մեր անունները մտնալ, ջնջել մեր հետքը ի սպառ :

«Լա՛ւ, մտցէ՛ք մեզ, դո՛ւն, պարտէզ եւ հովանիք . քո՛զ մացառն
Ծածկէ մեր սեմը գեղջուկ եւ տատասկն ալ՝ մեր մամբան .
Թռչունը քոզ դայլայլէ, հոսի առուն, անի ծառն .
Անոնք, գոր դուք կը մոռնաք՝ ձեզ պիտ' յիշեն յաւիտեան :

«Քանզի, մեզի համար՝ դուք սիրոյ ցոլքն էք երկնագոյն,
 Ովասի՛սն էք, որուն մարդ նանապարհին կը դիպի.
 Ձո՛ր ու անտառ, դուք անհոյժ մեծաստանն էք գերագոյն՝
 Ուր մեծք յաճախ երագած եւ լացած ենք ձեռք ձեռքի:

«Կը հեռանան ամաց եետ մարդուն կիրքերը բուրբ,
 Մին տանելով իր դիմակն ու միւսն՝ իր թուրը անշահ,
 Երգող-կանչող խումբն իրրեւ հոսկիտմերու ուղեւոր,
 Որոնց ազմուկը տակաւ բլրին ետեւ կը ցածնայ:

«Բայց դուն անեղծ կը մնաս, սէր դիւքական, պաշտելի,
 Մեր մշուշին մէջ վառող ո՛վ լուսաբարբ քահ եզօր,
 Դուն բռնած ես մեզ խինդով, եւ արտասուօ՛ք՝ աւելի՛,
 Քեզ կ'անիծենք պարմանի, քեզ կը պաշտենք ալեւոր:

«Այն օրերուն, ուր՝ հակած գլուխն ամաց բեռին տակ,
 Առանց ոչ մէկ բզճանքի, նպատակի, տեսիլան.
 Մարդը կը զգայ, որ այլեւ գերեզման մ'է աւերակ,
 Ուր կը պառկին իր ձիրքերն եւ պատրանքները համայն:

«Մեր ընդերաց մէջ կ'իջնեն երբ մեր հոգին, խակալէն,
 Համրելով խորը սիրտին, ա՛լ վերջնապէս սառնամած,
 — Ինչպէս ռազմի գաշտին վրայ մեռելները կը համրեն, —
 Տախտապարած ամէն վիշտ, անճնիւր երագ խափուցուած,

«Ինչպէս մէկն, որ լապտերով կը խուզարկէ ամէն դի,
 Հեռո՛ւ բուրբ իրերէն, այս աշխարհէն ծաղրասէր,
 Մուք վայրէջքէ մը յետոյ՝ ան յանրաժայլ կը հասնի
 Մինչեւ ունջը ներքնագոյն խոր անդունդին մահաստուեր,

«Եւ հոգին հո՛գ, ծոցին մէջ այդ ցայգին թանձր ու անշող,
 Այլի մը խորն՝ ուր գոցես կը վերջնայ ամէն ինչ,
 Բան մը կը զգայ տակաւին քողի մը տակ բաբախող...
 — Դա՛ն ես, մուքին մէջ ի միրե, Յիշատա՛կ սուրբ եւ անջիմջ:

Քարգճ. ՄԻՔԱՅԷԼ Ս. ԿԻՐՈՅԷԱՆ

Վ. Հ Ի Ի Կ 0

ՅԱՆՔԻ ԵՂԱՆԱԿ-ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Վերջալու՛յս է. ու ես նստած
Դրանդի մը տակ, կը հիանա՛մ...
Տիւն իր լայսի կու տայ մնացուածն
Աշխատանքին՝ ցվերջին ժամ:

Մէջ ցայգաթուրմ ակօսներուն
Կնայիմ յուզմամբ՝ որ հին կտայ
Հագած ծերուկ մ'ափով լեցուն
Հողին կ'մենտ հունձն ապագայ:

Եր դիմաստուերը բարձր ու մռայլ
Խոր հերկերուն կ'իշխէ տես.
Կ'ըզգաս հաւատն իր անայայլ՝
Այդ օրերուն փախուստին վրայ:

Անծայր դաշտին մէջ մեկուսի՛
Սերմ ցանելով կ'երթայ-կու գա՛յ,
Ձեռները բաց՝ նորէն կ'սկսի.
Ես կը խոկա՛մ իրրեւ վկայ,

Երբ կարծես իր ազատ բռնիչով
Շու՛մն՝ ու շշուկ մը կ'արշաւէ՝
Կ'հանէ մինչեւ աստղերուն հով
Սերմնացանին շարժումածքը վե՛ն:

Քարգճ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Վերջալույսի վայրկեանն է:
Շեմին նստած, գմայլանքով կը մայիմ
Լայսի հետքին, որ կ'իյնայ
Աշխատանքի վերջին պահուն:

Մութ-աղաղուն դաշտին վրայ
Սս կը դիտեմ յուզումով ցնցոտին սա
ծերուկին
Որ կը նետէ ակօսներուն, բուռերով,
Կը նետէ հունձնը գալիք:

Սեւ պարագիծն իր յաղթահասակ
Կ'իշխէ խորունկ հերկերուն՝
Նման իր մեծ հաւատքին հանդէպ թերքին
Որ կը ծնի վայրկեաններու զնացքէն:

*Մեր գրականութեան պատմութեան մէջ կայ
Վերջոյ Հեւո - Դանիէլ Վարուժանի կայսի մը
հարցը, որ ասեւ-ասեւ զուրս կու գայ ակնար-
կութիւններու ծիրէն եւ նիւթ կը դառնայ ա-
սանձին յարանձններու:*

*Աս -յդ՝ միասին կը յիտին Վերջոյ Հեւ-
ոյսի ճիւղն եւ Վարուժանի ճիւղն, առաջի-
նին Վերջոյ եւ երկրորդին ճիւղն բանտիմ մէջը,
Ինչպէս նաեւ այս ու յաջորդ էջերուն տրուած
ճեմնէի եղանակ-իրիկունքը եւ ճեմնքը:*

*Վերջին մէջ՝ Բաբգոյնի թարգմանութեամբ
Հեւո կ'ըսէ.*

Հայրը թխարանում է, մայրը՝
Հիւանդանոցում... Օ՛, բշուառութիւն...

*Իսկ Վարուժանի ճիւղն բանտիմ մէջը կը
կարգանք.*

Դեռ փոքր էի. եկայ ճեղք մեծուոր,
Մութ զնդամին մէջ այցի.
Մայրս հիւանդ էր. կը շրջէի ես ազատ
Մէջտեղ բանտի ու մանկի:

*Իրազարմութիւնները նոյնն են, բայց օրցան
սարքեր է անոնց թելադրած ընդհանրացման ու-
ժը, պատմութեան հրակը, Քարիծին ճշմարտու-
թիւնը:*

*Աւելի հետազոտական են ճեմնէի ծամա-
նակնքն եւ ճեմնէին նմանութիւնները ու, յա՛տ-
կապէս՝ տարբերութիւնները: Վարուժանի բա-
նաստեղծութիւնը պարզապէս կը հաստատէ այն
ճշմարտութիւնը, որ մեծերը իրարու չեն արժա-
պանակեր, այլ կրնան միայն ներշնչման աղբիւր
զարուղ իրարու, եթէ նոյնիսկ նմանութեան
սարքեր կուսնելն են անոնց յայտնադործութիւն-
ներուն մէջ...*

*Դուրեւան արեւելեակոյտի թարգմանութեան
հետեւող բառայի թարգմանութիւնը առնուած է
Ակոսթի մէջ լոյս ընծայած Վ. Օլականի գրու-
թիւնէն:*

Յ Ա Ն

Սերմանո՞ղն է: — Յաղթահասակ կը կանգնի
Մայրամուտին շողերուն մէջ ոսկեթռչ: —
Ոտքին առջեւ անդաստաններն հայրենի
Կը տարածեն մերկութիւններն անպարոյր:

Լի է ամբողջ ցորեններով աստղահատ
հորունկ գոգնոցն: Հերկերն հերուան՝ ծարարի՛
Կը սպասեն իր լայնշի բուռին, եւ բուռն այդ
Արտերուն վրայ՝ գերթ արշալոյս՝ կը բացուի:

Մշակ, ցանէ՛. — յանուն տանդ սեղանին
Թելիդ շարժումն անպարագի՛ծ թող ըլլայ.
Վաղը՛ նետած ցորեններդ այ կը թափին
Օրինութեան պէս թոռնիկներուդ գլխուն վրայ:

Մշակ, ցանէ՛. — յանուն եօթի թշուառին
Թող գոգնոցէդ կէս չելլէ ամիդ բնաւ.
Ազատ մ'աշխարհ բրագին մէջ տաճարին
Վազուան հունձֆիդ համար վերջին ձէթը դրաւ:

Մշակ, ցանէ՛. — յանուն Տիրոջ Աշխարհին
Թող մատերէդ յորդին սերմեր լուսեղէն.
Վաղը ամէն մէկ հասկի մէջ կաթնային
Պիտ՝ հասուննայ մաս մ'Յիսուսի մարմինէն:

Ցանէ՛, ցանէ՛. — նոյնիսկ հեռու սահմանէն,
Աստղերու պէս, պիտիներու պէս ցանէ՛:
Ծիսերն ի՛նչ փոյթ թէ հատիկներդ կ'աւարեն. —
Տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ:

Լեցո՛ւր ակօսն, յորդէ՛ հերկերը բերրի,
Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր թող հասին:
Օրը անա կ'իրիկնանայ. — կ'երկարի
Շուքը բելիդ հորիզոններն աստղային:

Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻՒԿՈՅԻ

ՎԵՐՋԻՆ ՍԵՐԸ

«Քեզ սիրելի գառ՝ ես այլևս ուրիշ բանի չեմ ծառայեր», կը գրէ Ժիւլիէթ, ներկայացնելով Պլանշը Հիւկոյին՝ իրրեւ բնադիրներ ընդօրինակող:

1872 Մարտ 19ին, երբ տակաւին Փարիզ կը գտնուէին, Ժիւլիէթ Տրուէ նամակով մը Վիքթոր Հիւկոյին կ'իմացընէր. «Գոհու՛մնակօրքեամք Բկատեցի, որ կաննիլի գտած ես Բայափորձս մանկամարդ կանվէնիս Բամար: Կը յուսամ, որ յաջողի. ամէն պարագայի՝ զինք փորձելու անյարմար ոչինչ կայ»:

Հարցը կը վերաբերէր Լանվէններու անունը կրող ոմն տիկին Պլանշի (Ժիւլիէթի ընկերուհին), որ քսաներկու տարեկան էր եւ գրաւելի: Անոր ամուսնական պայմանագրին մէջ կը յիշուէր Մարի, Ջէլիա, Պլանշ՝ առանց հօրն ու ժօրը անուններուն յիշատակութեան:

Տիկին Պլանշի ծագումին մասին շատ բան կ'ըսուէր: Ոմանց համար՝ ան աղջիկն էր Լանվէն զոյգին, որ 1851ին օգնած էր Հիւկոյին Փարիզէն հեռանալ: Ուրիշներ գալն կը նկատէին հանրային

հոգածութեան յանձնուած մանուկ մը, զոր Լանվէնները որդեգրած էին: Ըստ պարոն Ժան Սաւանի, հարցը կը վերաբերէր Օկիւստին — Մարի — էլիզի դէստեր, որ ինք եւս Լանվէններու աղջիկն էր: Որոշ նկատումներով ժօրը անունը չէր կրեր. ճանչցուած էր միայն Լանվէններու անունով, որոնք ինամտծ էին զինք, եւ պարտադրած իրենց ծանօթներուն՝ իրրեւ իրենց հարազատ աղջիկը:

Ժիւլիէթ հետեւեալ ձեւով ներկայացուցած է Պլանշը Հիւկոյին.

«Այսօր պիտի տեսնեմ մայր կանվէնն ու աղջիկը. կը յուսամ իրմէ խնդրել, որ ամմիջապէս մեզի միանայ»:

Այս շրջանին, րօմաքիզմի լուրջ տաղնապ մը արգելք կը հանդիսանայ, որ Ժիւլիէթ չկարենայ կատարել արտագրումի իր սովորական պաշտօնը: Ատկէ կը ճադի իր մտասեւեռումը: Արդեօք Պլանշ անժամապէս զինք չէ՞ր կրնար փոխարինել, մինչեւ իր անողջութեան վերահաստատումը: Ան կ'իմացնէ Վիքթոր Հիւկոյին.

«Բիշ առաջ, Պլանշիմ ուղղագրու-
նը տեսնելու առիթ ունեցայ. կը հաւա-
նամ, որ տիկին Շեմայիմ պէս ի վիճակի
է լաւապէս ընդօրինակելու: Մտաւարա-
պէս մայն ուղղագրութիւնը եւ գեղագրու-
թիւնը ունի: Ըստ իս, կրնայ գլուխ բե-
րել իրմէ սպասուած գործը: Միայն իր
առողջութիւնը կը թուի փափուկ ըլլալ,
քայց կը յուսամ, որ քիչ մը զգուշու-
թեամբ կրնանք ձեռն մը գտնել: Կը փա-
փափիմ, որ ամ ծառայէ ինչ... Քեզ
սիրելէ գատ՝ ես այլեւս ուրիշ բանի չեմ
ծառայիր՝ միմչեւ մահ»:

Պլանշ Պլանկերանայ Հիւկոյի խում-
բին զէպէ Կերնէսէյ, ուր կը շարունակէ
մնալ՝ Ծրանստա Վիգորիէն, Ալիսին եւ
զաւակներուն մեկնումէն ետք, բնակելով
Վիգորի Հիւկոյի գրասենեակին կից սեն-
եակի մը մէջ:

Արդեօք իր մասին չէ՞, երբ Հիւկո
17 Օգոստոս 1872ի օրագրութեան մէջ կը
խօսի իր գրասենեակի շնորհակցի հարե-
ւանուհոյին մասին:

Յունիս 1872էն մինչեւ Յուլիս 1873
երկարող Վիգորի Հիւկոյի օրագրերը կը
մնաք Լուի Պարթուի մօտ: Վերջինին մա-
հէն ետք, դժբախտաբար, օրագրութեան
հետք կը կորսուի: Հետեւաբար, պէտք
է դիմել Պարթուի բացատրութեան, զոր
հաստատի չհամարելու որեւէ պատճառ
չունինք: Կը թուի, թէ Հիւկոն սկսած է
Պլանշը դարպասել՝ Կերնէսէյ հասնելէն
անմիջապէս ետք. «Փախը տեսրակի մը
մէջ, Հիւկո օրը օրիմ կը նախադրէր գա-
րագումը իր համարակալութեան, որուն
յանգուզն եւ անդորմ գեղեցկութիւն մը
կը յանձնուէր»:

Ոչինչ կը պահէր Հիւկոյին, ո՛չ
մայր, ո՛չ մամանակ, ոչ ալ որոշ ման-
րամասնութիւններ, որոնց կարգին դի-
տէր թէ՛ մը սպաննէն, որ կը ծառայէր
իտղութիւնները ջողարկելու: Այսպս բա-
ւը, որ կը նշանակէր Պլանշ, ամէն տո-
ղի մէջ կ'երեւայ՝ 1872 Սեպտեմբերէն մին-
չեւ 1873 Յուլիս բռնուած օրագրութեան
մէջ: Հակառակ դիտումնաւոր համաօ-
տագրութեան եւ կիրարկուած խորհրդա-
ւոր նշաններուն, յաջորդ նոթագրութիւն-

1833ին, «Լիւրբեա Պործիս» Բաւարալա-
զին մէջ ստանձած իր համեստ դերով՝ Ժի-
լիէթ Տրուէ լակարծական ուր մը կը բռնկե-
նէ Վիգորի Հիւկոյի սրտին: Արձանային գե-
ղեցկութեան մը մէջ 27 տարեկան դերասանու-
հին, բանաստեղծին համարուող իմաստէ հա-
ղիւ տաք օր անց, զամբողջովին կը յանձնուի
անոր եւ այն օրէն մինչեւ իր մահը (1888),
ամբողջ յիսուն տարի, շտեմտած ու շտապ
հատարմութեամբ մը կը նուիրուի հոգալի-
ւոր բանաստեղծին, անոր լուքին պզտիկ տեղ
մը ունենալու պարզ ակնկալութեամբ:

Վեգորի Հիւկո իր բանաստեղծութիւննե-
րէն զեղեցկագոյնը նուիրած է Ժիլիէթին:

Իր վերջին տարիներուն (1880-1888) միայն,
իւր կողմէ թոյլ տրուած անխոհեմ քայլով մը,
Ժիլիէթ կը թոնաւորէ իր կեանքը, որուն պատ-
մութիւնը զոտ բաւականին կ'որոշագծուի «Վիլ-
ք»-ը Հիւկոյի վերջին սերը՝ անուն հետագայ գը-
րութեան մէջ:

Ներք երեւան կը բերեն ա՛յն՝ որ բանաս-
տեղծը ստացած է Պլանշէն բալոր խընդ-
րածները՝ քաջալերուած անոր թոյլ դի-
մադրութիւնէն:

Քայլ առ քայլ կարելի է հետեւել
այս փոխադարձ սիրոյ պատմութեան
զարգացման եւ ճշդել վերջնական նուա-
ճումին օրը: Արդ, Փրանսերէնով դըր-
ւած քանի մը նախադասութիւններ ըստ
բաւականին բառացուցական են՝ լուսա-
բանելու համար Ժիլիէթը: Օրինակ,

«Լիշուր, որ իրեն պատճառեցի, ակամայ էր: Պետք է ուշադիր ըլլալ՝ շքացնելու համար այս փափուկ սիրտը եւ մեծ հոգին»: Այս նախագուշակեան մէջ կը յայտնուի մեծարանք մը տիկին Տրուէի հանդէպ:

Նոյն տարուան Յունուար 27ին, ըստ պանթոնի գրուած Հիւկոյի մէկ նոթագրութիւնը կը հաստատէ, որ Ժիւլիէթ ուշադիր կը հեռուի Պլանչի եւ Հիւկոյի յարաբերութեան: Ահաւասիկ նոթագրութեան թարգմանութիւնը. «Պլանչ: Վըտանգ կայ: Ուշադրութիւն ըրէ: Ձեմ ուզիր, որ գէշ բան մը պատահի իրեն, ոչ ալ անոր, որուն սիրտս յամանած եմ»:

Իրականութեան մէջ Պլանչ ընկճուած կը թուի ըլլալ այս պատահարէն: 25 Դեկտեմբեր 1873ին Հիւկո կը նոթագրէ սպաննէնով. «Ճիշդ տարի մը կ'ընէ, որ սկսանք: Այսօր կը թուի աւարտիլ»:

3 Փետրուար 1873ի Հիւկոյի օրագրութեան մէջ կը կարգանք. «Այս յետմիջօրէին, Ժիւլիէթ չղագրագիտ վիճակ մը կը պարզէ: Ձեմ ուզիր, որ անոք տառապիմ, ո՛չ Ժիւլիէթը, ոչ ալ ուրիշները»:

Հիւկո ո՛չ միայն կը սիրէ, այլեւ ակընյայտօրէն սիրոյ կը դառն փոթորկումներուն յանձնուած՝ կ'աղաղակէ. «Կ'այրիւմ, երբ քու մասիդ կը մտածեմ»:

Պլանչ կը պատասխանէ. «Կը սիրեմ քեզ»:

Մարտի վերջերուն, օրատետրը կը նշէ անդողակի էջ մը: Բայց մանկամարդուհին այնքան դժբախտ վիճակի մը մէջ կը թուի ըլլալ, որ անմիջապէս կը հաշտուի, բա՛ն մը, որ ըստ Պարթուի՝ կ'առաջարկէ Պլանչի տեղատուութեան՝ 1 Ապրիլ 1873ին: Այս հովուերգութեան պատմութեան մէջ կարելի է տեսնել երեք աստիճաններ:

1872 Սեպտեմբերէն մինչեւ Դեկտեմբեր, Հիւկո երիտասարդի մոլեգնութեամբ կը յարձակի թիրախի մը վրայ, որ պատրաստ չէ յանձնուելու իրեն:

Ամանորին, առանց յանձնուելու, մանկամարդուհին ցոյց կու տայ, որ պատրաստ է սեղի տալ:

3 Փետրուարին, Պլանչ կը փոխադարձէ Հիւկոյի սէրը:

1 Ապրիլին կը նետուի զէրկը այն մարդուն, որ յիսուն տարիներով մեծ էր իրմէ:

Մրտի ցաւալի անհանգստութեամբ անկողին գամուած՝ Ժիւլիէթ այլեւս է վիճակի չէ ընկերանալու թոթոյի ծովագերեայ պտոյտներուն: Անկէ ետք, ան՝ թոթոն, պիտի պտըտի Պլանչի հետ: Անոնք ման կու գան դէպի ծով տանող սրահետներուն մէջ, երբեմն կը պահուըտին բլուրներու ետին, ուր զարնան օրերուն կրակ կ'առնեն կղզին հրապուրիչ դարձնող բոլոր զոյները: Մէկը երիտասարդ է, սիրուն եւ սիրահարուած, միւսը՝ ծերունի, բայց միշտ ամուր, ինչպէս Փօլ Սթափֆէր կը բնորոշէր զինք 1867ին, երբ կը գրէր. «Հիւկո հայրիկը օծտուած է մարմնի եւ մտքի զարմանալի երիտասարդութեամբ: Անկարելի է տեսնել աւելի առողջ մարդ մը: Ան թարմ է, վարդի նման»...

Ծանկարծ դալթակողութիւնը կը պայթի: Ժիւլիէթ հիւանդ է, բայց ոչ այն աստիճան, որ չկարենայ արպտել սիրոյ իր երբեմնի ասպետին մութ արկղերը: Եւ ի՞նչ անէ՞ք. Ձեռք կ'անցընէ յուշատետրը, ուր Հիւկո սովոր էր պահել իր դաղտնի նոթերը: Ճիշ, արցունք, զայբոյժ, Բայց ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ կ'ունենայ ձախակեր արտայայտութիւններ: Կատարուած դէպքերուն կը ջանայ պատասխանել խօսքերով: Ու կը պնդէ. «Այս աղբիկը անմիջապէս պիտի է հեռանայ այստեղէն»: Հիւկո նախ կը լռէ, ապա կ'ընդատալէ: Պլանչ կը կանչուի սիրուհիներուն ամէնէն նախանձոտէն: Ան կու լայ, ներողութիւն կը խնդրէ եւ, արդարացնելու համար ծերունին, զոր կը սիրէ, կ'երդնու, որ ինք նշանուած է ուրիշի մը հետ: Մէկ Յունիս 1873ին, Հիւկո կը գրէ. «Պլանչ կը մեկնի. Համբիէթը պիտի փոխարինէ զինք»: Իսկ 15 Յունիսին կ'արձանագրէ. «Այս առաւ Պլանչ ժերսէյէն կը մեկնի Փարիզ»:

Նոյն օրը, Ժիւլիէթ կը գրէ Վիլբոր Հիւկոյին.

«Յուզումով կը մասնակցիմ դժբախտ Պլանշի մեկնումի պատրաստութեան, հակառակ անոր, որ իր մեկնումին առիթով չտիրիլու բազմաթիւ պատճառներ ունիմ: Ինքն իսկ կը փափաքի մեկնիլ, երբ աչս վայրկեանին անոր դէմքը որդողում է ուրախութեան նառագայթներով: Բոլոր սրտով կը մագթեմ, որ Փարիզի մէջ գտնէ երջանկութիւնը, զոր կը յուսայ եւ որում իրաւունքը ունի»:

Պլանշ նաև կը բարձրանայ: Պատուհանէն՝ Հիւկօ սեւեռաբիր կը նայէ նաւամատոյցի ուղղութեամբ եւ կը դրէ՝ «Ժամը 11ից՝ ծուխը անյայտացաւ»:

Արդ, Հիւկօ պնտատայի եւ խենթի մը յատուկ յանդգնութեամբ ծրագիր մը մշակած էր Պլանշի հետ: Վերջինին մեկնումը ձեւական պիտի ըլլար: Ան գաղտնորէն պիտի վերադառնար կղզի: Հիւկօ անոր համար վարձած էր բնակարան մը: Պլանշ, ընդունած ըլլալով այս կարգադրութիւնը՝ կը վերադառնայ:

Նոյն օրը, Հիւկօ 720 Փրահը կը յանձնէ Պլանշին, ինչ որ բաւական մեծ գումար էր: Իմացնելէ հոգ ժիւլէթին, որ պիտի կատարէ իր առօրեայ եւ սովորական պատրաստ, ան ուղղակի կը դիմէ զէպիթիւ 21 տունը, ուր կը մնայ ժամը մէկուկէսէն մինչեւ շորք եւ Պլանշէն կը ստանայ ամէն քան: Այնուհետեւ օրերը կը կըրկնըւին նոյն ձեւով: Հիւկօ, որ բծախնդիր էր իր համբաւին հանդէպ, այս աստիճանին հասնելու համար՝ պէտք է որ տարփանքն ու կիրքը գլխէ հանած ըլլային զինք:

Պարիզ քաղաքի մը մէջ, ուր բոլորը դիրար կը ճանչնան, վտանգը մեծ է: Այն տունէն, ուր Պլանշը պահած է՝ կը լսէ իր անունը ու ամսոյն 16ին կը նոթագրէ՝ «Անուս գիտեմ. աներաժեշտ է, որ մեկնի»:

21 Յուլիոսին դժբախտ Պլանշը նաև կը բարձրանայ: Երբ իր լուսամուտին կը հետեւի ծփացող նաւուն, Հիւկօ կ'ապրի անկնդձ յուզում մը ու կ'արձանագրէ՝ «Ժամը 7ից տաքը մնացած՝ արագաստները անյայտացան»: Առանց Պլանշի ապրիլը դժուար կը թուի իրեն, Այդ հասանականութեան մասին նոյնիսկ չի համար-

ձակիր մտածել: Վերջացաւ: Ինքն ալ պիտի հեռանայ կղզիէն՝ անոր միանալու:

30 Յուլիս 1873ին, առաւօտեան ժամը 7-30ին կը հեռանայ կերնէսէյէն եւ կը հասնի Փարիզ յաջորդ օրը, ժամը 4-30ին, Օթէոյի մէջ՝ հինգերորդ պողոտային վերայ կը վարձէ վիլլա մը: Հարկը հասած՝ կը շտապէ գտնել Պլանշը, որ կը գտնուէր Մոթ-Փիքէ պողոտային վրայ, ընտանեկան պանդոկի մը մէջ: Երբ Պլանշ կը տեսնէ Հիւկոն՝ տակնուվրայ կ'ըլլայ: Երբուհի բանաստեղծը հաւատաքննիչի մը պէս կը ներկայանայ անոր: «Անգամակիցի մը հետ էր եւ սկսած է խաբել զիս: Ան ուրիշ բան չկրցաւ ըսել»: Հիւկօ ցնցուած կը վերադառնայ ու նոյն գիշերը կ'արձանագրէ. «Այս գիշեր, ժամը 6էն մինչեւ հօթը, զգացի սրտի գորտաւր բարախումներ: Մտքիս մէջ կատարած հարցումէ մը ետք, երկարող բարախում մը եկաւ եւ տեղի գորտար ձեւով մը հաստատեց առաջիկը»:

Բայց ինչո՞ւ կը շարունակէ վերադառնալ Պլանշին: «Յուսալուս: Խտեխտուս ինկաւ, քէ՛ պիտի հեռանայ այս քաղաքաւսէն: Ներքի իրեն, քայց...»: Յաջորդ օրը՝ «Ժամը երեքէն վեց: Հիմա ինքն է, որ կ'ըզոյս գիս: Կը թուի չափազանց սիրահարած ըլլալս»: Օրոտտոս 10ին՝ վտանգութիւնը գտած՝ Վիքթոր Հիւկօ կը գրէ. «Ամէն քան կ'ընթացայ կերնէսէյի օրերուն պէս»: Ամսոյն 12ին կը հեռացնէ Պլանշը Մոթ-Փիքէ թաղէն, առաջնորդելու համար թուրիէլի քարափը, ուր Հիւկօ նոր բնակարան մը դտած էր անոր: 13էն սկսեալ կը յուշարէ, թէ՛ «Ամէն քան մախկիմիս պէս է», ինչ որ կը նշանակէ, թէ ծերունի սիրահարը գիտէ թրթուացնել իր մտկամարդ հոմանունին հոթիւնը: Յուշատետրին մէջ Հիւկօ արդէն արձանագրած է. «Քնար մըն ես՝ շնքացի ակամջիւն: Հիւկօ բանուած էր ամենի տարփանքէ մը: Իր երիտասարդ բարեկամուհին հոյապապ մարմինը ալլուս իրեն համար դարձած էր անհրաժեշտութիւն, օդին պէս՝ զոր կը շնչէր, կամ ջուրին պէս՝ զոր կ'ըմպէր: Պլանշին հետ ան լիովին յազնցեց մերկութեան իր ծարաւը»:

«Երբ Պլանչ հարցուց՝ կ'ուզե՞ս, որ շապիկով մնամ, պատասխանեցի՝ կնոջ մը լաւագոյն արտայայտութիւնը իր մերկութեան մէջ է»։ Օ՛ր, գարնանային վաղանցուկ օրեր։ Թնդալով կը սկսինք, երազով մը վերջնապէս համար։ Տեսած էք արդեօք աստղի մը յայտնութիւնը երկինքին մէջ։

Բանաստեղծը ամէն օր կ'այցելէ Պըլանչին, 19 Սեպտեմբերին պարզապէս կ'արձանագրէ, որ Պլանչ հիւանդ է։ Ուրիշ ոչինչ։

Հիւլիօ տուն կը վերադառնայ երկուշաբթի ժամը 7-30ին։ Յուշատեղիին մէջ միայն բառ մը արձանագրուած է՝ «Ազէտ»։ Նամակ մը կը գտնէ։ Պահարանին վրայ կը տեսնէ Ժիւլիէթին ձեռագիրը։ Զգայնութեամբ կը բանայ դայն։ Առաջին տողերէն իսկ կը հասկնայ, թէ Ժիւլիէթ ամէն բան կռահած է։ Կար եւ աւելի վատը. ան արդէն մեկնած էր՝ առանց հետք մը ձգելու։ Ժիւլիէթ 67 տարեկան է, բայց սիրաւ Երիտասարդ է 1834ի օրերուն պէս, երբ դեռ 28 տարեկան՝ կը փախչէր դէպի Պրեսթ, թերթի մը վրայ ձգելով սա ճմռթկուած բառերը. «Մնաք բարով ցկեանս»։

«Մնաք բարով ցկեանս»։ Սիրոյ պատճառով չի յիշեր ժեսթ մը, որ կարենայ բաղդատուիլ այս կնոջ ժեսթին հետ, ա՛յն կնոջ, որ իր երբեմնի զոյւթեան ուրուականը դարձած, հիւանդութիւններով բնկնուած, յանկարծ կը վերադառնէ իր նախկին էութիւնը, կը վերապրի նախանձի նոյն սաստկութիւնը, որ երբեմնի շօրտորդ Ժիւլիէթինն էր», ա՛յն Ժիւլիէթին, որ շփացուած էր քաղաքին ու սալոններուն մէջ, ինչպէս բեմին վերայ։

Մերունի բանաստեղծը կը մթազնի։ Ապրիլի առանց Ժիւլիէթի, անկարելի էր։ Առանձին մնացած է հիմա ու կ'արտասուէ։ Իր օրագիրներէն աւելի արտակարգ բան չկար այդ օրերուն։ 20 Սեպտեմբերին՝ կ'ըսէ. «Ամբողջ օրը յուսահատ պըրպըտումներ կատարեցի»։ Հոս ճիշտ մը կը խոսովէ մեզ. «Հնգիս մեկնած է»։

Ան կը դբէ. «Բոլոր տանջամբները միաժամանակ պաշարեցիս գիւ։ Անիրա-

ծեշտ է ասկայն գազանապահ ըլլալ։ Պէտք է լուս մնամ եւ չիտխտեմ ընթացիկ երեւոյթները։ Կեանքիս մէջ այսպիսի չարչարանքի մը չեմ ենթարկուած։ Դեմքս պայծառ կը թուի, բայց սիրտս խորտակուած է։ Մարդիկ կը մեռնին ներկայիս։ Փարիզ վարակուած է քոլերայի համաճարակէ, մինչ ես կը թափառիմ գիմֆ փնտռելով։ Ահա երեք գիշեր կ'ըմէ, որ քնացած չեմ։ Երեք օրէ ի վեր գոթեքտեմքի ու ծարաւ եմ։ Զերմութիւն ալ ունիմ։ Կը յաճախեմ մետիումներ, ուր անստոյգ եւ մութ պատասխաններ կը տրուին ինձի։ Վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ»։

23 Մարտին լող մը կը յայտնուի սեւ երկինքին մէջ։ «Ժամը վեցն է. հետագիւր մը ստացայ Պրիւսէլի բարեկամէն։ Պերուն սեսած է գիմֆ։ Պրիւսէլ կը գտնուի։ Ահաւասիկ շուք»։

24 Մարտ. «Պերունի հետագիւրը որոշ չափով հանդարտեցուց գիւ։ Սակայն գիշերը սկսաւ ահալի երագով մը։ Անտառի մը մէջ մարդիկ գիւ կը խեղդէին։ Դիմադրեցի եւ արթնցայ ահաւոր ճիշով մը։ Յետոյ նորէն քնացայ, տեսակ մը սարսափով, մինչեւ առաւօտեան ծամը եօթը։ Հոնդարտ եմ. Պերունէն նամակ կը պղասեմ»։

Ամսոյն 25ին. «Նամակը կը հասնի։ Պլանչ կը մերժէ վերադառնալ։ Ամբիշպետ կը պատասխանեմ։ Անձկութիւնը կը վերսկսի»։

Ամսոյն 26ին. «Անասեման ուրախութիւն մը կը համակէ գիւ։ Այս առտու Պերունէն ստացայ հետագիւր մը։ Պրիւսէլէն շատով պիտի մեկնի։ Գիշերը պիտի հասնի Օթէոյ։ Կը վերադառնայ։ Շրնորհակալութիւն, վերնային մեր երեւտակներ»։

Այդ ժամանակամիջոցին, Պլանչ ծայր աստիճան յուսահատ է։ Հիւլիօ ինչո՞ւ կապ չի պահեր հետը։ Բանաստեղծին մօտ կը դրկէ խորթ մայրը։ Հիւլիօ կը վստահեցնէ զինք։

Ժամը ութին քառորդ մնացած, Հիւլիօ կը հասնի Հիւսիսային կայարան, ու շմոնայու համար. «Կանուխեմ գացի կայարան, սպասեցի անօթի։ Հաց մը գնեցի, որուն կէտը հազիւ կոցայ ուտել։ Ժա-

մը 9-05ին շոգեկառքը հասաւ: Տեսանք գիրար: Երջանկաւթիւն մը, որ հաւասար է յուսահատութեան: Զինք տարի քաղածայրի ճաշարանը, ապա կառք օտնեցանք ու կէս զիշերին քնացանք: Վերջապէս վերացտանք գիրար: Սարսափելի շարաքը անցաւ»:

Ժիւլիէթ արդեօ՞ք չէր կասկածեր այլեւս չափազանց երիտասարդ եւ շատ սիրուած Պլանշին վրայ: Ոչ: Ատոր վըստահ էր, իր ծերունի սիրեցեալին երդում ընկ տուած էր անոր դակիին՝ Ծրանուա Վիքթորի գլխուն, որ այլեւս երբեք պիտի չտեսնէ իր սիրամբոցորդը, բայց երդումէն ահա երկու օր ետք կը հանդիպի Պլանշին, որ իր զգացումներուն մէջ երբեք չէր փոխուած:

Շատ երկար ատեն Հիւկոյի յուշատետրերը պիտի շարունակեն արձանագրել Պլանշին տուած իր այցելութիւններուն նշանները:

Յուլիս 1874էն սկսեալ Պլանշի հետ իր ծածուկ յարաբերութիւնները առաւել եւս քողարկելու համար Վիքթոր Հիւկո աւելի խորամանկ ձեւեր յղացած էր: Օրինակ, երբեմն կը յիշէր զայն իբրև «Սարդորիու», իսկ անոր ուղարկած իւրաքանչիւր գումարին առիթով կ'արձանագրէր իբրև «Նումէլային» կատարուած օգնութիւն: Ժիւլիէթ կրնա՞ր Քափանցել այս նշաններուն ծածուկ իմաստին: Կոմունայի դատապարտուածները փոխադրուած էին «Նումէլա» եւ Հիւկո կ'օգնէր անոնց: Ժիւլիէթի աչքերէն աւելի սուր աչքեր միայն կրնային նշմարել, որ Նումէլային մէջ դորժածուած «ձ» գիրը ընդդձուած էր: «Ալպա» բառը միշտ ալ իբրև Պլանշի հոմանիշ գործածած էր օրագրութիւններուն մէջ:

Հիւկո ընկերասէր էր: Կը սիրէր ճաշի սեղանին վրայ հիւրեր ունենալ: Կը խմէր առատօրէն եւ չէր տառապել մարմնական որեւէ անհանդատութենէ: Օր մը, բժիշկ մը քննեց զինք եօթանասունվեց տարեկանին եւ արձանագրեց հետեւեալը.

«Ենթակային ամուր րէի գիտնր.

խնդրեցի, որ զինք քննել մաք սենեակի մը մէջ. բազկերակը ունկնդրելէ եւ մտնաւսնաւորէն քննելէ ետք, կռանեցի, որ ան քառասուն տարեկան մարդու մը մարմինը ունէր»:

Տան չորս յարկերը կը բարձրանար մէկ թափով եւ առանց շնչասպառ ըլլալու:

Եօթանասունվեց տարեկանին՝ առաջին անգամ ըլլալով ակոտն կը ցուէ: Ապա, այս ի՞նչ է, կը հարցնէ ինքն իրեն: Հիւկոյի յուշատետրերուն մէջ, ուր մերկացած կիներ կը տողանցեն, սպիտակամօրու ծերունին կ'արձանագրէր իր թոռներուն՝ Ժորժի եւ Ժանի անունները եւ այն անհուն սէրը, զոր կը տածէր անոնց նկատմամբ:

Գիտէր մեծ հայր ըլլալու արուեստը: Մեծ հայր մը, որ ամէն երեկոյ կը շտապէր Պլանշին մօտ եւ նոյն ատեն միջոցները կը դտնէր դուզակեա սիրով կապ-

ՎԻԿՏՈՐ ՀԻՒԿՕ ԻՐ ԹՈՐՆԵՐՆԵՐՈՎ

ւելու տիկին Ժիւտիթ Կոթիէին, կինը՝
Հաթիւլ Մենտէսէն: Ամիսները կ'անցնին
եւ Հիւկօ Հիացում կ'արձանագրէ այս
կնոջ հանդէպ: Հետեւեալ տողերը երկար
ատեն անձանօթ կը մնան հանրութեան:

Հոգի, արձամ, խոն ես դում.
Վեցիւս՝ գեղեցիկը գեղեցկութեանց:
Այն՝ որ մերկ սրունքներուդ կը նայի,
Թեւեր պիտի գտնէ հոմ:
Քող մըն է քեզ պարարդ
գեղեցկութիւնն այս շողարձակ:
Մարմարն ես դում՝ բնակուած իր
աստղիկով հեռակայ:

Ներշնչուած տիկին Կոթիէին՝ Հիւկօ
կը դրէ բոցավառ ոտանուորներ, որոնք
ցոյց կու տան տիկինին հետ ունեցած իր
յարաբերութեան շօշափելի իրականու-
թիւնը: Ժիւտիթ կ'ամուսնայուծուի: Հիւ-
կոյէն ստացած սիրոյ զեղումներուն կող-
քին՝ կը սկսի մտնել նաեւ նոր բարե-
կամներու ոէրը: Կը ներշնչէ Վակնէրը,
բայց իր եւ Հիւկոյի միջեւ մնայունը
կ'ըլլայ հեշտանքին խառնուած խանդա-
ղատանք մը, հողիներու հանդիպում մը,

(Շարունակութիւնը յաջորդիւ)

որ կը դառնայ ցանկութիւն, ապա դարձ-
եալ վերագառնալու համար հոգեկանին:

Պլանչի եւ Հիւկոյի յարաբերութիւնը
կը շարունակուի: Որքան իր տարիքը յա-
ռաջանայ՝ կարծես այնքան աւելի եւ ա-
ւելի կարիքը կը զգայ անոր թարմ մար-
մինին: 1877էն սկսեալ, բանաստեղծին
ոտանուորները կը ներշնչուին Պլանչին:
Յայտնապէս Պլանչի հետ կապ ունին
հետեւեալ տողերը.

Կը բնամայ տակաւիմ ու կ'երագէ
դժկամակ:
Թեզանիքը հանգրիծած՝ արմուկը
մերկ ցոյց կուտայ.
Ու քափանցիկ շապիկէն, բնֆուօրէն
տարածուած՝
Կ'ուրաագծուի խորշն ազուր
հմայագեղ ծիծերում:

Կիները բանաստեղծին շուրջ կը
չըջնին թիթեռնիկներու պէս, որոնք
անդիմադրելիօրէն կը յափշտակուին
լոյսէն:

Հայացուց՝ Փ. ձ.

ՏՈՒՆԸ...

1882 թ. Յուլիսի 29ին Փարիզի գրական հասարակայնութիւնը լայնօրէն նշում է Վիքթոր Հիւկոյի անուանակոչութեան տօնը: «Eubénelement» թերթի Յուլիսի 30ի համարում հաղորդում է, թէ այդ առթիւ մեծաւոչակ դրողը ճաշի է հրաւիրել իր մօտիկ բարեկամներին, որոնց թւում եւ Լուսինեան բնասնիքը: Հաղորդման մէջ այնուհետեւ նկարագրում է, թէ Լուսինեան ապարանքի պարտէզն այդ երեկոյ լուսաւորումն էր գոյնզգոյն լապտերներով: Ժամը 9ին Հիւկոյի թոռը՝ պատանի Ժորժը, արձակում է հրախաղութեան առաջին փունջը, որը երկինք բարձրանալով՝ օդի մէջ ձեւացնում է մեծ պոստի անունը: Այդ հրախաղութիւնը կազմակերպուել էր պոետի բարեկամների կողմից որպէս սիրալիր-նուէր:

«Դարերի լեզուներ»-ի հեղինակը շատ յաճախ էր իր մօտ հրաւիրում ինտելիգենտ եւ գիտնական հայ հարեւանին: Քիչ յետոյ պիտի տեսնենք, թէ ինչպէս հանճարեղ պոետը գանդաւորում է, երբ Լուսինեանները ուշացնում են իրենց այցելութիւնները:

Վիքթոր Հիւկոյի ծննդեան 82րդ տարեդարձի առթիւ Փրանսիական լայտնի գրող Արսէն Լոււէյր «Քիցարո» թերթում հրատարակում է պոետի հետ ունեցած իր տեսակցութիւնը եւ ի մէջ այլոց պատմում է հետեւեայ հետաքրքիր դէպքը: Մի անգամ Հիւկոն, ցանկանալով Լուսինեանների ապարանքը գնել, իշխանուհի Մարիին հարցնում է, թէ կ'ուզենա՞ր այն ծախել եւ ի՞նչ գնով: Եղեք իրական արժէքն էր հարիւր հազար Փրանք, բայց Մարին պահանջում է եօթը հարիւր յիսուն հազար Փրանք:

— Եօթը հարիւր յիսուն հազար Փրանք, — բացազանչում է Հիւկոն:

— Չնչին գումար է, — պատասխանում է հարեւանուհին: Հիւկոն, դարձապա՞մ, նայում է իշխանուհուն:

— Չնչի՞ն գումար...

— Այո, չնչին, որովհետեւ այս փոքր ապարանքն ունի այն անգնահատելի առաւելութիւնը, որ նրա մէջ ապրում է Վիքթոր Հիւկոն:

Պոետը ժպտում է:
— Բայց ես, տիկին, այնքան հարուստ չեմ, որ կարողանամ գնել այն տունը, որտեղ ապրում է Վիքթոր Հիւկոն...

Ըստ երեւոյթին Հիւկոն լրջօրէն է արել այդ առաջարկութիւնը, որովհետեւ իշխանուհու սրամիտ եւ փաղաքշական մերժումից կարճ ժամանակ անց Պոյսի «Արեւել» լրագրում տպագրում է մի այսպիսի հաղորդում. «Վիքթոր Հիւկո տիեզերաեռչակ քանաստեղծն, այժմ 88 տարեկան, 337.365 ֆրանք վճարելով գնած է Լուսինեան ապարանքի իւր վարձեալ քնակարանին կից հող մը՝ անոր վրայ շէնք մը կառուցելու համար, որոյ յատկազօնն ինք պիտի շինէ»:

Սակայն Հիւկոյին չի վիճակուում այդ ծրագիրն իրագործել, որովհետեւ հողամասը գնելուց քիչ ժամանակ անց վախճանում է:

Հ. Գ.

(«Վիկտոր Հիւկոն հայ գրականութեան մէջ», էջ 267-269)
digitised by A.R.A.R.®

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐՈՒՆ՝
ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ

«ԲԱԳԻՆ» իր 25րդ տարին կը բնակոյտ յաջորդ քիւտով: Լոյս կը տեսնէ տարին 12 քիւ: Բաժանորդագրութիւնները կը ներառեն օգտյին բարատարին ծախսերն ալ: Եթէ հասցէներու փոփոխութիւններ տեղի ունեցած են, կը խնդրենք տեղեկացնել մեր ներկայացուցիչներուն կամ ազգակի գրել մեր հասցէին:

Արտասահմանի մեր յարգոյ բաժանորդներն կը խնդրենք, որ 1980ի սկիզբը կտտարեն տարեկան իրենց բաժանորդագրի վճարումները՝ կամ ազգակի մեր հասցէին եւ կամ մեր ներկայացուցիչներուն:

Այլապէս տրուած պիտի ըլլանք զազրեցնելու առաջումները:

Իսկ արտասահմանի մեր ներկայացուցիչներն կը խնդրենք, որ վարչութեան զրկեն 1985ի բոլոր հաշիւները, բաժանորդներուն ամբողջական ցանկերն ու հաշիւները՝ ճշգրիտ հասցէներով:

«ԲԱԳԻՆ»ի բաժանորդագրութեան պայմանները նետեսեալներն են:—

Տարեկան բաժնեգին՝

ԼԻԲԱՆԱՆ 200 Լ. սսկի
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 40 Տար

Հաստատեալ՝

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. սսկի
ՍՈՒՐԻԱ 20 Ս. սսկի

«ԲԱԳԻՆ»ի ՆԵՐԿԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐՈՒ
ՀԱՍՑԷՆԵՐԸ

Mr. J. KIRAKOSSIAN
6 Government Rd. — Beacon Hill
Sidney N. S. W. 2100

AUSTRALIA

Mr. HAIG GAKAVIAN
9417 Curran Road
Silver Spring M. D. 20901

U. S. A.

ASBAREZ PUBLISHING COMPANY
419 W. Colorado Blvd.
Glendale Calif. 91204

U. S. A.

A Z A D O R
11, Platea Mitropleos — Athens 117
GREECE

A. MAROUKHIAN
Rümanstr. 51, 8000 München 40
WEST GERMANY

Mr. KRİKOR HOTOYAN
c/o HEBDOMADAIRE HORIZON
3401, Olivar Asselin
Montreal, Quebec H4J 1L5
CANADA

Mr. MELKON SOUKIASSIAN
C. P. 239 35100 Padova
ITALY

Mr. ARTO TAVTIAN
24, Kyriacos Matsis st. (Flat 4)
Ay. Dhometios — Nicosia 102
CYPRUS

« ALIK » Armenian Daily
Jamhuri Islami Ave.
P. O. Box 422 — Teheran
IRAN

SASSOUN CHEKERCHIAN
BOOKSHOP
SHARSAN AVE
New Julfa - Isfahan
IRAN

D. R. DICKRANIAN
47, Shuttleworth Rd.
S. W. 11, 3 DH — London
ENGLAND

Mr. ANDREAS CARAMANIAN
c/o « ARMENIA »
El Salvador 4627
1414 Buenos Aires — Rep.
ARGENTINA

Առաջումները կտտարել նետեսեալ հասցէին:—

ADMINISTRATIVE DIRECTOR
c/o PAKIN REVUE
P. O. Box 11 - 8404

BEIRUT — LEBANON

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅԱԿՈՒՐ ՕՇԱԿԱՆ

ՍԻՒԼԵՅՍԱՆ ԷՖԷՆՏԻ

Վ Ե Պ

- Անթիլիաս, 1985, 239 էջ, գին՝ 25 Լ. սսկի:

ՅԱԿՈՒՐ ՕՇԱԿԱՆ

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵԻԵԱՆ

Վ Ե Պ

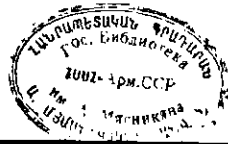
- Անթիլիաս, 1985, 468 էջ, գին՝ 50 Լ. սսկի:

ՀՐԱԶ ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ

ԻՆՆՍՈՒՆԱՄԵԱՅ ՀԱԹՈՒԵԿԹԻՌ

Լատրակ թուղթ, գեղատիպ, 128 էջ

- Համալգայինի Վահե Սեբեան տպարան

ԼԻՐԱՆԱՆ

Հատավաճառ 20 Լ. Ո.
Տարեկան քաժմեցիմ 200 Լ. Ո.

ՍՈՒՐԻԱ

Հատավաճառ 20 Ս. Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան քաժմեցիմ 40 Ամերիկեան տոլար

بَاكِينُ

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قزانيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՏԻ

Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԷՐԳԵՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Վարչական պատասխանատու
Ս. ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

B.P. 11-8404 - Beyrouth - Liban
Tel. 296898

كانون الثاني ١٩٨٦

digitised by A.R.A.R.@